

LUND UNIVERSITY

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa

Levay, Charlotta

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Levay, C. (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa*. (Ds 2013:3). Statsrådsberedningen, Regeringskansliet. <http://www.framtidskommissionen.se/wp-content/uploads/2013/02/Framtida-utmaningar-f%C3%B6r-sammanh%C3%A5llning-och-r%C3%A4ttvisa.pdf>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa

CHARLOTTA LEVAY

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa

DELUTREDNING FRÅN FRAMTIDSKOMMISSIONEN

CHARLOTTA LEVAY

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa

Delutredning från Framtidskommissionen

Delutredning från Framtidskommissionen.

Samtliga delutredningar finns att ladda ned gratis på www.framtidskommissionen.se eller kan beställas från Fritzes kundtjänst.

För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på <http://www.regeringen.se/>

Omslag: Blomquist Annonsbyrå.
Omslagsbild: Omslagsbilden är tagen vid Skanstull i Stockholm.
Foto: Martina Huber/Regeringskansliet.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2013

ISBN 978-91-38-23884-4
ISSN 0284-6012

Förord

För en framtidskommission bör det vara helt centralt att belysa frågor som rör hur vi bättre kan leva tillsammans i framtiden. Hur sammanhållning, relationer, gemenskap och rättvisa kan stärkas och det gemensamma bästa främjas. Hur vi bygger vidare på vårt samhälles styrkor och motståndskraft mot det som kan bryta ned samhällsgemenskapen.

Även om de materiella frågorna fortsatt är viktiga – också i denna utredning – när det gäller människors rättvisa livschanser och livsvillkor samt för sammanhållningen i ett samhälle, måste vi också undersöka hur utvecklingen ser ut ur andra aspekter av rättvisa och sammanhållning – inte minst mot bakgrund av de allt mer brännande frågorna: Hur kommer det sig att våra barn – vår framtid – inte mår lika bra som de har det? Riskerar denna utveckling att fortsätta?

Fördelningspolitiken och analysen av materiell standard behöver kompletteras med andra mått och verktyg för att analysera politikens effekter och andra faktorer som påverkar våra relationer, vår hälsa, vårt välbefinnande och vårt samhälles möjlighet att hålla samman.

I november 2011 tillsatte regeringen Framtidskommissionen. Uppdraget var att identifiera de stora samhällsutmaningar som Sverige står inför. I denna delutredning sätts framtidsfrågor om sammanhållning och rättvisa under lupp. Vi behöver undersöka faktorer som påverkar människors livschanser och vårt samhälles förmåga att stärka och upprätthålla gemenskap och gemensamma värden såsom tillit, tolerans och solidaritet – nu och i framtiden.

Hur ser utvecklingen ut för våra nära relationer? Kan dessa stärkas när allt fler tycks uppleva att tiden inte räcker till? Hur vävs de band av tillit som behövs i ett samhälle och hur kan de stärkas? Vad påverkar vårt välbefinnande? Kan livschanserna stärkas i framtiden? Kan det civila samhället ytterligare syresätts och bidra till det gemensamma bästa i framtiden?

Frågor som dessa är relevanta för oss alla, och synnerligen relevanta för dem som utgör framtiden – våra barn och unga.

Därför undersöks också nyare metoder att mäta och följa utvecklingen i ett samhälle på ett bredare sätt än med traditionella indikatorer. Om det är så att "what gets measured gets done" kanske det finns områden som är centrala för vår livskvalitet men som vi försummar, eftersom våra mätmetoder är utformade för att följa och främja bara vissa aspekter av utveckling.

Jag hoppas att utredningen kan bidra till ett samtal om hur vi kan stärka sammanhållning och rättvisa i framtiden. Ett sådant samtal är angeläget.

Denna utredning har författats av Charlotta Levay, ämnes-sakkunnig på Framtidskommissionen. Jag har koordinerat och löpande följt arbetet. Författaren svarar dock själv för innehållet i utredningen.

Stockholm, januari 2013

Göran Hägglund, socialminister och partiledare för
Kristdemokraterna

Innehåll

Sammanfattning	11
1 Inledning	15
2 Ett sammanhållet Sverige	19
2.1 Brännpunkt: ekonomisk ojämlikhet och social sammanhållning.....	25
2.2 Brännpunkt: etnisk mångfald och sammanhållning.....	30
2.3 System för social sammanhållning	35
2.4 Social sammanhållning och rättvisa i Sverige	40
2.5 Möjlig utmaning: ekonomisk ojämlikhet	56
2.6 Möjlig utmaning: kulturell mångfald.....	73
2.7 Möjlig utmaning: förändringar i skolan.....	85
2.8 Möjlig utmaning: den demografiska utvecklingen.....	94
2.9 Möjlig utmaning: individualisering	97
2.10 Att upprätthålla gemensamma värden och en gemensam identitet	102
2.11 Slutsatser och framåtblick	110

3	Civilsamhällets framtid	113
3.1	Dagens svenska civilsamhälle	115
3.2	Nya former av engagemang	119
3.3	Nya former av organisering.....	121
3.4	Nya roller för ideella organisationer som välfärds- producenter	124
3.5	Nya utmaningar i en framtid präglad av mångfald.....	129
3.6	Slutsatser och framåtblick.....	133
4	Sammanhållningen i nära relationer	135
4.1	Nära relationer och barns livschanser	137
4.2	Personliga nätverk, arbete och makt	139
4.3	Nära relationer och samhällsgemenskapen.....	141
4.4	Långsiktig trend: hög men minskande andel separationer	142
4.5	Utmaning för familjerelationerna: ökande krav på flexibilitet.....	146
4.6	Utmaning för familjerelationerna: ökande tidspress	148
4.7	Utmaning för familjerelationerna: ökande arbetspendling ...	151
4.8	Nya mönster för boende och umgänge	153
4.9	Att stärka det ekonomiska samarbetet mellan föräldrar som lever isär	158
4.10	Att komplettera ekonomiskt stöd med stöd till relationer.....	160

4.11	Internationellt familjestöd och svenska motsvarigheter	162
4.12	Internationellt familjestöd med få svenska motsvarigheter ..	164
4.13	En familje- och relationssäkrad politik.....	169
4.14	Slutsatser och framåtblick	174
5	Nya mått på välbefinnande och utveckling	177
5.1	Mått på subjektivt välbefinnande	179
5.2	De subjektiva välbefinnandemåtternas tillförlitlighet.....	184
5.3	Faktorer som påverkar subjektivt välbefinnande	187
5.4	Initiativ för att utveckla nya mått på välbefinnande.....	190
5.5	Subjektiva livskvalitetmått som framtida policyredskap	191
5.6	Slutsatser och framåtblick	196
6	Slutsatser.....	197
6.1	Oroväckande tendenser och negativt scenario.....	198
6.2	Möjliga strategier och gynnsamt scenario	201
6.3	Framtida utmaningar	203
	Referenser	205
	Presentation av Framtidskommissionen.....	241

Sammanfattning

Den här utredningen handlar om sammanhållningen och rättvisan i det svenska samhället – hur de förhåller sig i dag, hur de är på väg att förändras och vad det innebär för framtiden. Den handlar om alla de handlingsmönster, värderingar och institutioner som knyter samman oss som bor i landet och som får oss att uppleva att vi tillhör en större gemenskap som vi vill bidra till. Hur väl vi står rustade för eventuella kriser i framtiden och hur väl vi förmår ta vara på nya möjligheter beror till stor del på vår förmåga att hjälpas åt, dela bördorna och komma överens om gemensamma lösningar.

Tyngdpunkten ligger på att utreda vad som utmärker sammanhållningen i Sverige som helhet och vilka utvecklingslinjer som skulle kunna försvaga eller förstärka den i framtiden. Dessutom undersöks hur civilsamhället och de nära relationerna i familjeliv och vardag utvecklas och vilka utmaningar det innebär i framtiden. Sammanhållningen på varje nivå är nära förknippad med rättvisa, det vill säga hur resurserna och möjligheterna att leva ett gott liv är fördelade. Till sist behandlas nya mått på välbefinnande som synliggör fler aspekter av utvecklingen än de rent ekonomiska, med fokus på hur måtten kan användas i praktisk politik i framtiden.

Ett viktigt resultat av utredningen är att sammanhållningen i Sverige är stark och att flera utvecklingstendenser tyder på en gynnsam utveckling. Det finns en utbredd känsla av att tillhöra och bry sig om samhället, en hög grad av mellanmänsklig tillit, en ökande tolerans för invandring och ett ökande stöd för gemensamt finansierad välfärd. Landet tycks inte vara på väg att

dras isär av vare sig ekonomiska klyftor eller kulturell mångfald. I en internationell jämförelse är inkomstskillnaderna små och mobiliteten mellan generationer hög. De individualistiska värderingarna tycks vara på tillbakagång. Engagemanget i civilsamhället är betydande och de ideella organisationerna tar nya roller inom välfärden. Familjebakgrundens betydelse för skolresultaten har inte ökat de senaste tjugo åren. Den ekonomiska utsattheten bland barn har minskat. Andelen barn vars föräldrar separerar har också minskat och allt fler av dessa barn växer upp med växelvis boende, vilket tycks vara gynnsamt.

Trots de många positiva utvecklingslinjerna visar utredningen flera förhållanden och tendenser som är oroväckande på längre sikt. Inkomstskillnaderna kan förväntas öka i framtiden och den ekonomiska utsattheten bland barn är fortfarande betydande. Ökande tidspress och krav på flexibilitet innebär påfrestningar för familjelivet. Minskningen av andelen barn vars föräldrar separerar har avstannat och de riskerar att få sämre uppväxtvillkor än andra. Den mellanmännsliga tilliten i de yngsta generationerna är lägre än i övriga grupper och skillnaderna mellan skolorna ökar. Infödda och invandrade svenskar lever i hög utsträckning åtskilda med få personliga kontakter sinsemellan. Städerna är byggda så att möten mellan olika grupper försvåras, och föreningslivet i en del utsatta bostadsområden är avskuret från samhället i övrigt. Olika delar av samhället utvecklas i olika riktning – större och mindre städer, storkonsumenter av nyheter och de som undviker nyheter, finansmarknaden och den konkreta varu- och tjänsteproduktionen. Om dessa tendenser tilltar och förstärker varandra kommer olika grupper att leva allt mer parallella liv i separata stadsdelar, föreningar och virtuella mötesplatser. Det skulle undergräva samhällets dolda rikedom i form av tillit och framtidstro, och det skulle också bli svårare att samlas kring delade värderingar och lösningar på gemensamma problem.

Utredningen identifierar också några möjliga strategier för att stärka sammanhållningen och rättvisan på längre sikt. Civilsamhällets organisationer kan skapa nya mötesplatser för människor med olika ekonomisk, social och kulturell bakgrund. Från offentligt håll kan

de gemensamma värdena stärkas genom generellt utformade välfärdssystem, ett civilt etos inom offentlig förvaltning och förnyad stadsplanering som knyter samman skilda stadsdelar. De offentliga välfärdstjänsterna kan utvecklas och anpassas till olika gruppers behov genom reformer som underlättar för ideella organisationer. Skolan kan vidareutvecklas som gemensam mötesplats genom samarbetsprojekt mellan skolor i olika områden och med olika inriktning. Barns ekonomiska utsatthet kan bekämpas genom bättre ekonomiskt samarbete mellan föräldrar som lever isär. Skillnaderna i barns uppväxtvillkor kan utjämnas genom nya stödformer till familjer efter internationell förebild, såsom föräldrastödprogram och metoder för att ”familjesäkra” politiken. Nya mått på välfärd kan användas för att identifiera försummade samhällsproblem och för att utforma innovativa politiska insatser.

Utmaningarna för sammanhållningen och rättvisan i framtiden kan sammanfattas i följande huvudpunkter:

- Att skapa nya mötesplatser för människor med olika bakgrund – både de som är resurssvaga och annars riskerar att marginaliseras och de som är resursstarka och annars riskerar att tappa intresse för att bidra till samhället.
- Att främja en ekonomisk utveckling och politiska lösningar som innebär att utsatta grupper skyddas i lågkonjunktur och att fler får del av de ökade inkomsterna i högkonjunktur.
- Att civilsamhällets organisationer skapar kontakter mellan, och inte bara inom, olika grupper, och att de tar en större plats i välfärden utan att tappa sina distinkta särdrag av oberoende och innovationskraft.
- Att föräldrar kan upprätthålla goda och varaktiga relationer till sina barn och till varandra i en tid av ökad tidspress och ökade krav på flexibilitet, så att barnen i framtiden får goda uppväxtvillkor och lika livschanser.

1

Inledning

1 Inledning

Den här utredningen handlar om sammanhållningen och rättvisan i det svenska samhället – hur de förhåller sig i dag, vilka trender det finns och vad dessa innebär för framtiden. Den handlar om alla de handlingsmönster, värderingar och institutioner som knyter samman oss som bor i landet och som får oss att uppleva att vi tillhör en större gemenskap som vi vill bidra till. Den handlar om hur rättvist samhället är och om i vilken mån vi upplever att vi får ta del av samhällets goda och har lika chanser att leva ett bra liv.

De flesta kan nog hålla med om att det här är viktiga frågor, helt avgörande för om Sverige är ett bra land att leva i. De är särskilt viktiga i ett framtidsperspektiv. Hur väl vi står rustade för eventuella kriser och hur väl vi förmår ta vara på nya möjligheter beror till stor del på vår förmåga att hjälpas åt, dela bördorna och komma överens om gemensamma lösningar.

Sammanhållningen analyseras på tre nivåer – samhället som helhet, det civila samhället och de nära relationerna i familjeliv och vardag. Tyngdpunkten ligger på sammanhållningen i samhället som helhet. I kapitlet om ett sammanhållet Sverige introduceras internationell forskning och policydiskussion om social sammanhållning. Där utreds vad som utmärker sammanhållningen i Sverige ur ett internationellt perspektiv och vilka utvecklingslinjer och reformer som skulle kunna försvaga eller förstärka den i framtiden. Kapitlet om civilsamhället fokuserar på de många organisationer som bygger på ideella insatser och som står för en betydande del av samhällslivet. Det behandlar den omvandling som det svenska civilsamhället för närvarande

genomgår, med nya former av engagemang, organisering och samhällsroller. I ett särskilt kapitel behandlas hur de nära relationerna förändras och utmanas i takt med större samhällsförändringar. Förändringarna rör oss inte bara som enskilda personer utan medför gemensamma utmaningar, inte minst för att goda och varaktiga familjerelationer har så stor betydelse för barns uppväxtvillkor.

Frågan om rättvisa i samhället återkommer och ställs på olika vis i varje kapitel. Den handlar om hur resurserna och möjligheterna att leva ett gott liv är fördelade.¹ Enligt en inflytelserik uppfattning utmärks ett rättvist samhälle av lika fördelade möjligheter att skaffa sig och behålla resurser genom eget arbete. En annan inflytelserik uppfattning är att resurserna bör vara lika fördelade, vilket i praktiken innebär att staten får rollen att omfördela resurser. Både inom filosofin och inom politiken är det vanligen olika kombinationer av renodlade rättvisepuppfattningar som diskuteras. Den tongivande filosofen John Rawls betonar att om de materiella resurserna är alltför olikt fördelade berövas en andel av befolkningen sin självkänsla och får inga verkliga möjligheter att delta i samhället. Andra betydande tänkare som national-ekonomen Amartya Sen och filosofen Martha Nussbaum menar att rättvisa består i att alla garanteras grundläggande förmågor att fungera i samhället, till exempel genom att tillförsäkras skol-utbildning, yttrandefrihet och fysisk säkerhet.

I denna utredning behandlas flera aspekter av rättvisa – både hur möjligheter och resurser är fördelade, både med avseende på materiella och icke-materiella faktorer. Exempelvis behandlas både ekonomisk utsatthet bland barn och hur den är kopplad till stabila familjerelationer.

Hur viktigt det än är med sammanhållning och rättvisa kan begreppen framstå som abstrakta och svårgripbara fenomen; de är inte lika konkreta som exempelvis samhällets ekonomi. Men det finns en hel del indikatorer och undersökningar som kan användas för att få ett fastare grepp om dem, till exempel attityd-

¹ Hansson & Hermansson, 2002.

undersökningar som visar hur mycket människor litar på varandra, analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och olika mått på engagemang i civilsamhället. Sådana uppgifter används så långt det är möjligt i utredningen för att konkretisera pågående förändringar. De är till hjälp för att komma loss från mer eller mindre korrekta vardagsföreställningar och få en riktigare bild av samhällsutvecklingen. Exempelvis finns det tecken på att de individualistiska värderingarna sedan några år är på tillbakagång i Sverige. Det bryter mot den tidigare utvecklingen och mot en vanlig föreställning om åt vilket håll samhället utvecklas.

De alternativa måtten synliggör aspekter av samhällslivet som är viktiga på lång sikt, på samma sätt som etablerade mått som BNP och befolkningens mängd. På senare tid finns ett ökat intresse för nya mått på välfärd och utveckling som möjliggör en ny sorts samhällsstyrning i framtiden. Det avslutande kapitlet ägnas åt detta, med fokus på nya mått på subjektiv livskvalitet och hur de kan användas i praktisk politik.

2

Ett sammanhållet Sverige

2 Ett sammanhållet Sverige

Vad håller egentligen ihop dagens samhälle – ett samhälle som präglas av individualism, globalisering och ökande mångfald? Den frågan sysselsätter politiker och forskare världen över sedan ett par årtionden.¹ Det klassiska sociologiska begreppet ”social sammanhållning” – på engelska *social cohesion* – har fått förnyad aktualitet och blivit något av ett modeord. Frågan om sammanhållning brukar dyka upp i tider av snabba, omvälvande samhällsförändringar.² Det finns en utbredd oro för att samhället håller på att splittras upp och falla isär utefter olika ekonomiska och kulturella skiljelinjer. Flera internationella samarbetsorganisationer och regeringar har tagit initiativ till att undersöka och stärka den sociala sammanhållningen, och det har också har stimulerat forskningen.

Det finns en rad särdrag som anses utmärka sammanhållna samhällen.³ Det handlar om attityder och beteenden, framför allt en känsla av tillhörighet och delad identitet, om gemensamma värden och målsättningar, om samhällsengagemang, tillit och tolerans. Det handlar också om vilka samhällsinstitutioner som understödjer sammanhållningen, främst olika system för social omsorg, resursfördelning och konfliktlösning. Men det finns ingen allmänt vedertagen definition av sammanhållning, utan olika särdrag betonas beroende på avsändare och sammanhang.

¹ Hulse och Stone, 2007.

² Jenson, 2002.

³ Green & Janmaat, 2011, sid. 6.

Tre huvudperspektiv på social sammanhållning kan identifieras.⁴ Det första perspektivet definierar sammanhållning som social inkludering och betonar solidaritet och rättvisa. Det återfinns hos organisationer som OECD, EU och Europarådet samt i länder som Frankrike och Kanada. Exempelvis har Europarådet utformat en strategi för social sammanhållning där sammanhållning betraktas som ett samhälles förmåga att garantera välfärd åt alla sina medlemmar, minimera inkomstskillnader och undvika polarisering genom fria individers gemensamma strävanden med demokratiska medel.⁵

Det andra perspektivet definierar sammanhållning som socialt kapital och betonar betydelsen av sociala nätverk och förenings-engagemang. Det bygger på Robert Putnams inflytelserika forskning om socialt kapital och fokuserar på hur sociala relationer och nätverk kan stärka den lokala sammanhållningen, i synnerhet i utsatta bostadsområden.⁶ Det företräds av en rad brittiska regeringsinitiativ och undersökningar som betonar vikten av uppslutning kring gemensamma värden i mångkulturella lokalsamhällen,⁷ exempelvis den brittiska minister-rapporten *Building Cohesive Communities*.⁸

Dessutom kan ett tredje perspektiv urskiljas.⁹ Liksom det första perspektivet betonar det vikten av social inkludering men det fokuserar på att social sammanhållning främjar välfungerande institutioner, som i sin tur främjar ekonomisk tillväxt och utveckling. Det perspektivet återfinns bland annat i en inflytelserik studie som emanerar från Världsbanken och som skrivits av biståndsforskaren William Easterly.¹⁰ Där definieras social sammanhållning som omfattningen och arten av sociala och ekonomiska skiljelinjer i ett samhälle.

De olika perspektiven på social sammanhållning är i högsta grad relevanta för denna utredning om framtida utmaningar för

⁴ Berger-Schmitt, 2002; Jenson, 2010.

⁵ Europarådet, 2004.

⁶ Putnam, 2001.

⁷ Cheong et al., 2007.

⁸ Denham, 2001.

⁹ Jenson, 2010.

¹⁰ Easterly et al., 2006.

rättvisa och sammanhållning i Sverige. Men alla definitioner går inte att tillämpa samtidigt – då blir det bara en intetsägande önskelista av allmänt gynnsamma företeelser i idealsamhället. Här behövs en mer precis och inte alltför normativ definition.

I den här utredningen förstås sammanhållning som det kitt som håller ihop samhället och främjar harmoni, en känsla av gemenskap och ett engagemang i det gemensamma bästa.¹¹ Närmare bestämt definieras social sammanhållning som ett tillstånd där hela samhället och individerna i det binds samman genom specifika attityder, beteenden och institutioner som bygger på konsensus – inte på tvång.¹²

Detta är en förhållandevis smal ”minimidefinition” som fångar begreppets essens och samtidigt lämnar öppet för att sammanhållning kan uppnås på olika vis i olika samhällen och under olika perioder. Till exempel har ekonomisk tillväxt och hoppet om levnadsförbättringar hållit samman olika religiösa och etniska grupper i Sydostasien,¹³ medan andra världskrigets kamp mot en gemenensam fiende förde samman människor från vitt skilda socialgrupper och landsändar i Storbritannien.¹⁴

Enligt den definition som används här är social sammanhållning inte samma sak som social inkludering, socialt kapital, gemensamma värderingar eller frånvaron av sociala och ekonomiska skiljelinjer. En eller flera av dessa företeelser räknas in i flera andra definitioner men här betraktas de i stället som faktorer som kan främja eller främjas av social sammanhållning.¹⁵ När det gäller socialt kapital kan det verka överbryggande mellan olika grupper i samhället och vara en viktig sammanhållande faktor. Därför kan exempelvis föreningsengagemang användas som indikator på både social sammanhållning och socialt kapital. Men socialt kapital kan också binda samman grupperna inbördes och

¹¹ Colletta et al., 2001, sid. 2.

¹² Green & Janmaat, 2011, sid. 18; Green et al., 2011.

¹³ Siddique 2001.

¹⁴ Wolff, 2008, sid. 172–173.

¹⁵ Jfr Chan et al., 2006.

försvåra den övergripande sammanhållningen,¹⁶ och därför kan socialt kapital inte likställas med social sammanhållning.

En viktig indikator på social sammanhållning är den mellanmänskliga tilliten i samhället. Den mäts årligen av SOM-institutet i Sverige och i de återkommande internationella enkätundersökningarna World Values Survey och Eurobarometern.¹⁷ De tillfrågade får svara på om, eller i vilken utsträckning, de anser att det går att lita på andra människor i allmänhet. Detta har visat sig vara ett påfallande tillförlitligt sätt att mäta. Frågan anses lätt att förstå och graden av tillit i olika länder stämmer väl med exempelvis experiment som undersöker hur ofta borttappade plånböcker återlämnas och med undersökningar av hur pålitliga olika länders invånare anses vara av utomstående.¹⁸ Sverige och övriga nordiska länder hör till de länder som har högst nivåer av tillit i världen.

Men mellanmänsklig tillit är endast en indikator och kan inte utan vidare likställas med social sammanhållning. Exempelvis har även Kina och Saudiarabien bland de högsta tillitsnivåerna i världen¹⁹ men det är tveksamt hur frivilligt grundad sammanhållningen i de länderna är. Andra relevanta indikatorer på sammanhållning är tillit till politiska institutioner, tolerans samt låg uppfattad spänning mellan olika grupper i samhället.²⁰

Social sammanhållning är uppenbarligen någonting positivt och värdefullt, inte minst ur ett framtidsperspektiv. En gemenskap som omfattar hela samhället gör det enklare att enas kring lösningar på gemensamma utmaningar, och det förbättrar också förmågan att möta både kriser och möjligheter.²¹ Så här uttrycker den brittiske socialpsykologen David Halpern det:

¹⁶ Putnam, 2001.

¹⁷ Europeiska kommissionen, 2010; Oskarson & Rothstein, 2012; Rothstein, 2011; World Values Survey Association, 2012.

¹⁸ Bergh & Bjørnskov, 2011: 9; Green & Janmaat, 2011, sid. 172.

¹⁹ Medrano, 2012.

²⁰ Green & Janmaat, 2011, sid. 172-181.

²¹ T.ex. Easterly et al., 2006.

Ett samhälles eller en nations motståndskraft att klara sig igenom ekonomiskt svåra tider vilar tungt på dess dolda rikedom – inte pengarna som medborgarna sparat under madrasserna, utan deras beredskap att hjälpa varandra.²²

Det betyder inte att största möjliga sammanhållning alltid är att föredra. En stark värdegemenskap kan bli överdrivet konformistisk och försvåra förändring, och en stark nationell identitet kan komma i konflikt med respekten för olika kulturer.²³ En människas benägenhet att uppfatta pågående samhällsförändringar som hot mot den sociala sammanhållningen kan till och med ses som en indikator på auktoritär personlighet.²⁴ Sammanhållning behöver alltså vägas mot annat som är värdefullt i samhället, såsom personlig frihet, öppenhet och förändringsberedskap, och man bör vara försiktig med att alltför snabbt peka ut förändringar som hot mot sammanhållningen.

Mycket av den internationella policydiskussionen om social sammanhållning handlar om den tilltagande mångfalden i moderna samhällen och hur den kan hanteras så att den inte ger upphov till splittring och konflikt.²⁵ Stora olikheter mellan människor och grupper i samhället är i sig inget hinder för sammanhållning. Dagens samhälle präglas sedan länge av en stor variation mellan vitt skilda yrken, erfarenheter och levnadssätt. En klassisk sociologisk tanke är att just denna uppdelning och det ömsesidiga beroende den skapar är grunden för sammanhållningen i det moderna samhället, till skillnad från den likhet och närhet som höll samman det traditionella jordbrukssamhället.²⁶ Den sammanhållning som över huvud taget är aktuell i ett nutida sammanhang är alltså en som förmår binda samman människor som inte känner varandra och som lever olika sorters liv.²⁷ Även forskare som i dag diskuterar social sammanhållning i termer av sociala och ekonomiska skiljelinjer

²² Halpern, 2010, sid. 3, egen översättning.

²³ Green & Janmaat, 2011: 8; Jenson 2002, 2010.

²⁴ Feldman, 2003.

²⁵ Jenson, 2010.

²⁶ Durkheim, 1967 (1893).

²⁷ Jacobsson & Sandstedt, 2010a.

betonar att det inte handlar om att eftersträva största möjliga likhet i samhället utan om att förhålla sig till de olikheter som finns så att de inte skapar konflikt.²⁸ Det hindrar inte att den pågående samhällsutvecklingen, inte minst globaliseringen, skapar nya och allt mer komplexa olikheter som medför potentiella utmaningar för sammanhållningen. För att citera sociologen Sharon Siddique:

I det tjugoförsta århundradet kommer det att finnas få verkligt homogena samhällen. Utmaningen blir att hantera mångfalden i högst komplicerade och flytande sociala sammanhang. Social sammanhållning kommer att bli ännu svårare att upprätthålla eftersom vårt begrepp om "samhället" har blivit så komplext. Vi är alla i allt högre grad medlemmar i flera olika sociala sammanhang. Vi är alla intressenter i den globala ekonomin. Vi är invånare i särskilda regioner och nationalstater. Och vi tillhör alla en myriad av mindre "samhällen" såsom etniska och religiösa gemenskaper, intressegrupper och familjeenheter. Social sammanhållning handlar alltså om att förvalta den samhälleliga solidariteten i mötet med en allt mer komplex mångfald.²⁹

I aktuell forskning och policydebatt är det framför allt två former av tilltagande mångfald som framhålls som avgörande utmaningar för den sociala sammanhållningen – ekonomiska skillnader samt etnisk och kulturell mångfald – och frågan om huruvida dessa försvårar den sociala sammanhållningen eller inte utgör verkliga brännpunkter.³⁰ Det finns en hel del forskning om båda frågorna men den ger inga enkla svar.

²⁸ T.ex. Easterly et al., 2006.

²⁹ Siddique, 2001, sid. 20-21, egen översättning.

³⁰ Green & Janmaat, 2011, sid. 10–17.

2.1 Brännpunkt: ekonomisk ojämlikhet och social sammanhållning

Det finns en utbredd oro för att den sociala sammanhållningen hotas om de ekonomiska klyftorna blir för stora i samhället. Vissa forskare framhåller just ekonomisk rättvisa i betydelsen jämn inkomstfördelning som en nödvändig förutsättning för social sammanhållning,³¹ medan andra fokuserar på andra grunder för sammanhållning, främst socialt kapital.³² Statistiska jämförelser mellan och inom länder visar att det finns ett starkt samband mellan jämlik inkomstfördelning och olika nyckelmått på social sammanhållning, framför allt mellanmänsklig tillit.³³ Men det går inte att fastslå att sambandet beror just på att jämlikhet orsakar hög tillit eller att ekonomisk jämlikhet skulle vara en nödvändig förutsättning för god sammanhållning. Troligen är orsakssambandet dubbelriktat, det vill säga att jämlikhet och tillit förstärker varandra.³⁴ Dessutom har andra faktorer betydelse i sammanhanget, främst välstånd och den rådande inställningen till ekonomisk rättvisa.

Sambandet mellan ekonomisk ojämlikhet och sammanhållning kan illustreras av en aktuell jämförelse mellan OECD-länderna. Den visar hur tilliten i olika länder korrelerar med Gini-koefficienten, som är det vanligaste måttet på inkomstojämlikhet (se figur 1). En annan jämförelse mellan samma länder illustrerar det likaledes starka sambandet mellan välstånd och tillit (se figur 2). Åtminstone en stor undersökning tyder på att det sambandet är ännu starkare än sambandet mellan jämlikhet och tillit.³⁵

³¹ T.ex. Bernard, 1999.

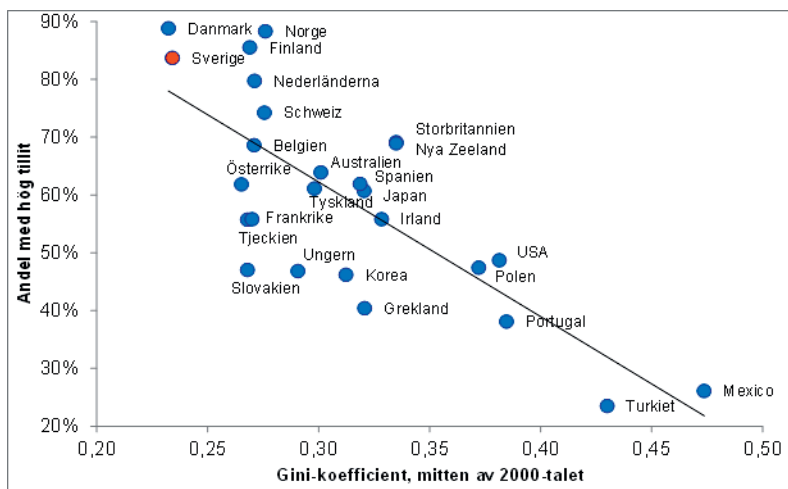
³² T.ex. Putnam, 2001.

³³ Bjørnskov, 2008; Delhey & Newton, 2005; Green et al., 2006, 2011; Hooghe et al., 2009; Jordahl, 2007; Rothstein & Uslaner, 2005.

³⁴ Rothstein, 2011; Green & Janmaat, 2011.

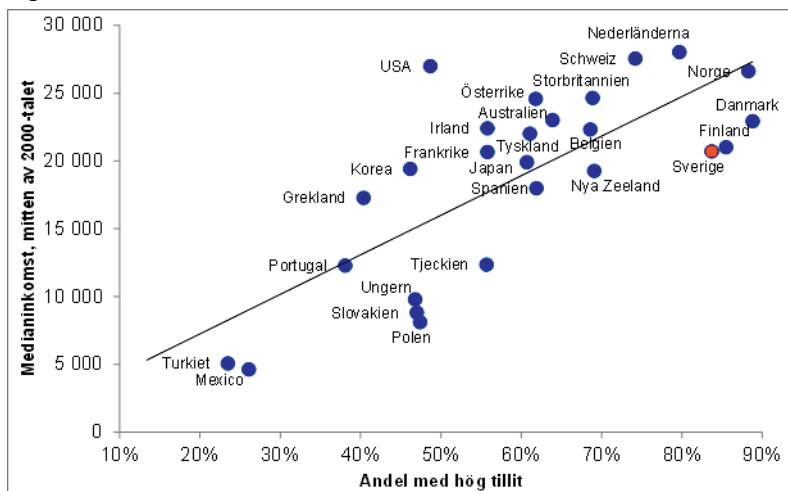
³⁵ Delhey & Newton, 2005.

Figur 1 Sambandet mellan inkomtspridning och tillit i OECD-länderna

Andelen med hög tillit avser dem som i en enkätundersökning svarat att det går att lita på de flesta människor. *Källa:* OECD, 2011a, baserat på ESS (European Social Survey), ISSP (International Social Survey Programme) & OECD (2008).

Figur 2 Sambandet mellan välstånd och tillit i OECD-länderna

Källa: OECD, 2011a, baserat på ESS (European Social Survey), ISSP (International Social Survey Programme) & OECD (2008).

Sambandet mellan ekonomisk ojämlikhet och bristande sammanhållning kan också illustreras av utvecklingen i USA och Storbritannien, där inkomstspridningen har ökat kraftigt och tilliten sjunkit drastiskt under flera decennier.³⁶ Andelen personer som säger sig lita på andra i allmänhet nära nog halverades i Storbritannien mellan 1959 och 2005, från knappt 60 till cirka 30 procent, och i USA sjönk andelen under samma period från cirka 60 till drygt 40 procent.³⁷ En närmare statistisk analys av utvecklingen över tid i USA och av skillnaderna mellan olika delstater visar att det är inkomstspridningen som har påverkat tilliten, inte tvärtom. Samma orsakssamband framkommer i en liknande analys av ett större antal länder.³⁸

Ett mer näraliggande exempel på de ekonomiska skillnadernas betydelse för sammanhållningen ges i en undersökning av svenska landsting i mitten av 1990-talet. Den visar att tilliten var lägre i landsting med jämförelsevis stor inkomstspridning, i synnerhet när den tiondel av befolkningen som tjänade minst var särskilt missgynnad.³⁹

Det finns goda förklaringar till hur den mellanmännskliga tilliten kan främjas av ekonomisk jämlikhet, särskilt den som garanteras av en rättssäker och universell välfärdsstat. Detta har utvecklats av statsvetarna Eric Uslaner och Bo Rothstein.⁴⁰ Jämlikhet ger människor större hopp om att få ta del av samhällets goda och optimism är en nyckelfaktor för tillit. Det sociala avståndet mellan olika grupper minskar; människor upplever att de delar ett gemensamt öde och ser sig som en del av ett större sammanhang. I starkt ojämlika samhällen håller människor mer på den egna gruppens intressen, och samhället blir mer av ett nollsummespel mellan konkurrerande grupper. Två typer av jämlikhet har betydelse i sammanhanget, dels jämlikhet i bemärkelsen lika utfall, det vill säga jämn inkomst-

³⁶ Green & Janmaat, 2011, kap. 7; Jordahl, 2007, sid. 2.

³⁷ Green & Janmaat, 2011, sid. 176–177.

³⁸ Rothstein & Uslaner, 2005, sid. 48–50.

³⁹ Gustavsson & Jordahl, 2008.

⁴⁰ Rothstein, 2011; Rothstein & Uslaner, 2005; Uslaner 2010.

fördelning, dels jämlikhet i bemärkelsen lika möjligheter, det vill säga jämt fördelade livschanser.⁴¹ Till saken hör att båda formerna av jämlikhet hänger samman, eftersom den sociala mobiliteten är större i samhällen med jämn inkomstfördelning.⁴²

Men det finns också goda förklaringar till hur en hög grad av mellanmänsklig tillit kan främja en inkomstutjämnande välfärdsstat. Detta har utvecklets av ekonomerna Christian Bjørnskov och Andreas Bergh.⁴³ De betonar att det är enklare att upprätthålla en stor, generell välfärdsstat i ett land med hög tillit, eftersom det minskar risken för skattefusks, överutnyttjande av ersättningssystemen och ineffektivitet i statsapparaten. De utgår från att tilliten i ett land förändras långsamt, eftersom människors tillit formas tidigt i livet och till stor del övertas från föräldrarna. Till exempel har det visat sig att enskilda amerikaners tillit till andra påverkas starkt av vilket land deras förfäder invandrat från, vilket styrker att det finns en anmärkningsvärd historisk kontinuitet i tilliten till andra.⁴⁴ De hävdar att välfärdsstaten har vuxit fram i länder som redan tidigare har haft hög tillit, snarare än tvärtom. Detta testas och får stöd i en studie av ett stort antal länder, där den historiska tillitsnivån beräknas med hjälp av språkliga, geografiska och institutionella förhållanden som har betydelse för tilliten.⁴⁵

Även Bo Rothstein och Eric Uslaner menar att det är svårt att uppstå stöd för en generell välfärdsstat om tilliten till andra människor och till offentliga institutioner är låg, och att ojämlika, fattiga länder därför kan fastna i en fälla av låg tillit, korruption och fortsatt ojämlikhet.⁴⁶

Till saken hör att människors subjektiva uppfattningar om ekonomisk rättvisa påverkar vilka konsekvenser ekonomiska klyftor får för sammanhålningen. I den studie av svenska landsting som omnämnts tidigare var sambandet mellan inkomstspridning och låg

⁴¹ Rothstein & Uslaner, 2005; jfr Waldenström, 2010, sid. 42.

⁴² Blanden, 2009.

⁴³ Bergh & Bjørnskov, 2011; Bjørnskov & Svendsen, 2012.

⁴⁴ Uslaner, 2008.

⁴⁵ Bergh & Bjørnskov, 2011; se även Bjørnskov & Svendsen, 2012.

⁴⁶ Rothstein & Uslaner, 2005.

tillit starkast bland personer som hyste en stor aversion mot ojämlikhet.⁴⁷

Uppfattningen om ekonomisk rättvisa varierar inte bara mellan personer utan också mellan länder. En jämförande analys av flera länder visar att tilliten främst hänger samman med inkomstspridningen i länder som domineras av en vänsterpolitisk ideologi och/eller är stora, rika och demokratiska. Slutsatsen blir att inkomstspridningen får olika effekter beroende på vad som bedöms som rättvist respektive orättvist.⁴⁸ Toleransen för inkomtskillnader är större i Storbritannien och USA än i andra utvecklade länder. Även om tilliten i båda länderna har sjunkit så var inkomstspridningen förhållandevis stor redan tidigare, när tilliten var högre, och det finns fortfarande annat som bidrar till den sociala sammanhållningen, såsom ett starkt civilsamhälle och en utbredd tro på individuell frihet och meritokrati.⁴⁹ En studie visar att sambandet mellan jämlikhet och olika mått på sammanhållning är som svagast just i Storbritannien, och även den studien landar i slutsatsen att ekonomisk ojämlikhet kan förenas med social sammanhållning om den uppfattas som rättvis.⁵⁰

Sammanfattningsvis tycks ekonomisk jämlikhet och tillit förstärka varandra – förutsättningarna för hög mellanmännisklig tillit är bättre om inkomstspridningen inte är alltför stor och det finns en social mobilitet, samtidigt som förutsättningarna för en inkomstutjämnande politik är bättre om medborgarna hyser tillit till varandra. Mycket tyder också på att båda faktorerna ingår i en uppsättning aspekter av ett välfungerande samhälle, där rättsstat, demokrati, högt välstånd, stor tillit, små ekonomiska skillnader och en gemensam medborgaranda hänger samman och understödjer varandra på flera olika vis.⁵¹ Men långt driven ekonomisk jämlikhet är inte det enda sättet att uppnå tillit och

⁴⁷ Gustavsson & Jordahl, 2008.

⁴⁸ Bjørnskov, 2008.

⁴⁹ Green & Janmaat, 2011.

⁵⁰ Vergolini, 2011.

⁵¹ Delhey & Newton, 2005; Rothstein, 2011, Green & Janmaat 2011.

social sammanhållning. Om det finns en tolerans för inkomstskillnader, såsom i de anglosaxiska länderna, kan sammanhållningen också vila på andra grunder.

2.2 Brännpunkt: etnisk mångfald och sammanhållning

Det är enkelt att konstatera att etnisk och kulturell mångfald inte nödvändigtvis förhindrar social sammanhållning. Det finns flera exempel på mångkulturella länder som är stabila och har jämförelsevis god sammanhållning, såsom Schweiz eller Kanada, på samma sätt som det finns etniskt homogena länder med betydande inre konflikter, såsom Italien.⁵² Men det kan ändå tänkas att det, allt annat lika, är svårare att hålla samman ett samhälle där det finns olika etniska grupper som präglas av olika språk, religioner, kulturella identiteter och värderingar. Flera studier som jämför förhållandena i olika bostadsområden tyder på det. En inflytelserik studie av Robert Putnam finner att bostadsområden i USA med stor etnisk mångfald uppvisar sämre sammanhållning i flera avseenden, såsom lägre föreningsengagemang, lägre tillit till lokala samhällsinstitutioner och framför allt lägre tillit till andra människor, både inom och utom den egna etniska gruppen.⁵³ En annan amerikansk studie visar att den mellanmänniska tilliten är lägre hos personer som bor i etniskt blandade områden och det gäller i synnerhet personer som motsätter sig ”rasblandning”.⁵⁴ Sådana samband rapporteras även i en svensk studie som visar lägre tillit i landsting med stor andel utrikesfödda⁵⁵ och i två svenska studier som undersöker tilliten i bostadsområden⁵⁶ samt i bostadsområden och arbetsmiljöer.⁵⁷ Det finns också en australiensisk studie som visar att

⁵² Green & Janmaat, 2011, sid. 11; Johansson Heinö, 2009, sid. 20.

⁵³ Putnam, 2007.

⁵⁴ Alesina & La Ferrara, 2002.

⁵⁵ Gustavsson & Jordahl, 2008.

⁵⁶ Fritzell & Strömblad, 2011.

⁵⁷ Öberg et al., 2011.

det finns lägre tillit i bostadsområden med etnisk och i synnerhet språklig mångfald.⁵⁸

Det finns även studier som jämför flera olika länder som tyder på att den sociala sammanhållningen försvåras av etnisk mångfald. Enligt en studie av 29 länder med marknadsekonomi har länder med etnisk och språklig mångfald mindre tillit och svagare medborgerliga normer, exempelvis större tolerans för bidrags- och skattefusk.⁵⁹ Enligt en grundlig undersökning av vad som ligger bakom den varierande graden av mellanmännisklig tillit i 60 länder runt om i världen är tilliten starkare i etniskt enhetliga länder, även om sambandet försvagas betydligt när man räknar in den positiva effekten av en välfungerande, demokratisk och rättsstatlig välfärdsstat.⁶⁰

Men även den positiva effekten kan vara en indirekt effekt av mångfalden. Andra studier tyder nämligen på att de offentliga välfärdsutgifterna och viljan att betala för dem är lägre i etniskt heterogena stater, i synnerhet amerikanska delstater som har en vit majoritet och en stor minoritetsbefolkning.⁶¹

Samtidigt finns det gott om undersökningar av både bostadsområden och länder som pekar i en annan riktning – som antingen inte finner något samband mellan etnisk mångfald och bristande social sammanhållning eller som visar att sambandet kan förklaras av andra, underliggande faktorer, främst ekonomisk utsatthet, boendesegregation och begränsade kontakter mellan olika grupper.

Flera studier som rör bostadsområden använder uppgifter från den återkommande brittiska enkätundersökningen Citizenship Survey som innehåller frågor som rör tillit och flera andra indikatorer på sammanhållning, såsom ideellt engagemang, sociala nätverk och ömsesidig hjälp. En av studierna hittar inga samband mellan andelen minoritetshushåll och sammanhållning och tolerans, förutom när det gäller vissa bostadsområden med många

⁵⁸ Leigh, 2006.

⁵⁹ Knack & Keefer, 1997.

⁶⁰ Delhey & Newton, 2005.

⁶¹ Alesina et al., 1997; Alesina et al., 2001.

nyanlända invandrare, överansträngd offentlig service och ingrodda sociala problem.⁶² En annan visar att om man räknar in effekten av socioekonomisk status, såsom inkomstnivå och arbetslöshet, så har mångkulturella bostadsområden ett lika gynnsamt socialt samspel mellan invånarna, även om tilliten till andra och tillfredsställelsen med att bo i området är lägre.⁶³ En tredje studie finner att etnisk mångfald har en negativ påverkan på det sociala kapitalet men att den samtidigt förbättrar relationerna och toleransen mellan olika etniska grupper. Den studien finner också att de negativa effekterna är mindre och de positiva effekterna större hos personer som har kontakter utanför den egna etniska gruppen.⁶⁴

En av de mest framstående forskarna när det gäller mellanmänsklig tillit, Eric Uslaner, har nyligen analyserat uppgifter från Citizenship Survey samt en motsvarande undersökning i USA.⁶⁵ Analysen visar att människor som bor i områden med stor mångfald är något mindre tillitsfulla, men att människor som bor i välintegrerade områden och har mångkulturella nätverk hyser betydligt större tillit än de som bor i segregerade städer och har sociala nätverk främst inom den egna gruppen. Slutsatsen är att det inte är etnisk mångfald som undergräver tilliten i mångkulturella samhällen utan segregation och brist på kontakt mellan olika grupper.

Flera statistiska undersökningar av olika länder ger också anledning att tvivla på att mångfald skulle skada sammanhållningen. En studie av ett stort urval länder finner att etnisk och språklig mångfald inte har något samband med social sammanhållning, det vill säga graden av tillit, medborgerligt samarbete och låg våldsbrottslighet.⁶⁶ En annan studie av europeiska länder finner inga samband mellan tilliten och flera olika indikatorer på etnisk mångfald, såsom andelen invandrare, andelen invandrare från

⁶² Commission on Integration and Cohesion, 2007.

⁶³ Letki, 2008.

⁶⁴ Laurence, 2011.

⁶⁵ Uslaner, 2011.

⁶⁶ Green et al., 2006.

muslimska länder samt flyktingmottagningen.⁶⁷ En studie som undersöker hur flera olika faktorer påverkar tilliten i 100 länder visar att etnisk mångfald inte kan kopplas till tillit.⁶⁸ En annan studie av utvecklade länder i olika delar av världen undersöker flera olika aspekter av social sammanhållning, inklusive tillit till andra, tillit till politiska institutioner, föreningsengagemang och brottslighet.⁶⁹ Den finner inget samband mellan etnisk mångfald och sammanhållning – inte ens mellan etnisk och värdemässig mångfald.

En särskild fråga är om etnisk mångfald minskar den solidaritet och vilja att betala skatt som krävs för att upprätthålla en välfärdsstat, vilket hävdas av den amerikanske ekonomen Alberto Alesina och hans kolleger i en rad inflytelserika studier.⁷⁰ De finner att de offentliga välfärdsutgifterna och beredskapen att betala för dem är lägre i etniskt heterogena stater, i synnerhet amerikanska delstater som har en vit majoritet och en stor minoritetsbefolkning. En aktuell översiktsstudie visar dock att deras resultat inte är allmängiltiga; vissa undersökningar finner liknande men svaga samband medan andra undersökningar inte finner några sådana samband alls.⁷¹ Framför allt tycks den påstådda motsatsen mellan etnisk mångfald och välfärdsstat ha begränsad giltighet i Europa.⁷² En studie av europeiska länder finner att stödet för välfärdsstaten minskar med ökad etnisk mångfald men att det sambandet försvinner om man räknar in att stödet också minskar när arbetslösheten är hög.⁷³ En annan studie visar att attityderna till den inkomstfördelade välfärdsstaten i en rad europeiska länder varken hänger samman med andelen utlandsfödda eller den språkliga mångfalden.⁷⁴ Den studien är också intressant, eftersom den visar att god social

⁶⁷ Hooghe et al., 2009.

⁶⁸ Bjørnskov, 2008.

⁶⁹ Green & Janmaat, 2011.

⁷⁰ Alesina & Glaeser, 2004; Alesina et al., 1997; Alesina et al., 2001.

⁷¹ Stichnoth & Van der Straeten, 2011.

⁷² Jfr Boström, 2012.

⁷³ Mau & Buckhardt, 2009.

⁷⁴ Hjerm & Schnabel, 2012.

sammanhållning ökar acceptansen för etnisk mångfald. Det är ytterligare en anledning att inte dra några förhastade slutsatser om att kulturell mångfald skulle försvåra sammanhållningen i samhället som helhet.

Forskningen som jämför flera olika länder är alltså motsägelsefull. Det kan inte uteslutas att graden av etnisk mångfald har betydelse för den sociala sammanhållningen och stödet för en omfördelade välfärdsstat men mångfalden tycks inte vara någon avgörande faktor. Flera av undersökningarna, både de som finner ett samband mellan mångfald och tillit och de som inte gör det, tyder på att den mellanmänniska tilliten och inställningen till välfärdsstaten hänger samman med ett knippe av andra, sinsemellan relaterade, faktorer, såsom välstånd, välfärdssystem och subjektiva uppfattningar om inkomstskillnader.⁷⁵ En viktig orsak till de motsägelsefulla resultaten är troligen att det saknas mått på etnisk mångfald som är relevanta för alla länder och tidsperioder.⁷⁶ Vad som räknas som avgörande särskiljande faktorer mellan etniska grupper – språk, religion, hudfärg, ursprungsland, etc. – varierar över tid och mellan olika länder och beror bland annat på politiska processer. Etnisk mångfald är därför inte någon allmängiltig faktor med bestämda effekter som kan undersökas på samma sätt som man undersöker exempelvis hur koldioxidutsläpp påverkar klimatet.⁷⁷

Sammanfattningsvis saknas det tydliga belägg för att etnisk pluralism försvårar den sociala sammanhållningen och möjligheterna att upprätthålla en välfärdsstat, även om det finns seriösa undersökningar som pekar i den riktningen. En del studier av bostadsområden visar att den sociala tilliten och andra aspekter av sammanhållningen är sämre i mångkulturella områden, men fördjupade undersökningar tyder på att detta egentligen beror på ekonomisk utsatthet och boendesegregation och att situationen kan förbättras genom personliga kontakter mellan medlemmar av olika grupper.

⁷⁵ T.ex. Bjørnskov, 2008; Delhey & Newton, 2005; Hjerm & Schnabel, 2012.

⁷⁶ Stichnoth & Van der Straeten, 2011.

⁷⁷ Johansson Heinö, 2009, sid. 20.

Studierna på landsnivå ger motstridiga resultat – vissa finner att mångfald hänger samman med sämre sammanhållning, andra gör det inte. Det tyder på att etnisk och kulturell mångfald inte har någon avgörande betydelse för den sociala sammanhållningen i ett land.

Genomgången hittills visar att det finns komplexa samband mellan social sammanhållning, etnisk mångfald, ekonomisk jämlikhet, välfärdsstat och medborgarnas attityder till etniska och ekonomiska skillnader. Det är dags att se till vilka större mönster dessa samband bildar och hur de formar olika system för social sammanhållning i olika länder.

2.3 System för social sammanhållning

Olika länder har olika lagar, institutionella arrangemang och värderingar som främjar samhörigheten i samhället som helhet. De olika grunderna för sammanhållning är inbördes relaterade och länder med liknande kultur och politiska traditioner påminner om varandra. Det går därför att urskilja olika system för social sammanhållning som präglar olika länder och grupper av länder. Detta synsätt har utvecklats av utbildningsforskarna Andy Green och Jan Germen Janmaat, som nyligen har genomfört en ovanligt systematisk och flerdimensionell undersökning av den sociala sammanhållningen i OECD-länderna.⁷⁸ De utför en serie statistiska analyser och kvalitativa tolkningar av ett stort antal indikatorer på social sammanhållning och tar även hänsyn till de skilda ideologiska traditioner som präglar ländernas politiska utveckling. Undersökningen omfattar flera enkätbaserade mått på attityder, bland annat tillit samt inställningen till invandring och till ekonomisk rättvisa. Dessutom ingår indikatorer på beteende, såsom föreningsengagemang och brottslighet, och institutionella förhållanden, såsom inkomstspridning, fackanslutning och den offentliga sektorns storlek.

⁷⁸ Green & Janmaat, 2011; Green et al., 2011.

När de olika indikatorerna analyseras framstår mönster som till stor del motsvarar sociologen Gøsta Esping-Andersens uppdelning i välfärdssystem.⁷⁹ Förutom vissa tecken på en sydasiatisk modell finns det tre grupper av länder som uppvisar distinkta system för social sammanhållning (*regimes of social cohesion*). De har påverkats på olika vis av de senaste årens globala ekonomiska kris och står i dag inför olika sorters utmaningar. Så här karaktäriserar alltså Green och Janmaat de tre system för social sammanhållning som berör Europa:

- *De anglosaxiska länderna*, framför allt USA och Storbritannien, som präglas av frihetliga idel och har ett liberalt system för sammanhållning. De genomsyras av en stark tro på individuell frihet och privat egendomsrätt. Länderna uppvisar stora inkomstskillnader samt en stor etnisk och kulturell mångfald. Sammanhållningen har en svag institutionell underbyggnad och den offentliga välfärden är begränsad.

Det finns tecken på att sammanhållningen i dessa samhällen är svag, med kraftigt sjunkande nivåer av tillit och förhållandevis hög brottslighet. Men det ideella engagemanget är omfattande, toleransen hög, brottsligheten har minskat och det råder relativt stor enighet om kärnvärdena frihet och meritokrati. Till-sammans med de senaste decenniernas ekonomiska tillväxt kan det ha bidragit till att hålla samman dessa samhällen. De senaste decenniernas ökade inkomstspridning är i sig ett mindre problem i det liberala systemet, så länge den inte hotar den sociala mobiliteten och känslan av att det går att ta sig upp i samhället. Men just detta kan nu vara på väg att hända, och enligt Green och Janmaat utgör det den främsta utmaningen för sammanhållningen i de anglosaxiska länderna.

- *De nordvästeuropeiska länderna*, främst Tyskland, Frankrike, Belgien, Österrike och i någon mån de sydeuropeiska länderna, som har ett system för social sammanhållning som Green och Janmaat betecknar som social marknad. De

⁷⁹ Esping-Andersen, 1990, 1997.

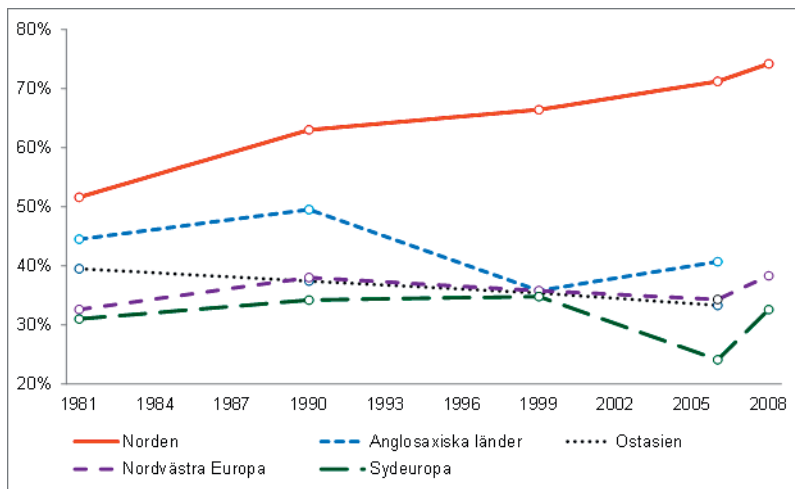
genomsyras av en övertygelse om att staten och de gemensamma värdena har viktiga roller att spela för sammanhållningen, men de uppvisar samtidigt en hög grad av värdepluralism. Länderna karaktäriseras också av samarbetslösningar för företagsstyrning och arbetsmarknad, måttliga inkomstskillnader, lågt föreningsengagemang och en varierande grad av tillit. Den offentliga välfärden är omfattande men inte egalitär, eftersom den främst stärker traditionella, hierarkiska familjeband.

Den institutionella grunden för sammanhållningen har stått sig väl under den senaste ekonomiska krisen och gjort att bördorna delats mer lika än i anglosaxiska länder. Men toleransen har sjunkit kraftigt och den högt värderade nationella kulturen utmanas i dag av en tilltagande etnisk mångfald och värdepluralism. Enligt Green och Janmaat finns det en kollektiv oförmåga att hantera kulturell mångfald och det utgör den största utmaningen för sammanhållningen i dessa länder.

- *De nordiska länderna* som har ett system för sammanhållning där jämlikheten står i centrum, och Green och Jamaat karaktäriserar detta system som socialdemokratiskt. Länderna kännetecknas av en stark tilltro till jämlikhet och solidaritet och av förhållandevis små inkomstskillnader. Samtidigt är den sociala mobiliteten hög, vilket understöds av utjämnande skolsystem, och frihet värderas högre än jämlikhet i flera nordiska länder, däribland Sverige. De nordiska länderna utmärks också av en generös och universell välfärdsstat, en solidariskt organiserad arbetsmarknad och av en exceptionellt hög mellanmännisklig tillit. Medlemskapet i ideella föreningar ligger på en hög nivå och det aktiva ideella engagemanget på en medelnivå. Toleransen är hög och den uppfattade spänningen mellan olika samhällsgrupper låg, förutom den uppfattade spänningen mellan olika etniska grupper som faktiskt är högre än i de övriga ländergrupperna.

Medan den mellanmännsliga tilliten på annat håll har minskat eller varit oförändrad så har den stigit i Norden (se figur 3). Detta har skett samtidigt som den etniska mångfalden tilltagit och de ekonomiska skillnaderna ökat, även om de fortfarande är relativt små. Grunderna för social sammanhållning har inte skakats av den senaste ekonomiska krisen, som har bemötts med sedvanligt solidariska insatser och utan drastiska nedskärningar. Men välfärdsstaten utsätts för ett långsiktigt tryck från en åldrande befolkning och den globala konkurrensen. Enligt Green och Janmaat finns det också tydliga spänningar kring invandringen, i synnerhet i Danmark. Den största utmaningen för sammanhållningen blir därmed att upprätthålla det sociala kontraktet kring välfärdsstaten i en allt mer globaliserad värld.

Figur 3 Trender i social tillit – andel som uppger att det går att lita på de flesta människor

I underlaget ingår Norden: Sverige, Norge & Danmark. Anglo-saxiska länder: USA, Storbritannien, Kanada & Australien. Ostasien: Japan & Sydkorea. Nordvästra Europa: Tyskland (västra), Frankrike & Nederländerna. Sydeuropa: Italien & Spanien.

Källa: World Values Survey/European Values Survey, våg 1 (1981), 2 (1990), 4 (1999–2000) & 5 (2005–2008). Diagrammet är en uppdaterad version av diagrammet i Green & Janmaat, 2011, sid. 176.

Bilden som framträder är att de nordiska länderna har en ovanligt stark sammanhållning, med hög tillit och stor uppslutning kring gemensamma värderingar som bärs upp av jämlika förhållanden och en välfungerande välfärdsstat. Det stämmer väl med ”den nordiska modellen” som är ett väletablerat begrepp i den internationella debatten om olika samhällsmodeller.⁸⁰ På senare tid har den återigen lyfts fram som en styrka för Sverige och övriga Norden, inte minst med tanke på att dessa länder har stått sig bättre än många andra under den senaste finanskrisen.⁸¹

Den nordiska modellen utmärks av att den förenar marknads-ekonomi med ekonomisk och social rättvisa genom sin kombination av universella välfärdstjänster, breda samförstånds-lösningar, en aktiv arbetsmarknadspolitik och ett starkt och förhållandevis fritt näringsliv. Det kan tyckas vara en paradoxal kombination men mycket tyder på att just den höga graden av sammanhållning och tillit är en viktig förutsättning för både välfärdsstat och fri ekonomi. Att människor kan känna förtroende för människor de inte känner underlättar både gemensamma välfärdslösningar och ekonomiskt utbyte.⁸² Som vi redan har varit inne på kan en universell välfärdsstat i sin tur främja tillit,⁸³ och även ekonomiskt utbyte tycks ha den effekten.⁸⁴

En poäng med indelningen i olika system för sammanhållning är att den visar att social sammanhållning kan uppnås på olika sätt och att de sätten är inbördes relaterade på ett systematiskt vis. Olika samhällen uppvisar olika kombinationer av förhållningssätt, handlingsmönster och institutioner som förstärker varandra. Flera av dessa element kan påverkas med politiska åtgärder, men det rör sig till stor del om samhällssystem och värderingsmönster som inte förändras särskilt snabbt. När vi diskuterar sammanhållningen i framtidens Sverige finns det alltså god anledning att ta utgångspunkt i det som utmärker den

⁸⁰ Browning, 2007; Greve, 2007; Ryner, 2007.

⁸¹ T.ex. Andersen et al., 2007; World Economic Forum, 2010.

⁸² Bergh & Bjørnskov, 2011; Berggren & Trägårdh, 2010.

⁸³ Rothstein, 2011; Rothstein & Uslaner, 2005.

⁸⁴ Berggren & Jordahl, 2006.

svenska sammanhållningen i dag. På så vis kan vi fokusera på de sammanhållande faktorer som framstår som särskilt viktiga för just Sverige och identifiera de utvecklingslinjer som kan utmana eller understödja de faktorerna i framtiden.

2.4 Social sammanhållning och rättvisa i Sverige

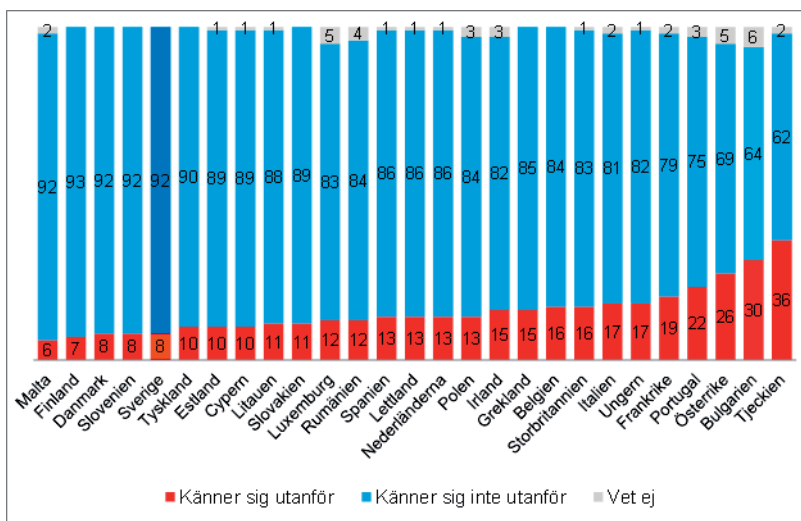
Den svenska sammanhållningen ur ett internationellt perspektiv

Sammanhållningen i det svenska samhället är stark. Tillsammans med övriga nordiska länder framstår Sverige som ett av de mest sammanhållna länderna i världen.⁸⁵ Den svenska sociala sammanhållningen tar sig flera olika uttryck i samhällslivet och understöds av grundläggande särdrag i hur samhället är uppbyggt. Det finns flera gynnsamma attityder, handlingsmönster och upplevelser som kan ringas in med hjälp av enkätundersökningar och annan internationellt jämförbar statistik.

Ovanligt få människor känner sig utanför i det svenska samhället, enligt en aktuell undersökning av flera europeiska länder (se figur 4). Den visar också att den uppfattade spänningen mellan olika grupper i samhället – fattiga och rika, arbetare och chefer, unga och gamla – är låg jämfört med övriga Europa (se figur 5).

⁸⁵ Green & Janmaat, 2011; Green et al., 2011.

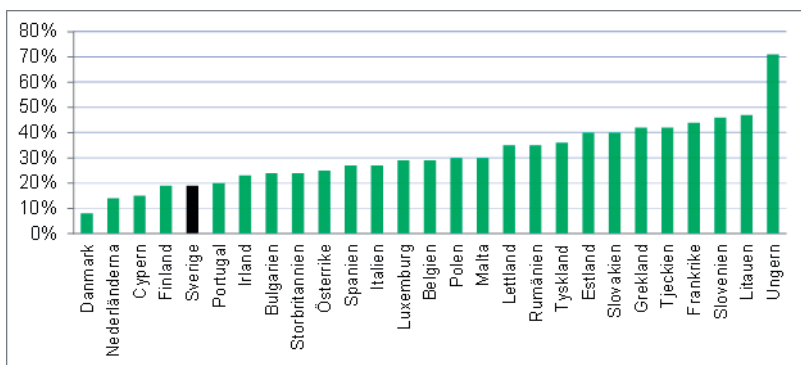
Figur 4 Andel som känner sig utanför samhället i Sverige och övriga Europa 2009, procent

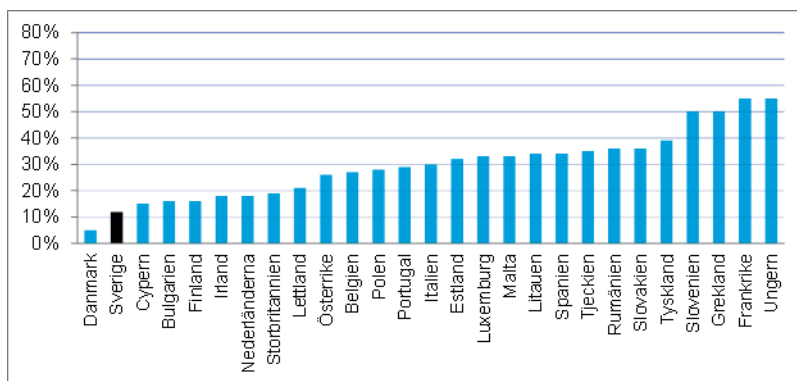
Diagrammet visar svaren på en enkätfråga där de tillfrågade fick förhålla sig till påståendet "Du känner dig utanför i samhället." De som svarat "håller helt med" eller "lutar åt att hålla med" räknas som att de känner sig utanför. De som svarat "håller inte alls med" eller "lutar åt att inte hålla med" räknas som att de inte känner sig utanför.

Källa: Europeiska kommissionen (2010) *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*, fråga QA25f.2.

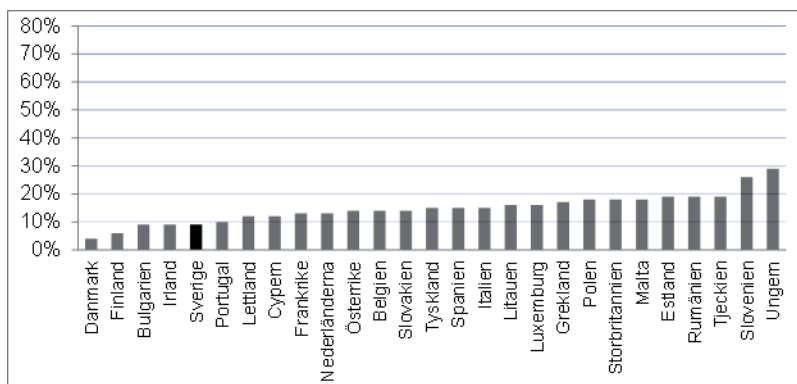
Figur 5a Uppfattade spänningar mellan fattiga och rika i Europa 2009

Figur 5b Uppfattade spänningar mellan chefer och arbetare i Europa 2009

Figur 5c Uppfattade spänningar mellan gamla och unga i Europa 2009

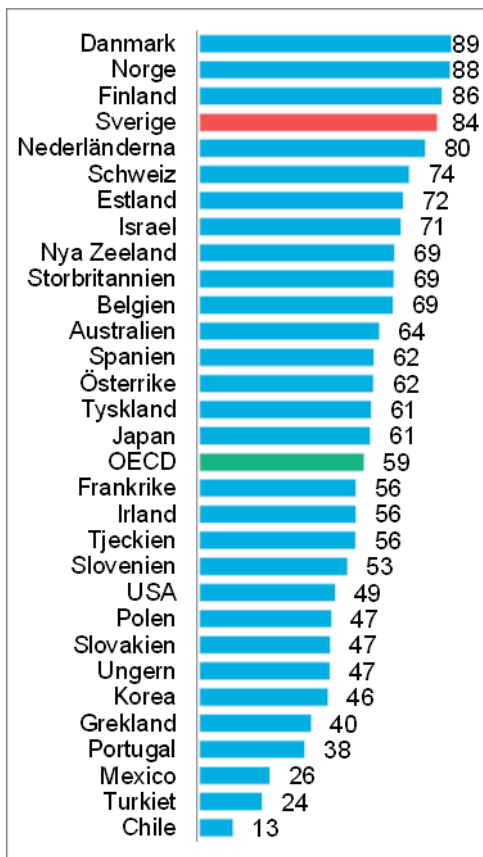

Diagrammen visar andelen som svarade "stora spänningar" på frågan: "I alla länder finns det ibland spänningar mellan olika samhällsgrupper. Hur stora spänningar finns det enligt din uppfattning mellan var och en av följande grupper: fattiga och rika; chefer och arbetare; gamla och unga"

Källa: Europeiska kommissionen (2010) *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*, fråga QA15.

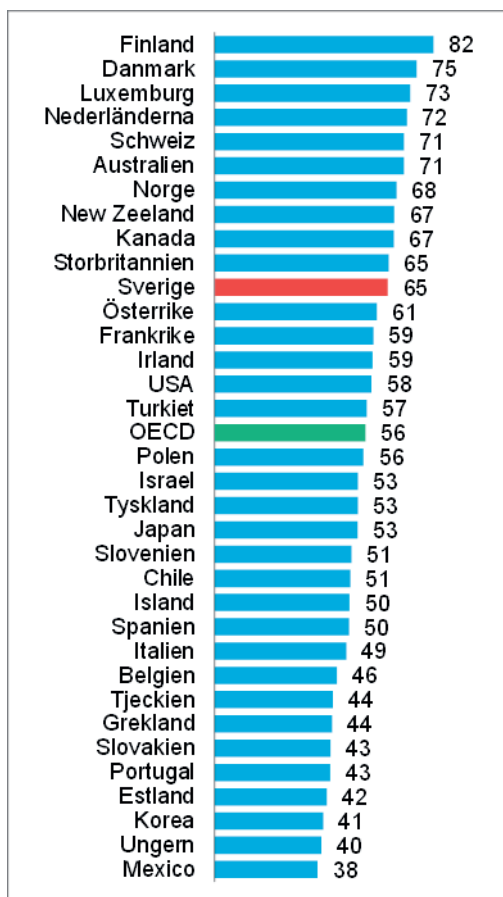
Sverige utmärks vid en internationell jämförelse av att människor hyser en hög grad av tillit till andra och till samhällets institutioner. Det framgår exempelvis av en aktuell sammanställning från OECD som bygger på olika enkätundersökningar (se figur 6 och 7).

Figur 6 Andel som uttrycker hög grad av tillit till andra i Sverige och andra OECD-länder 2008, procent

Källa: OECD, 2011a, baserat på ESS (European Social Survey) & ISSP (International Social Survey Programme).

Figur 7 Förtroende för offentliga institutioner i Sverige och andra OECD-länder 2010, procent

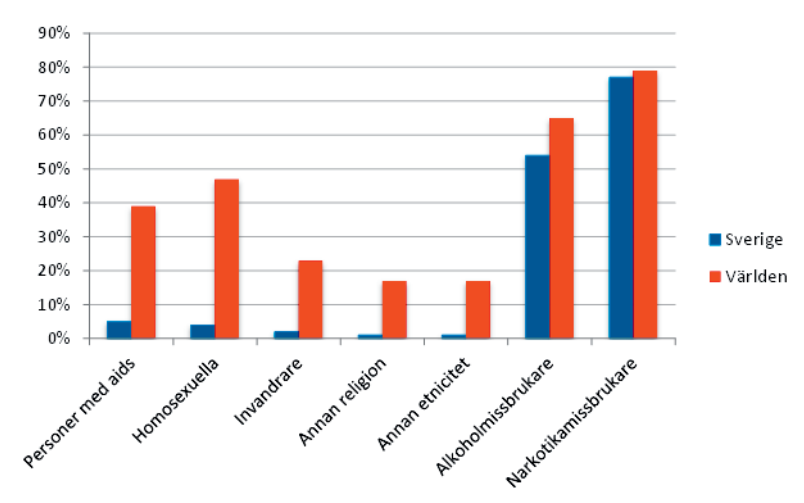

Nationella institutionsindexet (National Institutions Index) är sammanställt av Gallup och återspeglar invånarnas förtroende för sitt lands militär, rättsväsende, regering och valens hederlighet. *Källa:* OECD, 2011a, baserat på Gallup World Poll.

Toleransen gentemot minoriteter och gentemot människors olika sätt att leva och vara är också hög i Sverige jämfört med många andra länder. Detta är ett återkommande resultat i flera

olika värderingsundersökningar och framgår exempelvis av en fråga som ställs i World Values Survey om vilka man inte vill ha som grannar. I likhet med världen i övrigt vill de flesta svenskar inte ha alkohol- eller narkotikamissbrukare som grannar, men till skillnad från genomsnittet för andra länder är det ytterst få svenskar som har någonting emot att ha personer med aids, homosexuella eller personer med en annan religion eller etnisk tillhörighet som grannar (se figur 8). Vi har dessutom blivit mer toleranta över tid; mellan 1996 och 2006 sjönk till exempel andelen som inte vill ha personer med annan etnicitet som grannar från 3 till 1 procent och andelen som inte vill ha homosexuella som grannar från 11 till 4 procent.

Figur 8 Grupper man helst inte vill ha som grannar i Sverige och världen

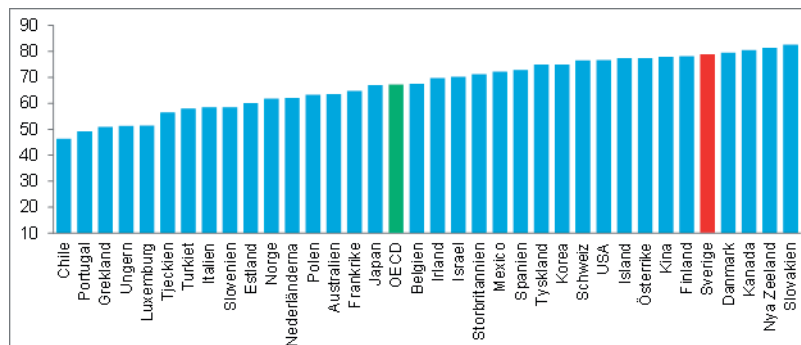

Källa: World Values Survey, våg 5 (2005–2008).

Andra mått på samhällsnivå som brukar användas för att bedöma hur god sammanhållningen är rör brottslighet och upplevd säkerhet. Sverige är ett av de länder som har lägst brottslighet i

världen och det återspeglas i att de flesta människor känner sig trygga när de rör sig i offentliga miljöer (se figur 9).

Figur 9 Andel av befolkningen som känner sig trygg i offentliga miljöer 2010, procent

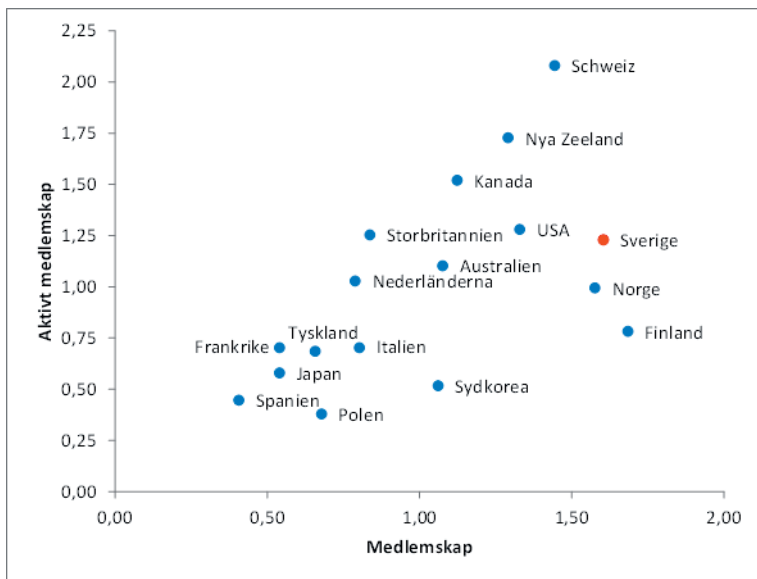

Diagrammet anger procentandelen som svarar att de känner sig trygga när de går ensamma nattetid i staden eller området där de bor. Uppgifterna för Island och Norge är från 2008 och uppgifterna för Estland, Israel, Schweiz, Ryssland och Sydafrika är från 2009.

Källa: OECD, 2011b, baserat på Gallup World Poll.

En viktig aspekt av sammanhållningen är hur livaktigt det civila samhället är, det vill säga hur mycket människor engagerar sig i föreningsliv och frivilligorganisationer som till exempel idrottsföreningar, fackföreningar, kyrkor och hjälporganisationer. En aktuell jämförelse av olika OECD-länder baserad på World Values Survey visar att det svenska deltagandet i civilsamhället är högt, framför allt när det gäller passivt men också när det gäller aktivt medlemskap (se figur 10). Som vi kommer att se i kapitlet om civilsamhällets framtid tyder andra undersökningar på att ungefär hälften av svenskarna utför ideellt arbete för någon ideell förening, vilket är en ovanligt stor andel i internationell jämförelse.

Figur 10 Deltagande i civilsamhället i Sverige och andra OECD-länder 2005–2008

Frågan i undersökningen avser medlemskap i frivilligorganisationer, däribland hjälporganisationer, politiska partier, idrottsföreningar, fackföreningar, yrkesförbund och kyrkor eller religiösa organisationer.

Källa: World Values Survey/European Values Survey, våg 5 (2005–2008). Diagrammet är en uppdaterad version av diagrammet i Green & Janmaat, 2011, sid. 112.

Den svenska sammanhållningens uttryck och grunder

Den svenska sociala sammanhållningen uttrycks i en ovanligt stark och utbredd känsla hos medborgarna av att vara en del av samhället – vad sociologen Kerstin Jacobsson kallar ”känslan för det allmänna”.⁸⁶ Redan uttrycket ”sammansamling” ger enligt Jacobsson en fingervisning om hur djupt rotad föreställningen om delaktighet i samhället är. Ordet saknar motsvarigheter utanför Skandinavien, och på flera andra språk heter

⁸⁶ Jacobsson, 2010a.

medborgare endast borgare, till exempel *citizen* på engelska.⁸⁷ I en aktuell studie utforskar Jacobsson med kolleger svenskars uppfattningar om samhället genom historisk analys, textanalys och djupintervjuer med ett sextiotal personer från olika yrken, samhällsskikt och bostadsorter.⁸⁸ Så gott som alla intervjuade ser sig som medlemmar i det svenska samhället. Även de som inte är politiskt engagerade värdesätter samhällstillhörigheten och bryr sig om det gemensamma bästa. Det gör även de invandrare som intervjuats, och de inräknas i samhällsgemenskapen av övriga intervjuade.⁸⁹

Att arbeta och betala skatt ses som viktiga sätt att bidra till det svenska samhället och som en skyldighet för alla som kan, enligt studien.⁹⁰ Det anses viktigt att ”dra sitt strå till stacken”, att visa hjälpsamhet mot andra i vardagen och att inte överutnyttja gemensamma ersättningssystem. Samhället uppfattas i sin tur ha en skyldighet att ta hand om dem som av olika skäl inte kan klara sig själva. Känslan för det allmänna berör därmed det underförstådda samhällskontraktet mellan stat och medborgare. Staten beskrivs i neutrala eller negativa termer av intervjupersonerna; det är i första hand politiker som betraktas med misstänksamhet medan förtroendet för den offentliga förvaltningen är högt.

Det har tidigare framhållits att det svenska samhällskontraktet karaktäriseras av en särpräglad ”statsindividualism”.⁹¹ Svenskarna har ovanligt individualistiska värderingar och stödjer samtidigt en omfattande kollektiv välfärdsstat som säkerställer individernas autonomi i förhållande till familjen, arbetsgivare och välgörenhetsorganisationer. Jacobssons studie bekräftar att svenska medborgare värdesätter både individuell självständighet och en stat som representerar det allmänna. Men studien visar också att det i Sverige finns en stark känsla av att tillhöra en

⁸⁷ Jacobsson, 2010b.

⁸⁸ Jacobsson, 2010a.

⁸⁹ Jacobsson & Sandstedt, 2010a.

⁹⁰ Jacobsson & Sandstedt, 2010a.

⁹¹ Trägårdh, 1995; Berggren & Trägårdh, 2006.

samhällsgemenskap – ett medborgarskap som går utöver individens relation till staten och som omfattar den ömsesidiga, förpliktande relationen mellan samhällets medlemmar.

Det är värt att betona att detta medborgerliga medvetande skapar samhörighet mellan människor som inte känner varandra och som är högst olika sinsemellan.⁹² Samhällsgemenskapen skiljer sig från de nyttokalkylerande och ”kalla” relationer som råder mellan marknadsaktörer, men också från de nära och ”varma” relationer som råder mellan medlemmar av samma familj, vänkrets eller mindre gemenskap. Känslan för det allmänna handlar om att känna delaktighet och medansvar för samhällets gemensamma angelägenheter. Den binder samman människor med vitt skilda yrken, erfarenheter, övertygelser och identiteter. Just därför förmår den utgöra ett sammanhållande kitt i det nutida pluralistiska svenska samhället.

Det går också att urskilja vissa institutionella grunder för den sociala sammanhållningen i Sverige. Med andra ord, det finns vissa varaktiga samhällsförhållanden som sannolikt bidrar till att upprätthålla de sammanhållande attityder och beteenden som just beskrivits. I sin karaktäristik av olika system för social sammanhållning pekar Green och Janmaat på vissa särdrag som understödjer sammanhållningen i de nordiska länderna.⁹³ De framhåller betydelsen av en solidariskt organiserad arbetsmarknad med hög sysselsättning och produktivitet; universella och högkvalitativa välfärdstjänster som har medelklassens stöd; en hög grad av ekonomisk jämlikhet med förhållandevis små inkomstskillnader och hög social mobilitet och – inte minst – ett enhetligt skolsystem med utjämnande effekt på elevernas resultat. Skolsystemet ger människor förhållandevis lika livschanser och bidrar till en jämn kompetensnivå och därmed mindre löneskillnader. Dessutom syftar det uttryckligen till att främja gemensamma värderingar och god sammanhållning bland eleverna.

⁹² Jacobsson & Sandstedt, 2010a.

⁹³ Green & Janmaat, 2011, sid. 78–82.

Det går dessutom att identifiera olika företeelser i historien som bidragit till att forma Sverige som en sammanhållen nation. Folkrörelserna i form av fackföreningar, nykterhetsrörelser och frikyrkor har med fredliga medel verkat för demokrati, mänskliga rättigheter och sammanhållning i samhället som helhet och därmed bidragit till utvecklingen av den nordiska samhällsmodellen.⁹⁴ Engagemanget i civilsamhället är starkt även i dag och det bidrar fortfarande till sammanhållningen.⁹⁵ Det har också handlat om politiska initiativ. En nationalstat kan betraktas som ett politiskt projekt som syftar till att homogenisera befolkningen,⁹⁶ och fram till åtminstone 1950-talet var Sverige ett påfallande homogent land i språklig, religiös och kulturell bemärkelse.⁹⁷ Vi kan dra en parallell till när Frankrike bildades som enhetlig nation strax före och efter förra sekelskiftet, genom tillkomsten av ett enhetligt skolväsende, allmän värnplikt och massmedier med nationell täckning.⁹⁸ Dessa faktorer har också haft betydelse för utvecklingen av Sverige som ett sammanhållet land. Vi har redan varit inne på den roll som den svenska skolan spelar för att främja lika villkor och gemensamma värden i samhället.⁹⁹

Den svenska allmänna värnplikten har troligen också haft en sammanbindande betydelse. Under nästan exakt ett sekel spelade den obligatoriska värnpliktsutbildningen en avgörande roll i den svenske mannens vuxenblivande, och den innebar att unga män från alla delar av landet och samhället fördes samman och fostrades i en synnerligen tät konstellation av nära och gemensamt vardagsliv.¹⁰⁰ Även de nationella medierna har varit en sammanhållande kraft i ett svenskt sammanhang. Det gäller inte minst statstelevisionen. Som statsvetaren Andreas Johansson Heinö uttrycker det:

⁹⁴ Kuisma, 2007.

⁹⁵ Harding, 2012a.

⁹⁶ Hettne et al., 1998; Werner, 2002.

⁹⁷ Johansson Heinö, 2009; Schall, 2012.

⁹⁸ Weber, 1976.

⁹⁹ Green & Janmaat, 2011; se även Ekman, 2012.

¹⁰⁰ Jansson, 2001; Wollinger, 2000.

Sedan televisionens genombrott på 1950-talet har inget enskilt medium varit viktigare för framkallandet av gemensamma referensramar och samhörighetskänslor bland en befolkning som i allt övrigt är främlingar för varandra. 1987 hade Sverige fortfarande bara två, statliga, TV-kanaler vars populäraste program veckovis samlade uppemot halva befolkningen. Vid mitten av 1980-talet såg över fem miljoner svenskar på Kalle Ankas julfirande på TV klockan tre varje julaftons eftermiddag.¹⁰¹

Att verka enande har fortsatt att vara ett uttryckligt syfte för Sveriges Television även sedan det tillkommit fler kanaler. I strategidokumentet för 2002–2005 hette det att Sveriges Television:

...ska bidra till att tydliggöra en nationell identitet i ett Sverige där människor kommer från olika kulturer: Vi är ett sammanhållande kitt samtidigt som vi ger utblickar över världen.¹⁰²

Förändringar och varningssignaler

Sverige befinner sig i dag i förändring och det påverkar grunderna för sammanhållningen – både de historiska grunderna och de mera sentida. Inkomstspridningen har ökat sedan flera decennier, även om nivån fortfarande hör till de lägsta i världen.¹⁰³ Sedan flera decennier har vi också haft en kontinuerlig invandring, och Sverige är i dag ett land med betydligt större kulturell mångfald än tidigare.¹⁰⁴ Vi har inte längre allmän obligatorisk värnplikt, inte längre en helt dominerande stats-television, och när det gäller skolan och välfärdstjänsterna i allmänhet har valfriheten och mångfalden ökat.¹⁰⁵ En del av dessa förändringar kan kopplas till långsiktiga samhällsomvandlingar som ligger bortom omedelbara politiska beslut och som kan förväntas kvarstå eller tillta i framtiden. Inkomstskillnaderna

¹⁰¹ Johansson Heinö, 2009, sid. 49.

¹⁰² Sveriges Television, 2002, sid. 3.

¹⁰³ Björklund & Jäntti, 2011; OECD, 2011c.

¹⁰⁴ Johansson Heinö, 2009.

¹⁰⁵ T.ex. Hartman, 2011.

ökar exempelvis i hela den utvecklade världen, och det beror av allt att döma på den teknologiska utvecklingen och globaliseringen som framför allt driver upp lönerna för välutbildade.¹⁰⁶

Flera av förändringarna uppfattas som oroande i Sverige. Det finns en livlig samhällsdebatt om ökade ekonomiska klyftor och risken för att samhället dras isär. Det finns också en oro för ökade skillnader i elevernas resultat mellan olika skolor och en debatt om vad det egentligen beror på. Hittills tycks inte de pågående samhällsförändringarna ha lett till att den övergripande sammanhållningen har försvagats, om man ser till de många aktuella uttryck för en stark sammanhållning som just har presenterats. Inte minst har den mellanmännsliga tilliten förblivit hög och anmärkningsvärt konstant sedan början av 1980-talet.¹⁰⁷ Men det betyder inte att oron över utvecklingen kan avfärdas utan vidare. Dels handlar inkomstfördelning och skillnader i skolresultat inte bara om sammanhållning utan också om rättvisa, och det finns anledning att reflektera över vad pågående förändringar kan komma att innebära i termer av rättvis resursfördelning och lika livschanser i framtiden. Dels är det tänkbart att fortsatta förändringar i samma riktning får konsekvenser för sammanhållningen på längre sikt.

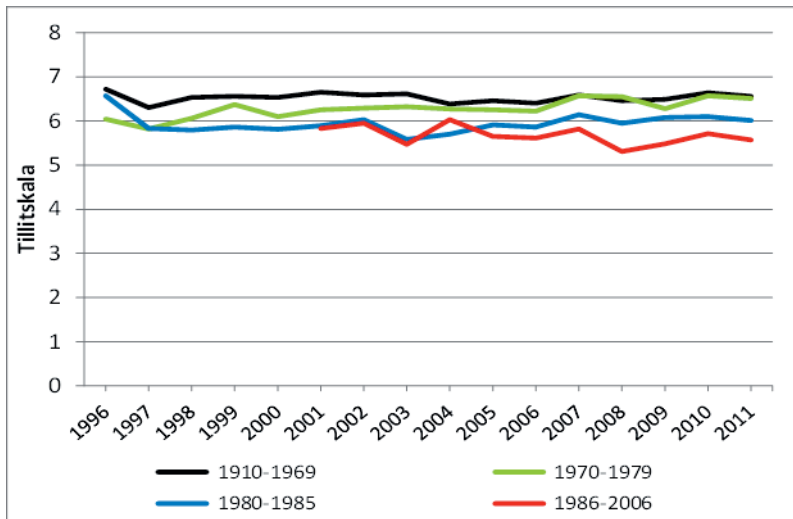
Trots de många fördelaktiga indikatorerna på hög tillit, hög tolerans och hög andel personer som känner sig som en del av det svenska samhället finns det också vissa varningstecken som framkommer i olika aktuella undersökningar. De regelbundna attitydundersökningar som genomförs av SOM-institutet tyder på att den mellanmännsliga tilliten är lägre i de yngsta generationerna. Så har det också varit tidigare, och tilliten har stigit när ungdomarna blivit äldre. Men tilliten hos dem som är födda efter 1980 är lägre än den var vid motsvarande ålder hos den närmast föregående generationen, och även om de som är födda mellan 1980 och 1985 uppvisar en något ökande trend så

¹⁰⁶ Mills, 2009; OECD, 2011c.

¹⁰⁷ Rothstein, 2011.

ligger de konstant lägre än dem som är födda på 1970-talet (se figur 11).¹⁰⁸

Figur 11 Mellanmänsklig tillit hos olika födelsekohorter 1996–2011

Diagrammet visar medeltalet för hur olika födelsekohorter svarat på enkätfrågan "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svarsskalan löper från 0 "Det går inte att lita på människor i allmänhet" till 10 "Det går att lita på människor i allmänhet".

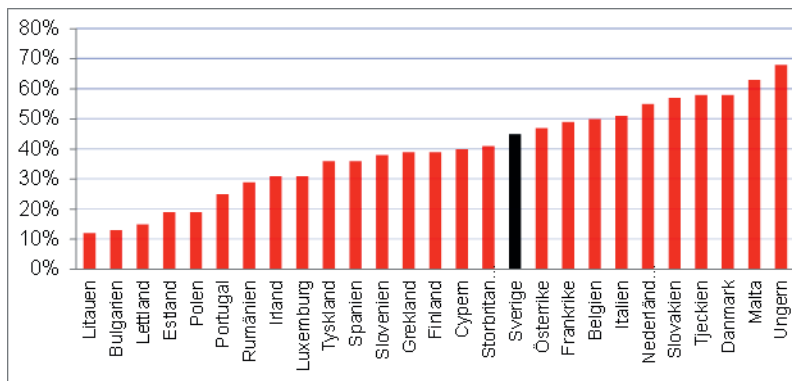
Källa: Riks-SOM-undersökningarna 1996–2011.

I den europeiska enkätundersökning som presenterats ovan (figur 5a-c) och som visar att spänningarna mellan olika grupper i Sverige uppfattas som små, finns det ett undantag: spänningarna mellan etniska grupper, som uppfattas som förvånansvärt höga (se figur 12). Andelen som anser att det finns stora spänningar mellan olika etniska grupper i Sverige är 45 procent. Det är lägre, eller i alla fall inte mycket högre än i flera andra europeiska länder, såsom Danmark (58 procent), Frankrike (49 procent), Storbritannien (41 procent) och Tyskland (36 procent). Men det är betydligt högre än andelen i Sverige som uppfattar att det

¹⁰⁸ Oskarson & Rothstein, 2012.

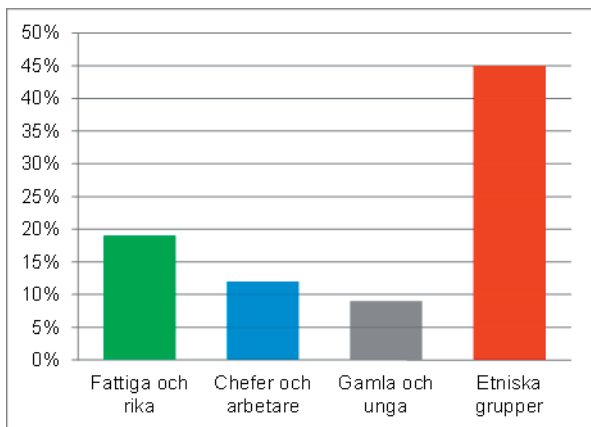
finns stora spänningar mellan fattiga och rika, chefer och arbetare och unga och gamla (se figur 13). I flera andra länder är motsvarande andelar betydligt högre. Exempelvis uppfattar 44 procent i Frankrike och 36 procent i Tyskland att det finns stora spänningar mellan fattiga och rika (figur 5a).

Figur 12 Uppfattade spänningar mellan etniska grupper i Europa 2009

Diagrammet visar andelen som svarade "stora spänningar" på frågan: "I alla länder finns det ibland spänningar mellan olika samhällsgrupper. Hur stora spänningar finns det enligt din uppfattning mellan var och en av följande grupper: olika etniska grupper".

Källa: Europeiska kommissionen (2010) *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*, fråga QA15.

Figur 13 Uppfattade spänningar mellan olika grupper i Sverige 2009

Diagrammet visar andelen som svarade "stora spänningar" på frågan: "I alla länder finns det ibland spänningar mellan olika samhällsgrupper. Hur stora spänningar finns det enligt din uppfattning mellan var och en av följande grupper: fattiga och rika; chefer och arbetare; gamla och unga; olika etniska grupper".

Källa: Europeiska kommissionen (2010) *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*, fråga QA15.

Enligt studien av känslan för det allmänna, som visar att det finns en utbredd känsla av delaktighet och ansvar gentemot samhället i Sverige, finns det vissa grupper som upplever att de inte inkluderas i samhällsgemenskapen.¹⁰⁹ I personliga intervjuer med långtidssjuka och/eller långtidsarbetslösa framkommer att många har en skamkänsla över att inte kunna arbeta, samtidigt som de känner sig svikna och lurade av samhället. De upplever att de rättigheter de trodde sig ha inte gäller i mötet med myndigheterna och att de stängs ute från det vardagliga samhällslivet.¹¹⁰ Intervjuerna med utlandsfödda tyder på att de har samma känsla som andra av vad samhällsmedborgarskapet innebär och samma vilja att delta, men att många känner sig uteslutna från majoritetsbefolkningens gemenskap.¹¹¹ Det

¹⁰⁹ Jacobsson, 2010a.

¹¹⁰ Jacobsson & Sandstedt, 2010b.

¹¹¹ Ljungar, 2010.

bekräftar tidigare undersökningar som talar om att personer med utländsk bakgrund upplever att de inte kan komma in i det svenska samhället.¹¹² De intervjuade upplever sig inte vara uppskattade av "svenskar" i vardagliga sociala situationer, vare sig på arbetsplatsen eller i privatlivet. Flera talar om att det finns en osynlig gräns som inte går att överbrygga även efter många år i Sverige och även om de har ett arbete.¹¹³

I de här undersökningarna framkommer det varningssignaler som tyder på att sammanhållningen i det svenska samhället inte kan tas för given och att samhällsgemenskapen upplevs som svagare i en del avseenden och av en del grupper. Det finns alltså anledning att närmare granska olika tendenser som kan uppfattas som utmaningar för ett rättvist och sammanhållet Sverige i framtiden och undersöka i vilken mån de verkligen är det.

2.5 Möjlig utmaning: ekonomisk ojämlikhet

Inkomstskillnadernas utveckling och orsaker

Inkomstspridningen i Sverige var som lägst de första åren av 1980-talet, efter att ha minskat i flera decennier. Sedan dess har den stigit betydligt, framför allt sedan början av 1990-talet, både om man ser till den lägre och den övre delen av inkomstskalan.¹¹⁴ Sedan 1985 har inkomstspridningen ökat med ungefär en tredjedel, och det är mer än i något annat OECD-land.¹¹⁵ Men eftersom ökningen skedde från en låg nivå, och eftersom spridningen har ökat även i de flesta andra länder, uppvisar Sverige och övriga nordiska länder fortfarande en förhållandevis liten inkomstspridning. Sverige hör i detta avseende till de nio mest jämlika länderna inom OECD. Sverige lägger dessutom störst andel av BNP på offentliga tjänster som bidrar till jämlika levnadsvillkor, såsom utbildning, hälso- och sjukvård och

¹¹² Eriksson & Lagerström, 2007; Lange, 1999.

¹¹³ Ljungar, 2010.

¹¹⁴ Björklund & Jäntti, 2011.

¹¹⁵ OECD, 2011d.

barnomsorg.¹¹⁶ När man räknar in dessa välfärdsutgifter är Sverige i dag det land som har minst inkomstspridning av alla OECD-länder.¹¹⁷

Bakom de senaste årtiondenas ökade inkomstspridning ligger inte i första hand ökade löneskillnader, som man kanske skulle kunna tro. Mellan 1996 och 2001 ökade visserligen höginkomsttagarnas löner mer än genomsnittet, men under det senaste årtiondet har lönespridningen i stort sett legat konstant.¹¹⁸ Den främsta orsaken till den ökade inkomstspridningen i Sverige är i själva verket de stigande kapitalinkomsterna,¹¹⁹ som i sin tur beror på stigande börs- och fastighetsvärden och på att framför allt höginkomsttagarna realiserat stora kapitalvinster.¹²⁰ Den ökade inkomstspridningen sedan början av 1980-talet beror dessutom på att låginkomsttagarnas inkomster inte har stigit lika mycket som medel- och höginkomsttagarnas.¹²¹

Kapitalinkomsternas betydelse för skillnaderna mellan hushållens disponibla inkomster och deras stora variation över konjunkturcyklerna framgår om man jämför hur Gini-koefficienten har förändrats sedan 1996 med respektive utan kapitalinkomster inräknade (se figur 14). Gini-koefficienten är det vanligaste måttet på inkomstfördelning och går från 0 (helt jämt fördelade inkomster) till 1 (en person har alla inkomster). I diagrammet syns hur skillnaderna inklusive kapitalinkomster ökade i takt med stigande börs- och fastighetsvärden under slutet av 1990-talet och i mitten av 2000-talet. Skillnaderna minskade både efter den så kallade IT-kraschen år 2000 och efter finanskrisen 2008, för att sedan börja öka igen.

¹¹⁶ OECD, 2011d.

¹¹⁷ OECD, 2011c, sid. 39.

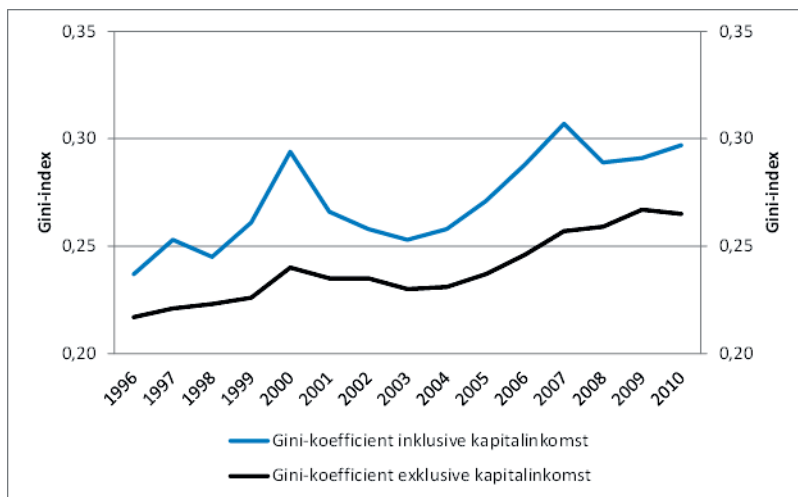
¹¹⁸ Granqvist, 2011.

¹¹⁹ Björklund & Jäntti, 2011; OECD, 2011d.

¹²⁰ SCB, 2012a, sid. 2.

¹²¹ Björklund & Jäntti, 2011.

Figur 14 Inkomstspridningen i Sverige 1996–2010

Gini-koefficienten löper på en skala från 0 (helt jämt fördelade inkomster) till 1 (maximalt ojämnt fördelade inkomster) och bygger på uppgifter om disponibel inkomst per kosthushåll.

Källa: SCB Hushållens ekonomi (HEK).

Den stora ekonomiska krisen i början av 1990-talet hade ingen genomgripande påverkan på inkomstspridningen eftersom samtliga inkomstgrupper fick sämre ekonomi.¹²² Krisen blev kännbar för befolkningen i allmänhet genom kraftigt ökad arbetslöshet och betydande nedskärningar i sociala ersättnings-system och välfärdstjänster,¹²³ samtidigt som kapitalinkomsterna uteblev eller minskade. Men krisen slog särskilt hårt mot tre grupper: ungdomar och nyanlända invandrare som drabbades av nedgången i sysselsättning samt ensamstående mammor som fick sämre ekonomiska resurser.¹²⁴ Andelen ekonomiskt utsatta barn ökade från 14,9 procent 1991 till hela 22,3 procent det värsta året 1997, enligt det mått som används i Rädda Barnens uppföljningar av ekonomiskt utsatta barn.¹²⁵ Måttet avser barn i hushåll med

¹²² Björklund & Jäntti, 2011, sid. 40, 44.

¹²³ Bergmark & Fritzell, 2007.

¹²⁴ Fritzell et al., 2007; SOU 2001:79.

¹²⁵ Salonen, 2012a, sid. 26, 28.

försörjningsstöd och/eller låg ekonomisk standard, enligt SCB:s norm för levnadsomkostnader.¹²⁶

Under slutet av 1990-talet och under 2000-talet steg inkomstnivåerna för alla inkomstgrupper. Även låginkomsttagarna fick högre inkomster, men eftersom deras inkomstökningar inte var lika stora som medel- och höginkomsttagarnas ökade andelen med låg ekonomisk standard i relativa termer, det vill säga andelen med en disponibel inkomst som är lägre än 50 eller 60 procent av medianinkomsten.¹²⁷ Situationen förbättrades även för de grupper som drabbats extra hårt av nittiotalskrisen, men ungdomarna hade fortsatt svårt att få fäste på arbetsmarknaden, och varken utrikesfödda eller ensamstående mammor fick lika snabba inkomstökningar som den övriga befolkningen.¹²⁸ Barnfattigdomen sjönk gradvis flera år i sträck och var 2007 nere på 10,9 procent.¹²⁹

Efter finanskrisen 2008 fick alla inkomstgrupper återigen försämrade inkomster. Men både de som tjänade mest och de som tjänade minst fick en större relativ försämring av sina inkomster. De rikaste fem procentens andel av inkomsterna minskade och andelen med låg ekonomisk standard i relativa termer fortsatte att öka.¹³⁰ Redan mellan 2008 och 2009 började inkomsterna dock stiga igen för de flesta grupper, utom för icke-förvärvsarbetande¹³¹ och för hushåll med ensamstående föräldrar.¹³²

Enligt den senast tillgängliga statistiken från SCB steg inkomsterna något för den tiondel som tjänar minst mellan 2008 och 2009 och sjönk något mellan 2009 och 2010.¹³³ Enligt Rädde Barnens senaste rapport sjönk andelen barn i ekonomiskt utsatta hushåll från 13,0 till 12,7 procent mellan 2009 och 2010. Av dem bodde nästan alla (88,9 procent) i hushåll med en ensamstående

¹²⁶ För andra mått på barnfattigdom, se t.ex. Nyman & Sköld, 2012.

¹²⁷ Björklund & Jäntti, 2011; SCB, 2012a.

¹²⁸ Fritzell et al., 2007.

¹²⁹ Salonen, 2012a, sid. 26.

¹³⁰ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 36, 38, 40–41.

¹³¹ SCB 2012c.

¹³² Björklund & Jäntti, 2011, sid. 46, 49.

¹³³ SCB, 2012c.

förälder och/eller en eller två utlandsfödda föräldrar.¹³⁴ Sedan dess har det genomförts en rad åtgärder som särskilt riktar sig till barnfamiljer och låginkomsttagare, såsom högre bostadsbidrag till barnfamiljer och unga.¹³⁵ I statsbudgeten för 2013 finns fler liknande åtgärder med riktat stöd till ekonomisk utsatta, såsom höjd grundnivå i föräldrapenningen.¹³⁶

Hög mobilitet mellan generationerna

Ekonomisk jämlikhet handlar inte bara om hur jämn inkomstfördelningen är utan också om huruvida det finns lika möjligheter till goda inkomster.¹³⁷ Som vi har sett tidigare i kapitlet tycks båda aspekterna ha betydelse för den mellanmänskliga tilliten och sammanhållningen i samhället. Ekonomisk jämlikhet främjar tilliten dels genom att minska det sociala avståndet och öka identifikationen mellan olika grupper, dels genom att ge människor större optimism och hopp om att få ta del av samhällets goda.¹³⁸ Dessutom hänger de båda aspekterna av jämlikhet ihop på så vis att den sociala rörligheten är högre i samhällen med liten inkomstspridning.¹³⁹ I Sverige och andra nordiska länder är inkomstmobiliteten mellan generationerna förhållandevis hög, betydligt högre än i både USA och Storbritannien.¹⁴⁰ Det är anmärkningsvärt med tanke på att sammanhållningen i USA och Storbritannien i så hög grad bygger på ideal om individuell frihet och meritokrati.¹⁴¹

Ett vanligt mått på inkomstmobiliteten mellan generationer är den så kallade intergenerationella inkomstelasticiteten, som anger den genomsnittliga procentuella inkomstökningen när föräldrarnas inkomster ökar med en procent. En hög

¹³⁴ Salonen, 2012b: 6, 39.

¹³⁵ Proposition 2011/12:100; Bilaga 3, sid. 42–43.

¹³⁶ Proposition 2012/13:1, sid. 65–66.

¹³⁷ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 5; Waldenström, 2010, sid. 42.

¹³⁸ Rothstein & Uslaner, 2005.

¹³⁹ Blanden, 2009.

¹⁴⁰ Corak, 2004, sid. 8–9.

¹⁴¹ Green & Janmaat, 2011.

intergenerationell inkomstelasticitet innebär alltså låg inkomstmobilitet. Enligt en sammanställning som bygger på pappors och söners inkomster i olika länder är den intergenerationella inkomstelasticiteten 0,24 i Sverige och 0,45 i USA.¹⁴² Det kan tolkas som att ett barn vars förälder tjänar 100 procent mer än ett annat barns förälder kan förväntas tjäna 24 procent mer än det andra barnet i Sverige och 45 procent mer än det andra barnet i USA.¹⁴³ Det kan också tolkas som att föräldrarnas inkomster förklarar cirka 6 procent av variationerna i inkomsterna i Sverige och cirka 20 procent i USA.¹⁴⁴ Om man i stället ser till likheten mellan syskons löner fångar man in effekten av fler faktorer i uppväxtvillkoren än föräldrarnas löner, såsom grannskapsfaktorer i form av skolkvalitet och de kontaktnät man får med sig i vuxenlivet. Mätt på detta sätt förklarar familjebakgrunden 25 procent av inkomstspridningen i Sverige och 49 procent i USA.¹⁴⁵

De nordiska länderna utmärker sig framför allt genom att överföringen mellan generationerna är begränsad i grupper med lägre inkomster, medan överföringen i grupper med högre inkomster inte skiljer sig så mycket från USA.¹⁴⁶ I den absoluta inkomstoppen i Sverige, hos den procent av befolkningen som tjänar mest, sker en kraftig överföring mellan generationerna av framför allt kapitalinkomster. Det tycks bero på överföring av förmögenhet snarare än på faktorer som begåvning och utbildning.¹⁴⁷ Att växa upp med låg ekonomisk standard i Sverige tycks med andra ord inverka negativt på de framtida inkomstmöjligheterna utan att det ger några extrema nackdelar medan det ger extrema fördelar att växa upp i de allra rikaste inkomstskikten.¹⁴⁸

¹⁴² Björklund & Jäntti, 2011, sid. 86.

¹⁴³ Jfr Jonsson et al., 2010, sid. 120.

¹⁴⁴ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 84, 103.

¹⁴⁵ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 86, 88–91.

¹⁴⁶ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 85.

¹⁴⁷ Björklund et al., 2012.

¹⁴⁸ Jonsson et al., 2010, sid. 122.

Uppgifterna om inkomstmobilitet mellan generationerna bygger med nödvändighet på studier av personer som är födda för flera decennier sedan. Olikheterna i inkomstkarriär mellan barn från olika inkomstbakgrund uppträder nämligen först efter 25 års ålder, framför allt genom att barn till höginkomsttagare då börjar dra ifrån de övriga i inkomstutveckling.¹⁴⁹ Om man ser till förändringar över tid i Sverige och jämför årskullarna som är födda 1960–1970 så har det renodlade sambandet mätt som korrelationer mellan föräldrarnas och barnens inkomster minskat. I det avseendet har inkomströrligheten mellan generationer ökat i Sverige under 2000-talet. Ändå har den intergenerationella inkomstelasticiteten ökat över årskullarna, vilket innebär att betydelsen av föräldrarnas inkomst för den egna inkomsten ”i reda pengar” har ökat över tid. Med andra ord har det blivit mera ”effektivt” att ha rika föräldrar, vilket troligen mest beror på att inkomstspridningen har ökat.¹⁵⁰

Den ekonomiska jämlikheten i framtiden

Inkomstspridningen i Sverige kan förväntas fortsätta öka även i framtiden, åtminstone på längre sikt. Dels kan nya konjunkturuppgångar med stigande börsvärden och fastighetspriser förväntas medföra att kapitalinkomsterna återigen stiger snabbare än löner och andra inkomster, vilket ger större inkomstökningar för höginkomsttagare. Dels finns det långsiktigt verkande krafter som ger större inkomstspridning i hela västvärlden, även om de krafterna hittills inte har haft någon avgörande betydelse för svensk del.

Fortsatt teknologisk utveckling och fortsatt globalisering kan förväntas öka inkomstspridningen ytterligare, framför allt genom att det pressar upp lönerna för dem som tjänar mest.¹⁵¹ Den teknologiska utvecklingen gynnar i synnerhet välutbildade arbetare och andra med hög utbildning och kompetens. I

¹⁴⁹ Jonsson et al., 2010, sid. 123.

¹⁵⁰ Jonsson et al., 2010, sid. 120–123.

¹⁵¹ Roine, 2012, sid. 13.

OECD:s senaste analys av den ekonomiska ojämlikheten pekas detta ut som en viktig orsak till att inkomstspridningen har ökat i OECD-länderna, framför allt sedan mitten av 1990-talet.¹⁵² Effekten mildras visserligen betydligt av att den allmänna utbildningsnivån har höjts, vilket har medfört ökad sysselsättning och löneökningar även för bredare grupper.¹⁵³ Men den teknologiska utvecklingen har ändå en särskilt gynnsam påverkan på lönerna för dem med utbildning och fackkunskap.

Globaliseringen bidrar också till större inkomstspridning, förutom att den skapar större välbefinnande för alla. Det framgår av en översikt från Globaliseringsrådet, som definierar globalisering som ökat flöde mellan länder av varor och tjänster, människor och kapital samt information och teknologi.¹⁵⁴ Frihandeln har inte haft någon större effekt på inkomstspridningen i rika västländer men den finansiella globaliseringen har drivit på löneskillnaderna genom att utländska direktinvesteringar ökat efterfrågan på högutbildade och minskat efterfrågan på lågutbildade. Även i den senaste OECD-rapporten om ekonomisk ojämlikhet anges utgående direktinvesteringar som den viktigaste drivkraften till de senaste årtiondenas ökade lönespridning inom OECD, tillsammans med den teknologiska utvecklingen.¹⁵⁵ För svensk del har globaliseringen dock inte haft någon större påverkan på inkomstspridningen hittills, förutom att inströmningen av utländskt kapital och möjligheterna till internationell portföljdiversifiering har bidragit till ökade kapitalvinster för dem som tjänar mest.¹⁵⁶

Det finns en möjlighet att fortsatt teknologisk utveckling och globalisering börjar påverka lönerna i Sverige på samma sätt som de gjort i andra västländer, även om de hittills inte varit avgörande för svensk inkomstfördelning. Det skulle innebära ökade löneskillnader i framtiden. Om kommande ekonomiska

¹⁵² OECD, 2011c, sid. 28–29.

¹⁵³ OECD, 2011c, sid. 31.

¹⁵⁴ Roine & Waldenström, 2008.

¹⁵⁵ OECD, 2011c, sid. 28–29.

¹⁵⁶ Roine & Waldenström, 2008.

uppgångar får samma effekt som tidigare i Sverige skulle det också innebära att inkomstspridningen fortsätter att öka, åtminstone om kapitalinkomster räknas med. Hur inkomstmobiliteten mellan generationer utvecklas bestäms troligen i första hand av om skolan ger elever från olika bakgrund lika chanser att lyckas; den frågan ska vi återkomma till i ett särskilt avsnitt. Men ökad inkomstspridning skulle troligen i sig betyda att familjebakgrundens betydelse för inkomsterna ökade, genom att det ger en ännu större inkomsthöjning att ha föräldrar som är höginkomsttagare.¹⁵⁷ Dessutom finns det mycket som tyder på att arvets andel av ekonomin kommer att öka på längre sikt¹⁵⁸ och det skulle ytterligare öka familjebakgrundens betydelse för vilken ekonomisk framgång olika personer får.

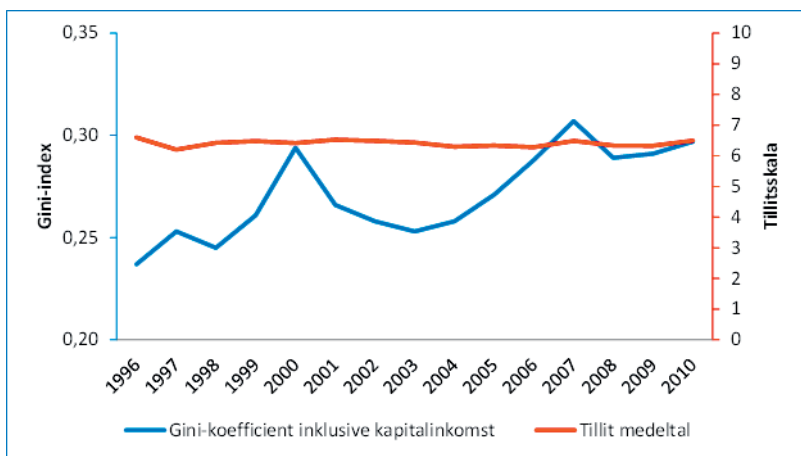
Ekonomisk jämlikhet och sammanhållning

Innebär fortsatt ökad inkomstspridning och minskad inkomstmobilitet mellan generationerna en utmaning för den sociala sammanhållningen i Sverige? Som vi har sett tidigare i kapitlet tycks ekonomisk jämlikhet i allmänhet gynna tillit och sammanhållning, samtidigt som tillit och sammanhållning i sin tur underlättar en inkomstfördelande politik. Vi har också sett att det nordiska systemet för sammanhållning i hög grad bygger på ekonomisk jämlikhet och välfärdssystem som främjar det. Men de senaste decenniernas ökade inkomstspridning tycks hittills inte ha lett till sämre sammanhållning i Sverige – i varje fall inte om man ser till de många aktuella indikatorer på god sammanhållning som presenterats tidigare i kapitlet. Särskilt slående är att den mellanmännsliga tilliten, som är en nyckelindikator på social sammanhållning, har legat kvar på en hög och konstant nivå i Sverige sedan mitten av 1990-talet, samtidigt som inkomstspridningen har ökat avsevärt (se figur 15).

¹⁵⁷ Jfr Jonnson et al., 2010, sid. 123.

¹⁵⁸ Roine, 2012, sid. 13.

Figur 15 Inkomstspridning och mellanmänsklig tillit i Sverige 1996–2010

Gini-koefficienten löper på en skala från 0 (helt jämt fördelade inkomster) till 1 (maximalt ojämnt fördelade inkomster) och bygger på uppgifter om disponibel inkomst per kosthushåll inklusive kapitalinkomster.

Tillit avser medeltalet för svaren på enkätfrågan "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svarsskalan löper från 0 "Det går inte att lita på människor i allmänhet" till 10 "Det går att lita på människor i allmänhet".

Källa: SCB Hushållens ekonomi (HEK) & Riks-SOM-undersökningarna 1996–2010.

Den här utvecklingen ger stöd åt de forskare som framhåller att mellanmänsklig tillit i allmänhet förändras långsamt, och att sambandet mellan tillit och ekonomisk jämlikhet närmast beror på att hög tillit ger förutsättningar för inkomstutjämnande politik.¹⁵⁹ Samtidigt bör det betonas att den svenska inkomstspridningen fortfarande är liten vid en internationell jämförelse, i synnerhet om man räknar in välfärdstjänsterna, som verkligen bidrar till jämlika levnadsförhållanden.¹⁶⁰ Dessutom kan vi påminna oss om att tilliten enligt SOM-institutets mätningar har minskat i de yngre generationerna.¹⁶¹ Ändå är det slående att den allmänna nivån av mellanmänsklig tillit är så hög och konstant,

¹⁵⁹ Bergh & Bjørnskov, 2011; Bjørnskov & Svendsen, 2012.

¹⁶⁰ OECD, 2011c, sid. 39.

¹⁶¹ Oskarson & Rothstein, 2012.

och det talar för att det svenska samhället inte håller på att ”dras isär” av ökad ekonomisk ojämlikhet.

En möjlighet är att acceptansen för inkomstskillnader är större i Sverige än vad som ofta antas. Som vi har sett tidigare tycks ekonomisk ojämlikhet inte skada den mellanmänniska tilliten om den uppfattas som rättvis.¹⁶² Olika internationella enkätundersökningar tyder på att Sverige faktiskt inte ligger så långt ifrån USA när det gäller tolerans för inkomstskillnader,¹⁶³ att stödet för marknadsekonomiska principer är större i de nordiska länderna än man brukar tillskriva dem¹⁶⁴ och att en majoritet av svenskarna anser att det är rätt att ge högre löner för bättre prestationer.¹⁶⁵ Men majoriteten i Sverige och i alla andra undersökta länder anser att inkomstskillnaderna är för höga i det egna landet, samtidigt som de underskattar hur stora skillnaderna faktiskt är.¹⁶⁶ Sammantaget uppfattas inte dagens inkomstskillnader som rättvisa, men det finns heller ingenting som tyder på att ökande skillnader skulle vara särskilt skadliga för sammanhålningen just i Sverige.

Ekonomisk jämlikhet och sammanhållning i framtiden

Det finns scenarier för hur ökande inkomstspridning på sikt skulle kunna leda till försämrade sammanhållning som är värda att ta på allvar. De är framför allt kopplade till att stödet för en gemensam finansiering av den allmänna välfärdsstaten kan urholkas. En jämn inkomstfördelning gör det allmänt sett mer attraktivt att skapa breda, kollektiva försäkringslösningar, eftersom riskerna som ska fördelas är ungefär desamma för hela befolkningen.¹⁶⁷ Även inledningsvis små löneskillnader kan förstärkas genom en ”jämlikhetsmultiplikator” som innebär att

¹⁶² Bjørnskov, 2008; Vergolini, 2011; se även Gustavsson & Jordahl, 2008.

¹⁶³ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 13–15.

¹⁶⁴ Listhaug, 1999; Berggren & Trägårdh, 2010, sid. 14.

¹⁶⁵ Green & Janmaat, 2011, sid. 113–114.

¹⁶⁶ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 13–15.

¹⁶⁷ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 113.

ökade löneskillnader leder till ett minskat stöd för inkomstutjämnande välfärdspolitik, vilket i sin tur leder till ännu större löneskillnader.¹⁶⁸ Detta skulle kunna förstärkas av en liknande dynamik kring nivåerna i försäkringssystemen. Socialvetenskapliga forskare har varnat för att också ganska små sänkningar av ersättningsnivåerna kan öka intresset för individuella lösningar, framför allt hos välbeställda. I förlängningen kan det leda till att de inte längre vill stödja de offentligt finansierade systemen, vilket i sin tur skulle erodera kvaliteten i systemen ytterligare.¹⁶⁹

Dessa scenarier saknar dock stöd i aktuella forskningsresultat om svenskars attityder till välfärdsstaten. Enligt de återkommande Välfärdsundersökningarna, som under tre decennier undersökt saken, finns det ett stort och till och med stigande opinionsstöd för välfärdspolitiken.¹⁷⁰ Den senaste enkäten från 2010 visar att fler personer än tidigare är beredda att betala högre skatt för välfärdsändamål, att fler stödjer en kollektiv finansiering av välfärdstjänster och att färre misstänker att systemen överutnyttjas. Visserligen är tilltron till äldreården och pensionssystemet fortsatt begränsad, och något färre än tidigare tror att sjuk- och arbetslöshetsförsäkringarna garanterar en rimlig levnadsstandard, men det har inte minskat stödet eller viljan att betala skatt. Tvärtom tycks de skärpta villkoren i sjukförsäkringen ha noterats och det tycks ha minskat misstänksamheten för missbruk av systemen.¹⁷¹

Det mest anmärkningsvärda i den senaste undersökningen är att stödet för en gemensamt finansierad välfärd hos högre tjänstemän och egenföretagare, som tidigare varit betydligt lägre än hos befolkningen i övrigt, har ökat drastiskt mellan 2006 och 2010. Det framgår av figur 16, som visar hur stödet för kollektiv finansiering av välfärdslösningar förändrats inom olika socialgrupper. Med andra ord har varken ökad inkomstspridning, skärpta villkor i sjukförsäkringen eller en fortsatt begränsad

¹⁶⁸ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 111–117; Barth & Moene, 2009.

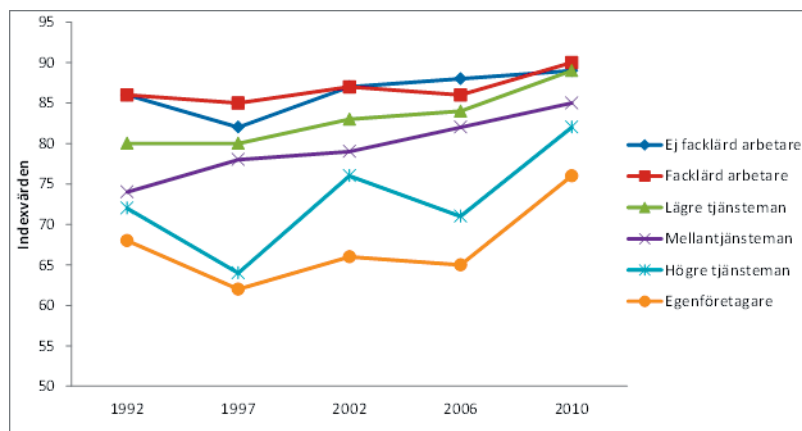
¹⁶⁹ Bergmark & Fritzell, 2007, sid. 105; Hinrichs & Kangas, 2003.

¹⁷⁰ Svallfors, 2011; Borgström, 2011.

¹⁷¹ Svallfors, 2011, sid. 814.

tilltro till pensionssystemet urholkat stödet för den gemensamma välfärden utan stödet har tvärtom ökat, framför allt inom välbeställda grupper.

Figur 16 Stödet för kollektiv finansiering av välfärden inom olika svenska socialgrupper 1992–2010

Finansieringsindexet summerar enkätsvar som rör stödet för kollektiv finansiering av välfärdstjänster och socialförsäkringar; 100 = högt stöd.

Källa: Välfärdsundersökningarna (Svallfors, 2011, sid. 818).

Undersökningen om attityderna till välfärdsstaten säger dock mer om stödet hos den breda gruppen medel- och övre medelinkomsttagare än hos dem som tjänar allra mest. Om de högsta toppinkomsterna fortsätter att öka och allt mer bygger på inkomstkällor som är enkla att undandra beskattning, finns det fortfarande en risk för "elitseparation", det vill säga att de mest förmögna skattebetalningsvilja och skatteinbetalningar sjunker. Då kan också kritiken mot vad som uppfattas som en orättvis fördelning leda till krav på politiska åtgärder som riskerar att skada den ekonomiska utvecklingen.¹⁷²

¹⁷² Roine, 2012, sid. 13.

Fortsatt ökade toppinkomster inom en avgränsad grupp kan skada den sociala sammanhållningen även på andra sätt. I den allmänna samhällsvetenskapliga litteraturen har det varnats för att det har växt fram en global, rörlig elit som framför allt identifierar sig inbördes och inte känner några förpliktelser gentemot någon särskild plats eller någon större gemenskap.¹⁷³ Ändå riktar sig offentliga strategier för att förbättra den sociala sammanhållningen sällan mot elitgruppers bristande kontakt och värdegemenskap med samhället i övrigt, utan det är vanligtvis olika invandrargrupperns isolering som betraktas som problematisk.¹⁷⁴ Inte minst i USA tycks de allra rikaste leva allt mer avskilt från samhället i övrigt och det finns en folklig upprördhet över höga chefsbonusar och bristen på ansvarstagande i samband med den senaste finanskrisen.¹⁷⁵

I Sverige tycks det inte finnas så stora spänningar mellan fattiga och rika samt mellan chefer och arbetare (se ovan figur 5a–b och 13), men det ses som särskilt provocerande när högt uppsatta och resursstarka personer bryter mot gemensamma, medborgerliga normer. Det upplevs som ett hot mot samhällsgemenskapen och mot samhället som upplevd helhet.¹⁷⁶ Samtidigt ser den svenska finansmarknadens aktörer sin verksamhet som frikopplad från samhället i övrigt, enligt en undersökning som bygger på intervjuer och egna erfarenheter inom finanssektorn.¹⁷⁷ Den allt mer abstrakta hanteringen av stora summor via datoriserad världshandel upplevs som en sorts spel där det råder andra regler än i livet i övrigt. Aktörerna är distanserade från den konkreta produktionen av varor och tjänster och känner inte att de har ansvar för den finansiella handelns konsekvenser för vanliga människors och hela länders ekonomi. Finansmarknadens sociala distans kan dock vara på avtagande. Aktieägandet har populariserats och de finansiella

¹⁷³ Lasch, 1995; Bauman, 2001.

¹⁷⁴ Hickman et al., 2012, sid. 14.

¹⁷⁵ Green & Janmaat, 2011, sid. 169–170.

¹⁷⁶ Jacobsson & Sandstedt, 2010a, sid. 104–106.

¹⁷⁷ Norberg, 2009; 2010.

aktörerna ställs allt mer till svars för moraliskt tveksamma beteenden. I dag innehar 94 procent av Sverige befolkning någon form av aktiefondinvestering och för att vara framgångsrika behöver finansföretagen passa in i svensk samhällskultur och accepteras i breda folklager.¹⁷⁸

Sammanfattningsvis kan vi i framtiden förvänta oss fortsatt ökande löne- och inkomstskillnader i Sverige, i synnerhet under kommande konjunkturuppgångar. För det talar dels att ekonomiska uppgångar tenderar att ge högre kapitalinkomster främst åt höginkomsttagare, dels att fortsatt teknologisk utveckling och globalisering kan förväntas ge högre löner främst åt välutbildade. Vi kan också förvänta oss att föräldrabakgrundens betydelse för inkomsterna ökar, bland annat genom att arvets andel av ekonomin blir större. Hittills tycks inte de senaste årtiondenas ökning av inkomstspridningen ha försämrat den sociala sammanhållningen. Den mellanmänniska tilliten och stödet för välfärdsstaten har förblivit höga. Stödet för kollektiv finansiering av socialförsäkringar och välfärdstjänster har till och med ökat hos den övre medelklassen. Samtidigt är den svenska inkomstspridningen fortfarande liten vid en internationell jämförelse, och det är möjligt att en fortsatt ökande spridning får konsekvenser för sammanhållningen i framtiden. Mönstret hittills har varit att inkomstsvaga grupper drabbas hårdare än andra i tider av nedgång och att den ekonomiska ojämlikheten ökar i tider av ekonomisk uppgång. Framtida utmaningar för rättvisa och sammanhållning i Sverige blir därför att dämpa påfrestningarna för utsatta grupper när ekonomin försämras och att säkra att fler får del av arbetstillfällen, tillväxt och stigande kapitalinkomsterna när ekonomin förbättras. Det blir också en utmaning att motverka att finanssektorn och de allra högsta inkomsttagarna isoleras från samhället i övrigt.

¹⁷⁸ Norberg, 2010.

Rättvisa villkor och social inkludering i Storbritannien – reformförslag för nästa decennium

Det finns många röster om hur man kan motverka ekonomisk ojämlikhet. Här ges ett internationellt exempel på inflytelserika förslag som tar sikte på de långsiktiga och grundläggande orsakerna till utanförskap och orättvisa livsvillkor i Storbritannien. De har framförts av socialpsykologen David Halpern som tidigare arbetade för Tony Blairs Labourregering och som numera förestår den konservative premiärministern David Camerons *Behavioural Insights Team* som skämtsamt för "Nudge-enheten", eller "puff-enheten", eftersom den utvecklar nya sätt att med hjälp av modern beteendevetenskap "puffa" människor att fatta klokare beslut snarare än att tvinga dem genom lagar och straff.

I en aktuell bok om nationernas dolda rikedom uppmärksammar David Halpern att ekonomiska skillnader till stor del förs vidare från en generation till en annan genom sociala processer, till exempel genom att barn till låginkomsttagare har färre sociala kontakter och sämre tillgång till böcker i hemmet. Han pekar också på hur viktigt det är med mellanmänsklig tillit och vardagligt samarbete mellan människor för att samhället ska fungera väl. I boken framförs en rad konkreta och innovativa politiska förslag som syftar till att skapa större ekonomisk rättvisa i framtidens Storbritannien:

- Det räcker inte med traditionell inkomstutjämning. Det behövs fortsatta reformer som präglas av "tuff kärlek" och som gör att arbete lönar sig. Det behövs också fortsatta reformer som stimulerar och skapar konkurrens mellan olika organisationer som hjälper folk att få arbete och vidareutvecklas i arbetslivet.
- Öka utbudet av bostäder i attraktiva regioner med många arbetstillfällen genom att låta dem som redan bor där få del av de kommersiella vinsterna av att exploatera mark och bygga nytt.
- Ersätt statligt stöd till universitet och högskolor med direktstöd till ungdomar och låt dem själva välja om de vill använda pengarna till att skaffa sig en utbildning, starta ett företag eller möjligen köpa ett hus.

- Inrätta efterlevandefonder som gör det möjligt och skattemässigt fördelaktigt att testamentera direkt till barnbarnen i stället för till barnen. Det skulle innebära en välbehövlig omfördelning av resurser från välbeställda människor i medelåldern till yngre generationer.
- Satsa på att utveckla skolelevernas ”mjuka” förmågor, såsom social kompetens som blir allt viktigare i en tjänstebaserad ekonomi.
- Ge medel som skolor och föräldrar kan använda till extraundervisning och liknande stöd, inklusive aktiviteter under skolloven. Det skulle ge barn från resursfattiga familjer bättre utvecklingsmöjligheter under skollov och fritid och göra skillnad även för deras skolresultat.
- Främja socialt blandade skolor genom att kräva att skolornas antagning återspeglar den sociala sammansättningen i det större området där de är belägna och inte bara i det närmaste kvarteret.
- Främja sociala kontakter mellan olika grupper genom att stödja lokala grannskapsinitiativ för volontärverksamhet och för informellt byte av enklare tjänster.
- Överväg en obligatorisk samhällstjänst på ett visst antal timmar för alla vuxna som klarar av det. Kräv till exempel att alla ägnar minst sex timmar per år åt att hjälpa äldre, fungera som mentorer eller coacher i skolan eller vakta parker och allmänna utrymmen.
- Prioritera aktiva insatser för att stödja stabila familjerelationer. Trots de praktiska och politiska problemen med att staten blandar sig i människors personliga relationer måste någon göra det om alla barn ska få lika livschanser. Konkreta exempel är fri, evidensbaserad relationsrådgivning, föräldrakurser samt mer intensiva stödprogram för särskilda riskgrupper, såsom Nurse Family Partnership – ett sjuksköterskestöd för utsatta föräldrar som utvecklats i USA och tillämpas även i Storbritannien och Australien.

David Halpern (2010). *The Hidden Wealth of Nations*, sid. 159–169.

2.6 Möjlig utmaning: kulturell mångfald

Ökad mångfald och bibehållen sammanhållning

Den kulturella eller etniska mångfalden i Sverige har ökat under senare decennier och kommer enligt prognoserna att tillta något framöver. Andelen utlandsfödda av befolkningen har ökat stadigt under hela efterkrigstiden – från knappt tre procent 1950 till åtta procent 1980 och 15 procent 2011.¹⁷⁹ Efter en period av arbetskraftsinvandring från framför allt nordiska och europeiska länder fram till 1970 tilltog flykting- och anhöriginvandringen. Sedan dess har en större andel av invandrarna kommit från länder i Sydamerika, Asien och Afrika.¹⁸⁰ Under 2000-talet har arbetskraftsinvandringen återigen ökat, främst från EU-länder utanför Norden, men också från länder utanför EU och EES sedan arbetskraftsreformen 2009 gjorde det möjligt.¹⁸¹

I SCB:s senaste befolkningsprognos antas invandringen de närmaste åren ligga kvar på en hög nivå, på grund av både ökad asyl- och anhöriginvandring och fortsatt ökande arbetskraftsinvandring. Därefter förväntas asyl- och anhöriginvandringen röra sig mot en långsiktig nivå som ligger under dagens nivå. Från och med 2025 förväntas invandringen åter öka, främst på grund av ökad återinflyttning av personer födda i Sverige samt en större arbetskraftsinvandring till följd av ökad global rörlighet.¹⁸² Det är dock vanskligt att förutsäga folkomflyttningar på lång sikt. Tidigare svenska prognoser har genomgående slagit fel eftersom det inträffat större skiften som inte gick att förutse, såsom det svenska EU-inträdet eller, långt tidigare, 1920-talets ekonomiska kris och stoppet för utflyttningen till USA.¹⁸³ Sammantaget innebär i alla fall SCB:s senaste prognos att andelen utrikes födda ökar något de närmaste åren för att sedan stabiliseras på en nivå kring 18 procent (se figur 17).

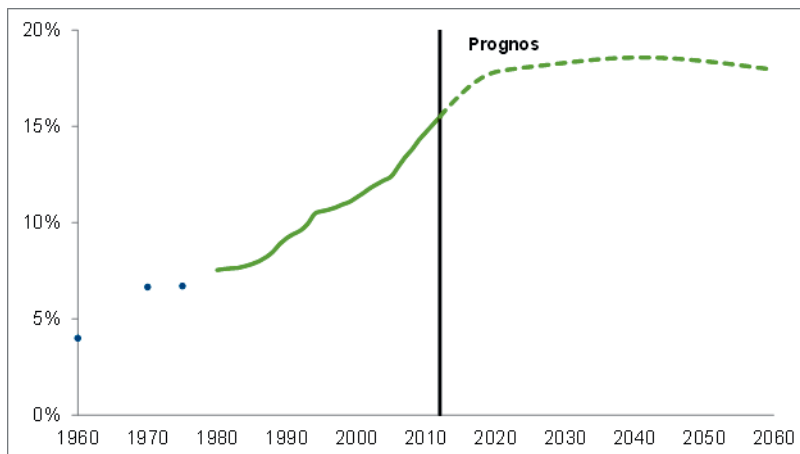
¹⁷⁹ SCB, 2010, sid. 20.

¹⁸⁰ SCB, 2008, sid. 17–18.

¹⁸¹ SCB, 2012d, sid. 72.

¹⁸² SCB, 2012d, sid. 73–74.

¹⁸³ Wadensjö, 2012.

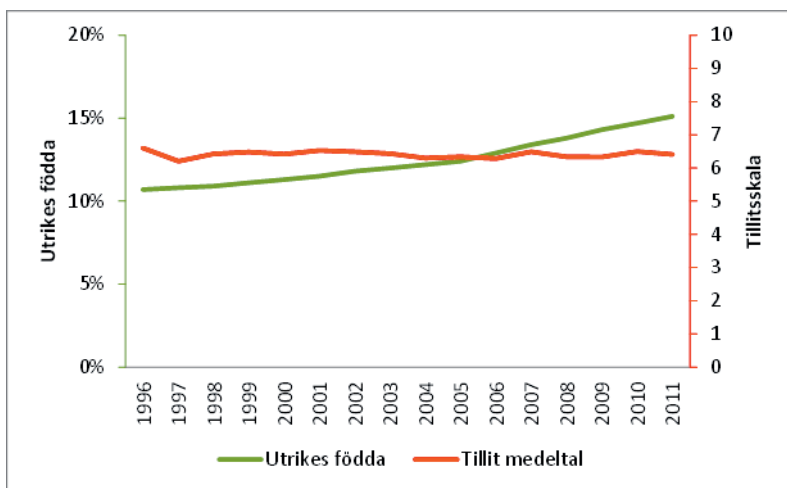
Figur 17 Andelen utrikes födda 1960–2011 samt prognos 2012–2060

Källa: SCB, 2012d, sid. 30; SCB Befolkningsstatistik.

Den ökade etniska mångfalden tycks hittills inte ha försämrat sammanhållningen i det svenska samhället. Enkätundersökningar av den mellanmännsliga tilliten från enstaka år som går tillbaka till tidigt 1980-tal visar att den varit stabilt hög under de senaste 30 åren.¹⁸⁴ För de senaste 15 åren finns det årliga, tillförlitliga undersökningar som visar att tilliten har legat på en påtagligt hög och jämn nivå, samtidigt som andelen utrikes födda i befolkningen gradvis har ökat (se figur 18).

¹⁸⁴ Rothstein, 2011.

Figur 18 Andel utrikes födda och mellanmännslig tillit i Sverige 1996–2011

Tillit avser medeltalet för svaren på enkätfrågan "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svarsskalan löper från 0 "Det går inte att lita på människor i allmänhet" till 10 "Det går att lita på människor i allmänhet".

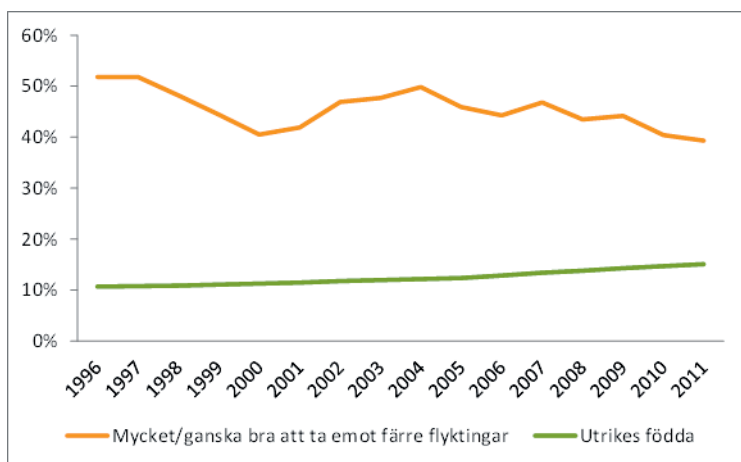
Källa: Riks-SOM-undersökningarna 1996-2011 & SCB Befolkningsstatistik.

Även en rad andra aktuella indikatorer tyder på en stark sammanhållning vid en internationell jämförelse, vilket vi har sett tidigare i kapitlet, däribland en låg andel som känner sig uteslutna ur samhället, en hög grad av tolerans, en hög andel som känner sig trygga i offentliga miljöer samt ett högt deltagande i civilsamhället (figur 4, 8, 9 och 10).

När det gäller toleransen gentemot just invandrare så har den tilltagit, om man ser till det ofta använda måttet andelen av befolkningen som vill ta emot färre flyktingar. Den andelen har minskat påtagligt under de senaste 15 åren enligt de årliga SOM-undersökningarna, samtidigt som andelen utrikes födda har stigit (se figur 19). Det finns en mindre andel som uppvisar starkt negativa attityder till invandring men hos svenska folket som

helhet har attityderna blivit mer positiva i flera avseenden.¹⁸⁵ Till exempel anser en tydlig majoritet (63 procent) att det är helt eller delvis riktigt att invandrare fritt ska kunna utöva sin religion i Sverige, och andelen som anser att det är helt riktigt/instämmer helt har ökat mellan 2009 och 2011.¹⁸⁶

Figur 19 Andel utrikes födda och andel med låg tolerans för invandring i Sverige 1996–2011

Andelen med låg tolerans för invandring anger procentandelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige.

Källa: SCB Befolkningsstatistik & Riks-SOM-undersökningarna 1996–2011.

Den här utvecklingen i Sverige stödjer vad som framhållits tidigare i kapitlet, nämligen att det saknas belägg i tidigare forskning för att etnisk mångfald skulle utgöra något hot mot tilliten och sammanhållningen i samhället.¹⁸⁷ En särskild fråga är om etnisk och kulturell mångfald minskar solidariteten och viljan att betala för gemensamma välfärdslösningar. Det har

¹⁸⁵ Demker, 2012.

¹⁸⁶ Demker, 2012, sid. 97–98.

¹⁸⁷ Bjørnskov, 2008; Green & Janmaat, 2011; Hooghe et al., 2009; Uslaner, 2011.

hävdats av inflytelserika amerikanska forskare¹⁸⁸ men motsagts av studier av europeiska länder¹⁸⁹ och av en aktuell översiktsstudie som går igenom forskningen i ämnet.¹⁹⁰

I sin studie av den sociala sammanhållningen i olika länder menar Andy Green och Jan Germen Janmaat att det är en särskild framtida utmaning för sammanhållningen i de nordiska länderna att fortsätta med en humanitär invandringspolitik och samtidigt bibehålla en generös välfärd.¹⁹¹ De noterar att Sverige har genomfört en reform för att underlätta arbetskraftsinvandring och att spänningarna kring invandringen är mindre här än i Danmark men de menar att det återstår att se om det räcker för att möta utmaningen. Men deras farhågor framstår som obefogade med tanke på att stödet för gemensamt finansierad välfärd i Sverige och viljan att betala för den är fortsatt starka och till och med ökande, vilket vi redan har konstaterat i avsnittet om ekonomisk ojämlikhet.¹⁹²

Rumslig och mental segregation

Dessa övergripande trender av fortsatt hög tillit, stigande tolerans och tilltagande stöd för välfärdsstaten innebär inte att det saknas utmaningar som har med kulturell mångfald att göra. En utmaning rör segregationen. Det finns en betydande etnisk segregation i Sverige, både vad gäller arbetsmarknad och boende, såväl i stora som i mindre och medelstora städer.¹⁹³ På 1990-talet ökade den etniska boendesegregationen markant men under 2000-talet tycks nivån ha stabiliserats.¹⁹⁴ Ekonomisk segregation har dock blivit allt mer synonym med etnisk segregation, och i mycket resurssvaga områden bor det numera huvudsakligen

¹⁸⁸ Alesina & Glaeser, 2004; Alesina et al., 1997; Alesina et al., 2001.

¹⁸⁹ Hjerm & Schnabel, 2012; Mau & Buckhardt, 2009.

¹⁹⁰ Stichnoth & Van der Straeten, 2011.

¹⁹¹ Green & Janmaat, 2011: 211-212.

¹⁹² Svallfors, 2011.

¹⁹³ Andersson, 2007; Nordström Skans & Åslund, 2009; SCB, 2008.

¹⁹⁴ Biterman et al., 2010.

synliga invandrargrupper, det vill säga invandrare med ursprung i Asien, Afrika, Latinamerika och sydöstra Europa.¹⁹⁵

Boendesegregationen är inte endast till nackdel för dem som invandrat och den beror inte bara på diskriminering eller resursbrist, även om de faktorerna spelar viss roll. Både svensk och internationell forskning visar att människor frivilligt söker sig till områden där det finns många landsmän.¹⁹⁶ Det innebär också vissa fördelar att hamna i ett sådant sammanhang. Till exempel är närhet till landsmän positivt för lågutbildades förvärvsinkomster. Det som tycks spela roll för hur väl invandrare klarar sig är inte hur många landsmän eller andra invandrare det finns i omgivningen utan den omgivande gruppens ekonomiska status, till exempel om sysselsättningen, egenföretagandet eller utbildningsnivån är höga. Störst roll spelar individuella faktorer, såsom egna yrkeserfarenheter.¹⁹⁷

Även om segregationen alltså inte behöver vara av ondo för dem som invandrat så finns det aktuella svenska studier som tyder på att den sociala tilliten är lägre i svenska landsting, bostadsområden och arbetsmiljöer som har en stor andel invandrare och en stor etnisk mångfald.¹⁹⁸ Liknande resultat har framkommit i undersökningar i andra länder.¹⁹⁹ Det finns också studier från andra länder som visar att den sämre sociala sammanhållningen i områden med stor etnisk mångfald främst beror på andra, underliggande faktorer, såsom ekonomisk utsatthet eller ansträngd offentlig service.²⁰⁰ Men uträkningarna i de aktuella svenska studierna tar hänsyn till att tillit också hänger samman med ekonomiska villkor, och de visar att en hög andel invandrare, eller en stor etnisk mångfald, har negativ effekt på tilliten på lokal nivå. Det bör noteras att detta även gäller invandrarernas egen känsla av tillit; även utrikes födda känner

¹⁹⁵ Biterman et al., 2010, sid. 176.

¹⁹⁶ Nordström Skans & Åkerlund, 2009, sid. 75–80.

¹⁹⁷ Nordström Skans & Åkerlund, 2009, sid. 80–84.

¹⁹⁸ Fritzell & Strömblad, 2011; Gustavsson & Jordahl, 2008; Öberg et al., 2011.

¹⁹⁹ Putnam, 2007; Alesina & La Ferrara, 2002.

²⁰⁰ Commission on Integration and Cohesion, 2007; Laurence, 2011; Letki, 2008; se genomgången ovan i avsnittet om etnisk mångfald och sammanhållning.

större tillit till andra när de bor i områden med högre andel inrikes födda och lägre tillit i områden med större etnisk mångfald.²⁰¹ Det bör också noteras att det är den allmänna tilliten till andra som påverkas. Tilliten till personer som tillhör andra grupper än den egna blir inte sämre i områden med hög mångfald,²⁰² och en brittisk studie visar att toleransen och relationerna mellan olika grupper faktiskt är bättre i områden med hög mångfald.²⁰³

Den etniska segregationen i bostadsområden och på arbetsplatser framstår alltså som en utmaning för den sociala sammanhållningen i framtidens Sverige, i synnerhet när den förstärks av ekonomisk utsatthet i områden med många invandrare. Segregationen är redan ett erkänt socialt problem, och det har vidtagits åtgärder för att motverka den, framför allt i form av program för att stimulera sysselsättningen och självförsörjningen i utsatta områden. De flesta analyser visar dock att de förbättringar som noterats berott på att det ekonomiska läget i allmänhet förbättrats. Dessutom kan sådana program gynna människorna som bor i ett område utan att minska segregationen, eftersom de som får det bättre tenderar att flytta därifrån.²⁰⁴

En slutsats som dragits av forskningen om segregation är att den främsta utmaningen är att minska utflyttningen och speciellt ”medelklassläckaget” från utsatta områden, och att det finns diskriminering på bostadsmarknaden som behöver motverkas. En annan slutsats är att större uppmärksamhet borde riktas mot den svenska majoritetens bosättningsmönster; segregeringen beror ju inte bara på invandrares svårigheter och beslut utan på att svenskfödda tenderar att samla sig i vissa områden och undvika bostadsområden med många invandrare.²⁰⁵ Men man kan också hävda att eftersom den etniska segregationen till stor del är ett resultat av människors egna beslut, och eftersom den faktiskt

²⁰¹ Fritzell & Strömblad, 2011; Öberg et al., 2011.

²⁰² Fritzell & Strömblad, 2011.

²⁰³ Laurence, 2011.

²⁰⁴ Andersson, 2007, sid. 84.

²⁰⁵ Andersson, 2007, sid. 84–85.

tycks ha begränsad effekt på människors framgång på olika områden, är det bättre att inrikta politiken på att förbättra förutsättningarna för alla med svaga resurser. Det kan minska segregationen men framför allt kan det underlätta för människor att själva styra vilka sammanhang de befinner sig i.²⁰⁶

De framtida utmaningar för sammanhållningen som kan följa av den kulturella mångfalden i Sverige handlar inte bara om uppdelningar på bostads- och arbetsmarknaden utan också om i vilken utsträckning inrikes och utrikes födda svenskar har sociala kontakter utanför den egna gruppen. De sakerna hänger givetvis ihop, eftersom segregationen försvårar sådana kontakter. Ändå är det fullt möjligt att människor lär känna och umgås med andra oavsett gruppstillhörighet, även om det finns en koncentration av invandrare och låginkomsttagare i vissa bostads- och arbetsmiljöer.

De mest grundliga undersökningarna av social sammanhållning och kulturell mångfald i bostadsområden visar att informella kontaktnät över gruppgränserna förbättrar relationerna och den ömsesidiga toleransen mellan grupper samt ökar känslan av att det går att lita på andra i allmänhet.²⁰⁷ Överbryggande kontakter mellan olika grupper skapar mer positiva uppfattningar om medlemmar av andra grupper och mildrar den negativa effekten på den mellanmänniska tilliten som följer av att bo i ett område med stor mångfald.²⁰⁸ I synnerhet informella sociala kontakter skapar mer positiva attityder mellan dem som bor i samma område. Informella kontakter utgör dessutom en särskilt ”demokratisk” form av deltagande i lokalsamhället, eftersom de är lika vanliga oavsett utbildning och inkomst, medan formellt föreningsengagemang är vanligare bland välutbildade och höginkomsttagare.²⁰⁹ Vänskap med personer utanför den egna gruppen har en särskilt positiv effekt på tilliten hos personer som tillhör majoritetsbefolkningen, och det visar att det inte räcker med att motverka boendesegregation

²⁰⁶ Nordström Skans & Åslund, 2009, sid. 99–100.

²⁰⁷ Laurence, 2011; Letki, 2008; Uslaner, 2011.

²⁰⁸ Laurence, 2011.

²⁰⁹ Letki, 2008.

utan att människor på allvar måste lära känna och umgås med varandra för att förtroende dem emellan ska kunna uppstå och blomstra.²¹⁰

Det finns tydliga tecken på att infödda svenskar i dag inte umgås särskilt mycket med utrikes födda, och vice versa. Den senaste Mångfaldsbarometern, som genomförs av sociologer vid Uppsala universitet, visar att en klar majoritet av svenskarna har goda erfarenheter av nära kontakt och samarbete med personer med invandrabakgrund men också att majoriteten har mycket få kontakter med invandrare utöver de nödvändiga som blir i skolan eller på arbetet.²¹¹ De allra flesta umgås sällan (44 procent) eller aldrig (33 procent) med utomeuropeiska invandrare.²¹² Många upplever också ett stort kulturellt avstånd till ”synliga invandrare”²¹³ det vill säga det vill säga invandrare med ursprung i Asien, Afrika, Latinamerika och sydöstra Europa.²¹⁴

Mångfaldsbarometern från 2011 bekräftar också att konkreta, personliga kontakter gynnar relationerna mellan olika kulturella grupper. Eget umgänge med utomeuropeiska invandrare är den andra viktigaste faktorn, efter utbildningsnivå, som ger mer positiva attityder till olika aspekter av mångfald; positiva erfarenheter av kolleger med invandrabakgrund är den tredje viktigaste faktorn.²¹⁵

De här olika undersökningsresultaten kastar ett förklarande ljus över varför så många uppfattar att det finns höga spänningar mellan olika etniska grupper i Sverige, jämfört med hur många som uppfattar att det finns spänningar mellan fattiga och rika, chefer och arbetare samt unga och gamla (se ovan figur 13b). Det ger också en förklarande bakgrund till många invandrades upplevelse av att det är svårt att komma in i det svenska samhället²¹⁶ – att de inte känner sig uppskattade av infödda

²¹⁰ Uslaner, 2011.

²¹¹ Mella & Palm, 2012.

²¹² Mella & Palm, 2012, sid. 60.

²¹³ Biterman et al., 2010, sid. 176.

²¹⁴ Mella & Palm, 2012, sid. 57.

²¹⁵ Mella et al., 2011, sid. 44.

²¹⁶ Eriksson & Lagerström, 2007; Lange, 1999.

svenskar och har svårt att knyta personliga kontakter med dem, även om de skulle vilja det.²¹⁷ Flera av de intervjuade invandrarna i en studie berättar att de har blivit hindrade i sina arbetsuppgifter eller yrkeskarriärer och att de ständigt blir påmind om att de egentligen inte har något på arbetsplatsen att göra. Flera nämner att de aldrig har blivit hembjudna till personer som tillhör den svenska majoritetsbefolkningen.²¹⁸ De tar ofta själva på sig skulden för att de inte är tillräckligt integrerade och de har svårt att veta hur olika bemötanden ska tolkas.

Så här berättar en iransk man om de osynliga väggarna som möter honom:

Var ligger de här väggarna, de här ”gränserna”, som inte låter mig bli, att känna mig, svensk. Jag vet inte exakt var de ligger. Annars kunde man börja med att riva ner de här väggarna. Under mina tjugo år, jag har varit här i Sverige i 22 år. Och jag har jobbat här i 18 år, men jag har fortfarande inte en enda svensk som jag umgås med.²¹⁹

Sammantaget tycks det som en viktig utmaning för den framtida sammanhållningen i det svenska samhället att de sociala kontaktnäten utvidgas och blir mer inkluderande gentemot andra kulturella grupper och i synnerhet att fler svenskar som är födda här knyter personliga kontakter med utomeuropeiska invandrare.

Mångfaldsbarometern visar att över 80 procent anser att invandrarna har skyldighet att anpassa sig till vårt lands vanor.²²⁰ Det har historikern Lars Trägårdh sett som ett tecken på att toleransen i Sverige är tydligt villkorad.²²¹ Så länge mångfalden yttrar sig i förhållandevis ytliga saker som mat, musik och kläder uppskattas den, men när det rör sig om annorlunda uppfattningar om mera djupgående frågor som religion, genusrelationer och familjens roll när det gäller skola och omsorg dyker snart

²¹⁷ Ljungar, 2010.

²¹⁸ Ljungar, 2010.

²¹⁹ Ljungar, 2010, sid. 197.

²²⁰ Mella & Palm, 2012, sid. 52.

²²¹ Trägårdh, 2012.

invändningar upp, menar Trägårdh. Han väcker frågan hur redo Sverige egentligen är att hantera en större mångfald och pluralism:

I ett framtidsperspektiv står det en hel del på spel. Kan Sverige härbärgera en djupare mångfald utan att det sociala kontraktet hotas? Kan medborgarna hantera ett mer pluralistiskt civilsamhälle utan att den höga sociala tilliten undergrävs? Klarar vi av att leva sida vid sida med människor vars värderingar och praktiker vi ogillar – bortsett då från ett gemensamt intresse just i denna tanke om att leva och låta leva. Å andra sidan, om priset för fortsatt tillit och sammanhållning är exkludering av det annorlunda, är detta värt att betala?²²²

En del debattörer har hävdat att den svenska nationella identiteten vid en närmare granskning har en etnisk prägel som innebär att invandrare med annan kulturell bakgrund stängs ute ur samhällsgemenskapen. De hävdar att den svenska identiteten behöver bli mer etnisk neutral för att omfatta även invandrade svenskar²²³ och att ett uppvärderat medborgarskap kan överbrygga etniska skiljelinjer och på ett tydligare vis inkludera invandrare med annan etnicitet.²²⁴

Sammanfattningsvis finns det i Sverige i dag en stark social sammanhållning som bland annat vilar på hög tillit och tolerans och ett stort stöd för gemensamma välfärdslösningar. Andelen arbetskraftsinvandrare ökar och det kan bidra till fortsatt minskade spänningar kring invandringen. Men det finns också segregation utifrån etniska linjer och få personliga kontakter mellan inrikes födda och invandrare, även om personliga kontakter är vad som krävs för att bygga tillit och förståelse mellan olika kulturella grupper. En fortsatt etnisk och kulturell mångfald – som vi kan förvänta oss i framtiden – utgör inget hot mot sammanhållningen i Sverige. Men det är en utmaning att hantera djupare värderingskonflikter och att på allvar och i det vardagliga livet inkludera invandrare med kulturell bakgrund som skiljer sig från den svenska. Det är en utmaning inte bara för

²²² Trägårdh, 2012, sid. 21.

²²³ Mahmood, 2012, sid. 254–270.

²²⁴ Johansson Heinö, 2012a, sid. 177–203.

invandrarna själva utan för hela samhället – kanske allra mest för dem som har sina rötter här.

Elva riktlinjer för tolerans och samlevnad i mångkulturella samhällen

Forskningen och journalistiken om mångkulturella samhällen handlar ofta om konflikter mellan olika etniska grupper. I den internationellt uppmärksammade boken *Pax Ethnica. Where and How Diversity Succeeds* vänder de amerikanska journalisterna Karl Meyer och Shareen Brysac på perspektivet och går på jakt efter det som får mångkulturella samhällen att lyckas. De uppsöker tider och platser där människor med olika religiös, etnisk och kulturell tillhörighet klarar av att leva tillsammans i fredlig samverkan. De försöker dra allmänna lärdomar av goda exempel som franska Marseille som har den största muslimska minoriteten i Europa, Queens i New York där det finns 2,3 miljoner människor som talar 138 olika språk och den indiska delstaten Kerala där det bor hinduer, muslimer och kristna. Ett historiskt exempel är Schleswig-Holstein, som Danmark avträdde frivilligt till Västtyskland efter andra världskriget mot garantier för att den danska minoritetens rättigheter skulle respekteras.

Boken avslutas med elva riktlinjer för tolerans och fredlig samlevnad:

1. Välj fred före land.
2. Argumentera aktivt för de ekonomiska, kulturella och politiska fördelarna med mångfald. Låt inte stereotypiska karikatyrer av för tillfället impopulära minoriteter stå oemotsagda.
3. Tillåt dubbelt medborgarskap och låt bli att demonisera ”bindestrecks-medborgskap” (exempelvis svensk-amerikaner och afro-svenskar).
4. Var inte rädd för minoritetsspråk utan utnyttja fördelarna de innebär i en globaliserad värld.
5. Bygg på bredden i stället för på höjden – gatuliv och grannsamja blomstrar bättre bland låga hus än i höghusområden.

6. Underskatta inte civilsamhällets kraft. Frivilligorganisationer har gjort stor skillnad för de goda relationerna mellan hinduer, muslimer och kristna i den indiska delstaten Kerala, mellan föräldrarna i Queens allmänna skolor och mellan invånarna i det mångkulturella Marseille.
7. Gör allmänna bibliotek till välkomnande platser där nyanlända invandrare kan låna böcker och filmer på sitt modersmål och få hjälp att använda datorer och utträtta vardagliga ärenden.
8. Stärk kvinnorna, vilket bidrar till att riva murar mellan folkgrupper, höja levnadsstandarden och främja den ekonomiska tillväxten.
9. Införliva minoritetsgruppernas främsta högtider i den gemensamma kalendern. Använd förhandlingar hellre än lagar för att hitta pragmatiska lösningar på konflikter om klädkoder, till exempel vad gäller huvuddukar och turbaner.
10. Välj och ge erkännande åt politiska ledare som arbetar aktivt för att främja mångfald.
11. Underskatta inte musikens, sportens och den övriga populärkulturens dragningskraft och förmåga att utjämna klasskillnader och kulturella klyftor.

Karl E. Meyer & Shareen Blair Brysac (2012). *Pax Ethnica. Where and How Diversity Succeeds*, sid. 230-234. För en kritisk men uppskattande granskning av bokens resonemang, se statsvetaren Andreas Johansson Heinös recension i tidskriften Axess, nr 8/2012 (Johansson Heinö, 2012b).

2.7 Möjlig utmaning: förändringar i skolan

Skolan är viktig för rättvisan och sammanhållningen i samhället på åtminstone två vis. Dels kan den bidra till sammanhållningen genom att vara en plats där barn med olika social bakgrund får mötas, ta del av gemensamma erfarenheter och utveckla likartade kunskaper och värderingar.²²⁵ Dels kan skolan bidra till ett

²²⁵ Ekman, 2012.

rättvist samhälle genom att ge barn med skilda förutsättningar hemifrån lika chanser att lyckas i skolan och yrkeslivet. Det bidrar på sikt till den allmänna sammanhållningen, eftersom det skapar större social mobilitet, optimism och känsla av delaktighet.²²⁶ Den svenska skolan har ett uttryckligt uppdrag att kompensera för ogynnsamma hemförhållanden.²²⁷ De nordiska skolsystemen hör också till de mest jämlikhetsfrämjande i den utvecklade världen, och detta har pekats ut som en viktig institutionell grund för den sociala sammanhållningen i Sverige och andra nordiska länder.²²⁸

En studie från Skolverket har nyligen varnat för att likvärdigheten i den svenska grundskolan har minskat sedan början av 1990-talet.²²⁹ Framför allt har skillnaderna mellan olika skolors genomsnittliga resultat ökat mellan 1998 och 2011, och i studien utforskas vad detta beror på. Det finns inte stöd för att det skulle bero på ökade skillnader i undervisningskvalitet eller resurstilldelning. Inte heller kan det förklaras av ökad socioekonomisk skolssegregation och endast i begränsad utsträckning kan det förklaras av ökad etnisk skolssegregation. Däremot finns det empiri som tyder på att det beror på en större uppdelning mellan skolorna efter osynliga, svåråttbara faktorer som exempelvis studiemotivation. Enligt studien är det sannolikt att decentraliseringen och den ökade valfriheten inom skolväsendet har bidragit till detta. Dessutom har den positiva effekten av att gå i en skola med stor andel elever med hög socioekonomisk bakgrund ökat. Enligt studien är en tänkbar förklaring att även det beror på en ökad sortering av eleverna utifrån dolda egenskaper. Troligen förstärks effekten ytterligare av att det är gynnsamt att gå i en skola där lärarna har höga förväntningar och de andra eleverna är högmotiverade och högpresterande, den så kallade kamrateffekten.

²²⁶ Jfr Rothstein & Uslaner, 2005; Uslaner 2010.

²²⁷ Skolverket, 2012a: 11-13.

²²⁸ Green & Janmaat, 2011, sid. 80.

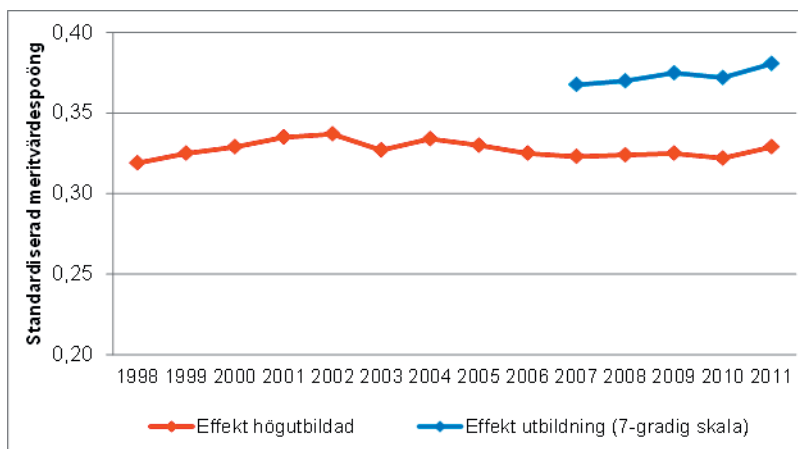
²²⁹ Skolverket, 2012a.

Samtidigt har den socioekonomiska bakgrundens betydelse för hur väl eleverna presterar i grundskolan inte förändrats särskilt mycket sedan 1998.²³⁰ Den positiva effekten på slutbetyget av att ha minst en högutbildad förälder ökade svagt mellan 1998 och 2001 och gick därefter svagt nedåt igen (se figur 20). Även effekten av ett mer finfördelat mått på föräldrarnas utbildningsnivå undersöktes för de senaste åren och då märktes en ökning (se figur 20). Dessutom tyder de internationella PISA-undersökningarna på att betydelsen av elevens socioekonomiska bakgrund för läsförståelsen ökade något mellan 2000 och 2009. Enligt Skolverkets sammanfattande bedömning har det skett en liten ökning av den socioekonomiska bakgrundens betydelse för skolresultaten de senaste åren; kommande betygsanalyser och internationella studier får utvisa om det är början på en trend.²³¹

²³⁰ Skolverket, 2012a.

²³¹ Skolverket, 2012a, sid. 54.

Figur 20 Effekten av föräldrars utbildningsnivå på avgångsbetygen från grundskolan 1998–2011

Effekt högutbildad visar effekten av att minst en högskoleutbildad förälder på avgångsbetygen (meritvärdet) i grundskolans nionde klass.

Effekt utbildningsnivå visar effekten av föräldrars utbildning enligt ett mer finfördelat mått på en 7-gradig skala. Båda effekterna är standardiserade, vilket innebär att uträkningsmetoden korrigerar för att den allmänna betygsspridningen var större under några år kring 2000 på grund av ett nytt betygssystem.

Källa: Skolverket, 2012a, sid. 48.

Enligt en aktuell undersökning är familjebakgrundens betydelse för hur väl grundskoleeleverna presterar ungefär densamma som i slutet av 1980-talet.²³² I undersökningen analyseras familjebakgrundens betydelse mellan 1988 och 2010 genom att mäta korrelationen mellan syskons betyg. Det är ett mått som inte bara fångar in effekten av föräldrarnas utbildningsnivå utan även andra faktorer i uppväxtvillkoren som inte går att observera direkt, såsom uppfostran och familjens värderingar.²³³ Analysen visar att ungefär 50 procent av variationen i slutbetygen i matematik och engelska kan förklaras av faktorer som syskon har gemensamt och att den effekten har legat relativt konstant

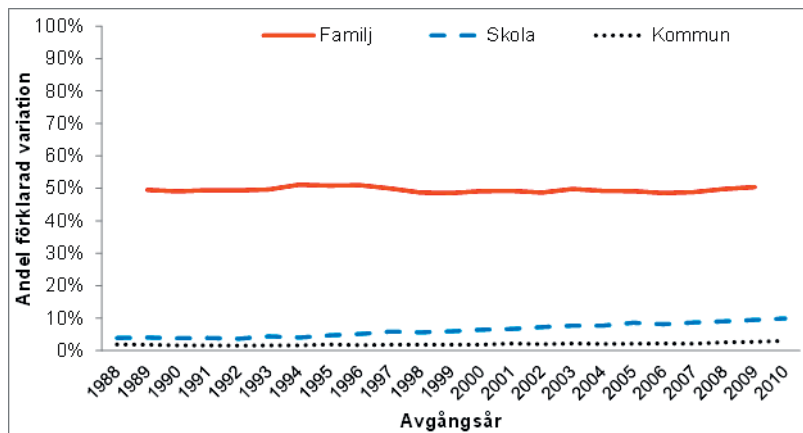
²³² Böhlmark & Holmlund, 2012.

²³³ Böhlmark & Holmlund, 2012, sid. 21, 46–49.

över tid (se figur 21). För de senaste årskullarna i slutet av 00-talet märks visserligen en liten uppgång av familjebakgrundens betydelse, men nivån är ungefär densamma som vid slutet av 1980-talet. Analysen visar också att betydelsen av vilken skola eleven går i är mycket mindre men ökande, och att kommunens betydelse är ännu mindre men också ökande (se figur 21).²³⁴

I rapporten diskuteras även resultaten från de internationella PISA-undersökningarna som tyder på att föräldrarnas socioekonomiska bakgrund har fått större betydelse för elevernas läsförståelse under 2000-talet. Författarna menar dock att resultaten bör värderas med försiktighet, eftersom frågorna om föräldrarnas utbildningsnivå inte ställts på samma sätt samtliga år och eftersom måtten på familjebakgrund är alltför känsliga för hur de konstrueras för att vara helt tillförlitliga.²³⁵

Figur 21 Andelen av variationen i grundskolans avgångsbetyg som förklaras av familjen, skolan och kommunen 1988–2009/2010

Avgångsbetyg avser elevens genomsnittsbetyg i matematik och engelska i nionde klass.
Familjens betydelse skattas genom korrelationen mellan betygen för syskon födda inom tre kalenderår.

Källa: Böhlmark & Holmlund 2012, sid. 13.

²³⁴ Böhlmark & Holmlund, 2012, sid. 12–13, 22–23.

²³⁵ Böhlmark & Holmlund, 2012, sid. 29–31.

Skolverkets rapport visar även att den negativa effekten för skolresultaten av att ha utländsk bakgrund, det vill säga utlandsfödda föräldrar, faktiskt har minskat sedan slutet av 1990-talet. Nackdelen av att själv vara född i utlandet har däremot ökat, men det kan åtminstone delvis förklaras av att den genomsnittliga åldern då utlandsfödda barn anländer till Sverige har ökat betydligt under perioden. Elever som invandrar innan de börjar skolan presterar lika bra i skolan som elever som är födda här med utländsk bakgrund.²³⁶

Den viktigaste aspekten av hur väl skolan fungerar som mötesplats är i vilken grad familjebakgrunden bestämmer vilken skola eleverna går i, det vill säga skolsegregationen. Tidigare studier tyder på att skolsegregationen utifrån både socioekonomisk bakgrund och utländsk bakgrund ökade under 1990-talet, men sedan 1998 har den socioekonomiska skolsegregationen endast ökat marginellt. Skolsegregationen med avseende på utländsk bakgrund har ökat ytterligare något under de allra senaste åren, framför allt i större städer och i storstadsregionerna.²³⁷

För att bedöma skolans framtida förutsättningar att ge elever från olika bakgrund lika chanser att lyckas och tillfälle att mötas skulle det behövas kunskap om vad som egentligen orsakat dagens situation och trender, och i synnerhet i vilken mån de beror på 1990-talets valfrihetsreformer. Men forskningen om den ökade valfrihetens konsekvenser genomsyras av stor osäkerhet. De övergripande effekter som kan urskiljas på skolkvalitet och segregation är mångtydiga och omdiskuterade, men av allt att döma inte särskilt stora.²³⁸ En del studier finner att friskolereformen har haft positiva effekter på skolans kvalitet, men beläggen är begränsade och det behövs mer kunskap om vilka förutsättningar som krävs för att konkurrensen ska fungera väl.²³⁹ Sedan den bedömningen gjordes har det kommit nya

²³⁶ Skolverket, 2012a, sid. 55–57.

²³⁷ Skolverket, 2012a, sid. 62–68.

²³⁸ Bunar, 2010.

²³⁹ Vlachos, 2011, sid. 84–91.

resultat från en omfattande undersökning som visar att den växande friskolesektorn har haft positiva effekter på utbildningsresultaten för samtliga elever i kommuner där det finns friskolor. En större andel friskoleelever i grundskolan förbättrar de genomsnittliga avgångsbetygen i kommunen utan att det finns tecken på betygsinflation, och på sikt förbättras även gymnasiebetygen och andelen som fortsätter till universitetsstudier.²⁴⁰ Samtidigt har den ökade valfriheten sannolikt bidragit till de ökade resultatskillnaderna mellan olika skolor, enligt Skolverkets bedömning.²⁴¹ Att familjebakgrunden trots detta har ungefär samma betydelse för elevernas skolresultat som före valfrihetsreformerna kan bero på att skolsystemet som helhet fortfarande är lika bra på att kompensera för elevernas skilda hemförhållanden. Men det kan också bero på att helt andra samhällsförändringar har haft utjämnande effekt, till exempel bättre kvalitet på förskolan.²⁴²

Flera undersökningar tyder på att olika valfrihetsreformer har ökat skolegregationen utifrån socioekonomiska och etniska linjer.²⁴³ Samtidigt är det uppenbart att skolegregationen till stor del beror på boendesegregationen, vilken fortplantas till skolorna när platserna fördelas enligt upptagningsområden och närhetsprincip.²⁴⁴ Den etniska segregationen i storstädernas grundskolor mellan 1988 och 2006 förklaras nästan helt av boendesegregationen. Det betyder att barn med utländsk bakgrund inte i någon större omfattning gick i andra skolor än vad deras grannar med svensk bakgrund gjorde.²⁴⁵ I gymnasieskolorna var den etniska segregationen väsentligt mindre än i grundskolorna under hela perioden. Uppgifter från 2000–2006 visar att gymnasieskolan dessutom är avsevärt mindre segregering än boendet, och det har störst effekt för minoritetselever. Gymnasieskolans utjämnande effekt jämfört med boendet under dessa år innebär att invandrade ungdomar befinner sig i en miljö

²⁴⁰ Böhlmark & Lindahl, 2012.

²⁴¹ Skolverket, 2012a.

²⁴² Böhlmark & Holmlund, 2012, sid. 23, 37.

²⁴³ Vlachos, 2011, sid. 96–99.

²⁴⁴ Bunar, 2010, sid. 9.

²⁴⁵ Nordström Skans & Åslund, 2009, sid. 45–46.

där i genomsnitt en fjärdedel av eleverna, i stället för varannan elev, har utländsk bakgrund.²⁴⁶ Som författarna noterar innebär det rimligen en betydande skillnad för deras skolmiljö. Slutsatsen som dras är att gymnasieskolan ”närmast är att betrakta som en arena där ungdomar med olika bakgrund möts”.²⁴⁷

Att minoritetselever går i skolor där de flesta eleverna har svenskt ursprung innebär dock inte automatiskt att de integreras. Det visar en flerårig etnografisk studie av elever som bytte från skolor i utsatta storstadsområden med stor andel invandrare till skolor i medelklassområden med högre status och övervägande infödda svenskar.²⁴⁸ Eleverna var nöjda med undervisningskvaliteten och att det talades bra svenska men de umgicks mest med elever från det egna bostadsområdet eller med skolkamrater med utländsk bakgrund från andra delar av staden. Eleverna som gick kvar i det utsatta området trivdes också bra med skolan, fastän de var väl medvetna om att den hade dåligt rykte. De efterfrågade mer samarbete med skolor med fler infödda svenskar för få en bättre uppfattning om hur man förväntas tala och uppföra sig i majoritetssamhället.

En enkätstudie bland grundskoleelever visar att det till och med kan vara en direkt nackdel för invandrarelever att gå i skolor där de flesta har svenskt ursprung.²⁴⁹ Elever med utlandsfödda föräldrar som går i skolor där mindre än en tiondel av eleverna har en eller två utlandsfödda föräldrar mår sämre och har ett sämre förhållande till skolkamraterna än andra elever. Värst är det för utlandsfödda pojkar i årskurs nio med ursprung i Afrika eller Asien som går i skolor med en stor majoritet elever med svenskt ursprung; av dem anger så många som 28 procent att de blivit mobbade den senaste veckan. Liksom i det tidigare avsnittet om kulturell mångfald ser vi alltså att det inte räcker för personer med utländsk bakgrund att tillbringa dagarna i samma organisation som infödda svenskar för att inkluderas i samhället;

²⁴⁶ Nordström Skans & Åslund, 2009, sid. 51–53.

²⁴⁷ Nordström Skans & Åslund, 2009, sid. 51.

²⁴⁸ Bunar & Kallstenius, 2007; Bunar, 2008.

²⁴⁹ Socialstyrelsen & Centre for Health Equity Studies, 2012, sid. 55–70.

det behövs närmare, personliga och bättre kontakter över gruppgränserna, och det saknas i hög grad i dag.

En särskild fråga är vad möjligheten att välja friskolor med viss konfessionell eller språklig/kulturell inriktning innebär för de elever som går där. Det finns en risk att de får sämre möjlighet att träffa människor utanför den egna kulturella gruppen och att de isoleras från samhället i stort.²⁵⁰ Men skolor med en viss kulturell inriktning kan också fungera som brobyggare mellan den mindre gruppen och samhället i övrigt, åtminstone om skolledningen och huvudmännen medvetet strävar efter det, enligt en studie från Skolverket.²⁵¹ En del elever riskerar snarare att isoleras i den kommunala skolan om de inte accepteras av skolkamraterna, om de har svårt att hänga med i undervisningen på grund av språksvårigheter eller om föräldrarna inte förstår vad som lärs ut och händer i skolan. Då kan en kulturellt profilerad friskola vara ett bättre alternativ enligt studien, under förutsättning att skolan ser det som sin uppgift att föra in de unga i samhället. Friskoleledare som vill agera brobyggare kan få stöd om kommunen och de kommunala skolorna samarbetar mer med friskolorna, och det är ett av de viktigaste verktygen för att motverka kulturell "enklaivering".²⁵² Återigen framstår ökat samarbete mellan skolor med olika elevprofil som ett sätt att förbättra skolans funktion av mötesplats för människor med olika kulturell bakgrund.

Det bör nämnas att det här handlar om ganska få elever. Under läsåret 2011/12 gick 14 330 grundskoleelever på en friskola med konfessionell, internationell (till exempel fransk) eller Waldorfinriktning.²⁵³ Det motsvarar endast 1,6 procent av det totala antalet elever, och endast 0,1 procentenheter mer än fyra årtidigare.²⁵⁴ Av dem hade en större andel än genomsnittet rätt till hemspråksundervisning, det vill säga minst en vårdnadshavare

²⁵⁰ T.ex. Englund, 2010.

²⁵¹ Skolverket, 1997, kap. 6.

²⁵² Skolverket, 1997, kap. 6.

²⁵³ Skolverket, 2012b, tabell 2 A.

²⁵⁴ Skolverket, 2012c, tabell 2 A.

med annat modersmål än svenska, men endast 2,8 procent av det totala antalet elever med rätt till hemspråksundervisning gick på någon av dessa friskolor.²⁵⁵ De invändningar som framförs mot skolor med viss värderingsinriktning är visserligen främst av principiell karaktär men det är värt att notera att handlar om en ytterst liten andel av minoritetseleverna.

Sammantaget tycks det inte pågå någon större förändring av den svenska skolans förmåga att erbjuda elever från olika hemförhållanden en gemensam mötesplats där de får lika förutsättningar att lyckas. Men effekterna av den ökade valfriheten i skolan är mångtydiga och behöver följas upp i framtiden. Dessutom är familjebakgrundens betydelse för skolresultaten samt den underliggande boendesegregationen fortfarande stora och resultatskillnaderna på skolnivå ökar på ett oroande vis. En framtida utmaning att därför att förbättra skolans kapacitet att fungera som en rättvis arena där alla elever får lika chanser att lära och möjligheter att träffas – oavsett vilket hem de kommer ifrån, oavsett om de har utländsk eller svensk bakgrund och oavsett om de går i en friskola som riktar sig till en viss minoritet eller inte. Ett sätt att göra det kan vara att inleda samarbetsprojekt mellan skolor i olika områden och med olika inriktning.

2.8 Möjlig utmaning: den demografiska utvecklingen

Prognoser över Sveriges framtida befolkning visar tydligt att befolkningen blir allt äldre. I dag är 18 procent av befolkningen över 64 år och den andelen beräknas stiga till minst 22 och som mest 27 procent 2060, beroende på hur olika demografiska faktorer utvecklas. Den yrkesaktiva befolkningens andel, som i dag är 60 procent, beräknas sjunka till strax över 50 procent.²⁵⁶ Detta innebär tveklöst stora utmaningar för den framtida

²⁵⁵ Skolverket, 2012b, tabell 8 A.

²⁵⁶ SCB, 2012d: 160-163.

försörjningen, inte minst när det gäller gemensamma välfärds-tjänster. Skatteunderlaget kan förväntas krympa samtidigt som kostnaderna för äldreomsorg, och möjligen även sjukvård, kan förväntas stiga. Dessa utmaningar – och olika strategier för att bemöta dem i framtiden – undersöks särskilt i en av Framtids-kommissionens utredningar.²⁵⁷ I det här sammanhanget ska endast framhållas att långsiktigt överansträngda statsfinanser kan få konsekvenser för samhörigheten och solidariteten i samhället. En universell och välfungerande välfärdsstat främjar ekonomisk jämlikhet och ömsesidigt förtroende människor emellan,²⁵⁸ och som vi har sett bärs den starka sammanhållningen i Sverige och andra nordiska länder i hög grad upp av välfärdsstatens institutioner.²⁵⁹ I sin studie av olika länders system för social sammanhållning menar Andy Green och Jan Germen Janmaat att det långsiktiga trycket på de offentliga utgifterna utgör den största utmaningen för sammanhållningen i de nordiska länderna i framtiden. De pekar på att de ökande kostnaderna för en åldrande befolkning kombineras med en global konkurrens som pressar alla länder att hålla nere skatterna för att inte avskräcka utländska investerare eller skada marknadens förtroende. Under det sammantagna trycket av globalisering och demografiska förändringar blir det svårare att upprätthålla det sociala kontraktet med en generös välfärd och förhållandevis höga skatter i framtiden.²⁶⁰

Den demografiska utvecklingen innebär också att olika landsdelar och städer berörs i olika hög grad och på olika sätt av de allmänna utmaningarna för rättvisa och sammanhållning. På mindre orter minskar befolkningen, och de berörs särskilt av utmaningen att de äldre blir fler och invånarna i yrkesaktiv ålder färre.²⁶¹ Bortfallet av skatteintäkter kompenseras i det nuvarande systemet för skatteutjämning men det förutsätter fortsatt

²⁵⁷ Blix, 2013.

²⁵⁸ Rothstein, 2011; Rothstein & Uslaner, 2005.

²⁵⁹ Green & Janmaat, 2011.

²⁶⁰ Green & Janmaat, 2011, sid. 211.

²⁶¹ Anderstig, 2012.

solidaritet mellan olika delar av landet. Det blir också en utmaning för mindre orter att bevara den lokala framtidstron och gemenskapen och att hitta nya möjligheter för yngre att försörja sig utan att behöva flytta därifrån.

I de större städerna växer befolkningen och där är utsikterna för ekonomisk tillväxt bättre, men vissa av dem har så stor befolkningsgenomströmning att segregationen och den ekonomiska ojämlikheten blir akuta problem. Som exempel kan nämnas Malmö, vars situation analyseras inom ramen för Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö. Kommissionen arbetar på kommunens uppdrag med att ta fram strategier för hur staden kan minska de sociala skillnaderna i hälsa. Malmö präglas på ett särskilt sätt av generella demografiska utvecklingstrender, framför allt migration och urbanisering.²⁶² Staden har en ung och växande befolkning. Genomströmningen är stor och staden utgör en portal för nyanlända invandrare, varav många sedan flyttar vidare till andra delar av landet. Under perioden 1990–2008 bodde till exempel nästan en halv miljon människor i Malmö under åtminstone något enstaka år, men endast 23 procent av dessa bodde där under hela perioden.²⁶³ Malmö har därtill högst barnfattigdom i landet och det totala antalet barn beräknas stiga kraftigt under 2010-talet. Det betyder att även om Malmö skulle lyckas med sin ambitiösa målsättning att halvera barnfattigdomen till 2020 så kommer det fortfarande att finnas ungefär lika många barn som lever i ekonomiskt utsatta hushåll.²⁶⁴

Den demografiska utvecklingen medför alltså olikartade problem på det lokala planet för orter med större respektive mindre befolkning, men med tanke på sammanhålningen och rättvisan i landet som helhet bör problemen inte betraktas som rent lokala utan som framtida utmaningar för hela Sverige.

²⁶² Abrahamsson, 2012.

²⁶³ Salonen, 2012c, sid. 13.

²⁶⁴ Angelin & Salonen 2012, sid. 38.

2.9 Möjlig utmaning: individualisering

Det är en vanlig föreställning att vår tids samhälle blir allt mer individualiserat och att det hänger samman med en allt svagare sammanhållning inom familjer, nära gemenskaper och samhället som helhet. Den tendensen har utvecklats på ett tankeväckande vis av flera stora samhällsteoretiker och forskare. Enligt sociologen Zygmunt Bauman har de fasta gemenskaper och normer som tidigare begränsade och samtidigt gav mening åt livet blivit obeständiga, och individen är både fri och tvingad att skapa sin egen identitet och trygghet.²⁶⁵ Statsvetaren Robert Putnam har beskrivit hur människor, i synnerhet de yngre generationerna, i USA har blivit allt mer individualistiska, vilket har skadat samhällets "sociala kapital" i form av lokala nätverk för gemenskap och föreningsliv.²⁶⁶ Individualisering kan alltså förstås som att individers makt ökar på kollektivens bekostnad, att individer i allt högre utsträckning väljer sin egen identitet oberoende av gruppidentiteter, och/eller att de dominerande normerna sätter individen och inte gruppen i första rummet.²⁶⁷ Redan av denna korta introduktion framgår att individualiseringen har både positiva och negativa sidor, beroende på vilken aspekt som avses.

Tidigare opinions- och värderingsundersökningar har visat att det verkligen har skett en individualisering i Sverige i modern tid och att den har betydelse för samhällslivet. Till exempel blev tillhörigheten till olika socialgrupper allt mindre bestämmande för hur människor röstade under andra halvan av 1900-talet, främst genom att nyare generationer blev allt friare i sina partival. Men även i dag har socialgruppstillhörigheten en betydelse för hur människor röstar²⁶⁸ och för hur politiskt intresserade de är.²⁶⁹

Ett område där de individuella valmöjligheterna har ökat avsevärt är medielandskapet. Under flera årtionden efter TV:s

²⁶⁵ Bauman, 2003; 2007.

²⁶⁶ Putnam, 2001.

²⁶⁷ Bjereld et al., 2005, sid. 20.

²⁶⁸ Oscarsson, 2005.

²⁶⁹ Oskarson, 2011.

genombrott var statstelevisionen det enda alternativet för svenska tittare och det bidrog till att skapa gemensamma referensramar och känslor av samhörighet.²⁷⁰ Efter 1990-talets avreglering ökade det nationella och internationella kanalutbudet kraftigt och blev tillgängligt för allt fler. Det ledde till ett mer individualiserat TV-tittande, framför allt bland yngre tittare som i högre grad började se på en individuell kombination av kanaler.²⁷¹ De senaste åren har ungdomars TV-tittande minskat markant och i stället har deras Internetanvändning ökat kraftigt.²⁷² Möjligheterna att välja en helt egen medie-kombination bara fortsätter att öka, inte minst tack vare Internet och kraftfullare mobiltelefoner.

De individuella preferenserna får alltså allt större genomslag för vilka medier olika människor tar del av. På flera sätt är det en positiv form av individualisering som ger större frihet och livskvalitet åt individer men det kan också få negativa konsekvenser för det politiska deltagandet. Statsvetaren Markus Prior har varnat för att det har skett en polarisering i USA mellan å ena sidan välinformerade, resursstarka och politiskt aktiva medborgare och å andra sidan mer resurssvaga som undviker nyheter och fjärrar sig från det politiska livet. Dessutom söker sig människor allt mer till medier som bekräftar de åsikter de redan har och avskärmar sig från resten. Olika grupper får helt olika verklighetsbilder och allt svårare att förstå varandra och komma överens om gemensamma lösningar.²⁷³

En undersökning av nyhetskonsumenterna i Sverige sedan mitten av 1980-talet visar att det har skett en liknande polarisering här.²⁷⁴ Både andelen storkonsumenter och andelen som sällan eller aldrig tar del av nyhetsmedier har ökat kontinuerligt, och människors politiska intresse förklarar i allt högre grad hur mycket de tar del av nyheter (se figur 22). Det är sannolikt att

²⁷⁰ Johansson Heinö, 2009, sid. 49.

²⁷¹ Bjur, 2005.

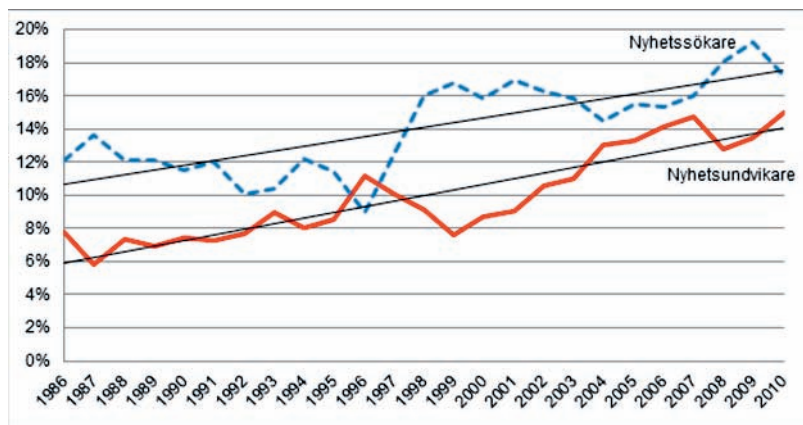
²⁷² Statens medieråd, 2010.

²⁷³ Prior, 2007.

²⁷⁴ Strömbäck et al., 2012; se även Shehata & Wadbring, 2012.

den polariseringen tilltar i takt med att medieutbudet fortsätter att växa och att möjligheterna att skraddarsy sin nyhetskonsumtion efter egna intressen blir ännu större. I förlängningen riskerar det att leda till nya klyftor när det gäller politiskt deltagande och även i Sverige riskerar vi att åsiktsklimatet polariseras mellan grupper som utvecklar helt skilda verklighetsuppfattningar. Det skulle innebära att offentligheten ”balkaniseras” och att det blir svårare att samtala och förhandla om gemensamma beslut.²⁷⁵

Figur 22 Andelen nyhetssökare och nyhetsundvikare 1986–2010

Nyhetssökare och nyhetsundvikare avser personer som ligger högt (över 20) respektive lågt (under 9) på ett index (0–27) över totalanvändning av olika nyhetsmedier. Indexet bygger på uppgifter från SOM-institutets årliga enkätundersökning och väger samman hur ofta de tillfrågade tar del av morgontidningar, kvällstidningar, TV-nyheter i public-service-kanaler (SVT & TV4) samt nyheter på radio.

Källa: Strömbäck et al., 2012.

²⁷⁵ Sunstein, 2007.

När det gäller uttalade värderingar tyder den nuvarande trenden däremot på en minskad individualisering. Fram till alldeles nyligen tydde SOM-institutets värderingsundersökningar på att individualistiskt orienterade värden som "självförverkligande", "ett behagligt liv", "ett liv fullt av njutning" och "ett spännande liv" gradvis blev allt viktigare för svenskarna från mitten av 1980-talet, framför allt bland ungdomar.²⁷⁶ Men sedan 2002 har betydelsen av dessa värden blivit klart mindre.²⁷⁷ Det kanske tydligaste individualistiska värdet – självförverkligande – visar en tydlig minskning i de senaste årens undersökningar. Flera tidigare år har självförverkligande uppfattats som "mycket viktigt" av 33 procent, men i de senaste undersökningarna 2008 och 2011 var andelen nere i 24 respektive 25 procent, vilket är de lägsta noteringarna sedan de första mätningarna på 1980-talet.

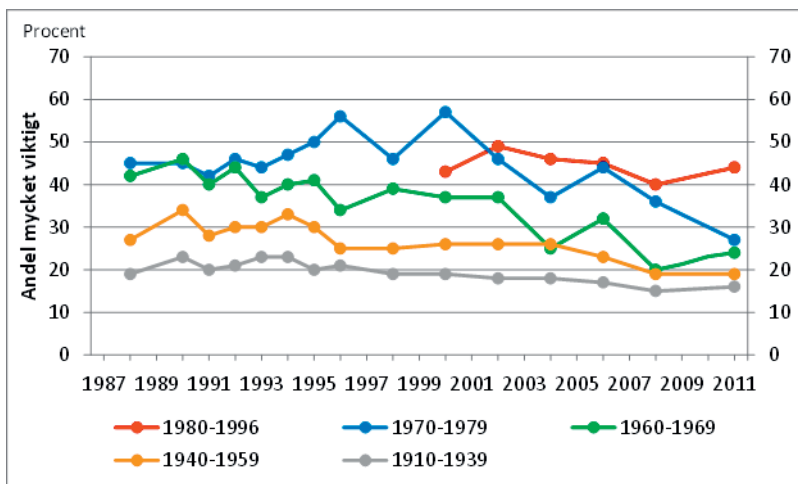
Analysen av olika generationer visar också att de individualistiska värdena skattas allt lägre av dem som är födda på 1960- och 1970-talen ju äldre de blir, och att de snabbt har närmat sig sin föräldrageneration värderingsmässigt (se figur 23). Den yngsta generationen, född på 1980-talet eller senare, har fortfarande mer individualistiska värderingar än de äldre, men när det gäller just självförverkligande når de inte upp till de föregående generationernas tidigare toppnoteringar.²⁷⁸

²⁷⁶ Oscarsson, 2005.

²⁷⁷ Oscarsson, 2012.

²⁷⁸ Oscarsson, 2012.

Figur 23 Viktighetsbedömningar av *självförverkligande* 1988–2011 i fem generationer

Figuren visar andelen som i SOM-institutets nationella enkätundersökningar uppgett att de betraktar självförverkligande som "mycket viktigt".

Källa: Riks-SOM-undersökningarna 1988–2011; Oscarsson, 2012, sid. 534.

Sammantaget pågår en individualisering i Sverige genom att de individuella valmöjligheterna ökar, vilket exemplifieras av medieutvecklingen. Människor utformar allt mer sin mediekonsumtion efter egna önskemål och intressen. Det ökar individens makt över det egna livet men det är inte säkert att det gör individen mer oberoende gentemot olika grupptillhörigheter. Tvärtom kan det leda till en polarisering mellan grupper som gör liknande val och får sin verklighetsbild bekräftad inbördes, på bekostnad av gemensamma referensramar i samhället som helhet. Samtidigt har de uttalade värderingarna blivit mindre individualistiska, och de 60-talister och 70-talister som tidigare utmärkte sig genom sin höga värdering av självförverkligande och ett spännande, njutningsfullt liv har snabbt närmat sig äldre generationers mindre individualistiska livshållning. Hitills tycks det inte ha skett

någon individualisering som undergräver samhällsgemenskapen men det finns anledning att vara vaksam på en fortsatt polarisering när det gäller hur människor informerar sig om samhällsfrågor.

2.10 Att upprätthålla gemensamma värden och en gemensam identitet

De utmaningar som hittills har behandlats handlar om att samhället på olika sätt håller på att utvecklas mot en större mångfald och större skillnader mellan olika grupper. Det medför en utmaning att upprätthålla gemensamma värden och en gemensam identitet i ett allt mer pluralistiskt samhälle. Flera betydelsefulla filosofer från skilda etiska traditioner är i dag eniga om att det finns en övergripande samhällskultur som behöver respekteras och att staten inte bör vara neutral i värdefrågor. De är också eniga om att möten, samtal och interaktion över kulturella gränser är viktiga för att samhället ska präglas av respekt och tolerans för olikheter.²⁷⁹

En del forskare och samhällsdebattörer är skeptiska till strävan efter gemensamma värden i ett fritt samhälle. Framför allt menar de att det är problematiskt om staten ska fastslå vilka värden som är centrala och att det enda som egentligen kan krävas av alla medborgare är att de följer landets lagar. Men lagar är också en sorts normer som har upphöjts till rättsregler, och lagar som saknar stöd i samhället är svåra att upprätthålla i längden.²⁸⁰ Även skeptikerna brukar framhålla att samlevnad mellan grupper och individer med olika värderingar kräver ömsesidig respekt och vilja till dialog, trots grundläggande meningsskiljaktigheter.²⁸¹ Även ett samhälle som präglas av värdepluralism tycks alltså förutsätta en uppslutning kring vissa grundläggande värden. Dessutom kan man på goda grunder hävda att den demokratiska staten och dess medborgare har ett

²⁷⁹ Lidskog; 2006, sid. 83; se t.ex. Benhabib, 2004; Kymlicka, 1998; Taylor, 1995.

²⁸⁰ T.ex. Hydén, 2002.

²⁸¹ T.ex. Jansen et al., 2006, sid. 191; Johansson Heinö, 2012a, sid. 210–211.

legitimt intresse av att främja de värden som krävs för att det demokratiska styret ska bestå, såsom respekt för yttrandefrihet och mänskliga rättigheter.²⁸² Det är också värden som det råder stor uppslutning kring i dagens Sverige.²⁸³ En rimlig målsättning är att eftersträva en ”enighet i mångfalden”, det vill säga att grundläggande värden erkänns, återspeglas i lagstiftningen och respekteras i handling, även om inte alla omfattar dem personligen och att det samtidigt råder öppenhet för kulturell mångfald.²⁸⁴

En viktig förutsättning för att människor från olika bakgrund ska utveckla delade referensramar och respekt för varandra är att de träffas över gruppgränserna. Gemensamma värden och gemensam identifikation uppstår inte i första hand genom att de uttalas och fastställs formellt utan de bildas i vardaglig interaktion, i det konkreta mötet och umgänget människor emellan. Genom att samspela med andra lär vi oss vad som förväntas av oss och vilka oskrivna regler som gäller i olika grupper och situationer. På så vis utvecklar vi egna övertygelser och en egen identitet, inklusive föreställningar om vad som utmärker ”vi” och ”dem” när det gäller de olika gemenskaper vi tillhör.²⁸⁵ Genom att personligen konfronteras med människor som har andra vanor och övertygelser kan vi öva upp vår förmåga att förhålla oss till olikheter på ett konstruktivt sätt. Den interkulturella kompetensen behövs för att ett samhälle präglad av flera sorters mångfald ska hänga samman.²⁸⁶

Det finns även gemensamma föreställningar om rätt och fel på samhälls nivå som inte behöver omfattas av varenda samhällsmedlem men som blir en del av den sociala verkligheten.²⁸⁷ Samhällsmoralen manifesteras i det offentliga samtalet, inte minst under skandaler kring politiker och höga chefer som inte

²⁸² Ekman, 2012.

²⁸³ T.ex. Ekman & Wohlgemuth, 2008.

²⁸⁴ Jfr Etzioni, 2011; Lidskog & Deniz, 2009, sid. 163–166.

²⁸⁵ T.ex. Lidskog & Deniz, 2009, sid. 20–56.

²⁸⁶ Lidskog & Deniz, 2009, sid. 126–130, 141–142.

²⁸⁷ Durkheim, 1967 (1893); Jacobsson, 2010b.

levt upp till allmänhetens krav på hur makthavare ska bete sig.²⁸⁸ Även den typen av gemensamma moraluppfattningar är viktiga för sammanhållningen i samhället som helhet, och i Sverige finns det en levande medborgarkänsla som avser både rättigheter och förpliktelser gentemot samhällsgemenskapen.²⁸⁹

Sett ur dessa perspektiv finns det en hel del som redan görs från offentligt håll och som kan göras i framtiden för att främja gemensamma värden. Det kan ske både direkt genom myndigheters och offentliga verksamheters eget agerande, och indirekt genom att lagar och politiska beslut underlättar eller försvårar för människor från olika delar av samhället att mötas på lika villkor. Här följer några exempel på hur den offentliga politiken kan utformas för att stärka gemensamma värden och en gemensam identitet.

- *Etos i statsförvaltningen*

Myndigheter som uppfattas som effektiva och opartiska och som bemöter medborgarna med respekt främjar den allmänna tilliten i samhället. Det gäller inte minst hur nyanlända invandrare bemöts. De har mindre erfarenheter av det samhälle de kommer till och deras intryck av hur det fungerar grundar sig till stor del på hur de bemöts av offentliga institutioner. En välfungerande offentlig förvaltning kan därför ge ett viktigt bidrag till den gemensamma tilliten och identiteten i ett mångkulturellt samhälle.²⁹⁰ Under de senaste åren har Kompetensrådet för utveckling i staten, Krus, samordnat projektet Offentligt etos som givit stöd åt myndigheterna i deras arbete med etik, värdegrund och bemötande. Värdegrundsarbetet för statsanställda kommer att fortsätta och bedrivs i annan regi de kommande fyra åren.

- *Generellt utformade ersättningsystem*

Utformningen av offentliga ersättningsystem är ett område där statens agerande direkt påverkar människors förtroende,

²⁸⁸ Jacobsson & Löfmarck, 2010.

²⁸⁹ Jacobsson, 2010a.

²⁹⁰ Kumlin & Rothstein, 2010.

inte bara för offentliga institutioner utan också för samhället och andra människor i allmänhet. Behovsprövade socialbidragssystem försätter den hjälpsökande i en förödmjukande situation som skadar självkänslan och känslan av att tillhöra samhället. Behovsprövning tvingar myndigheterna att ställa ingående frågor om personliga förhållanden och inta en ifrågasättande attityd som lätt leder till en spiral av misstro.²⁹¹ Generellt utformade system, som exempelvis den allmänna sjukförsäkringen, är därför att föredra. Det är också viktigt att människor inte misstänker att systemen missbrukas eller överutnyttjas och att systemen inte är så generösa att de täcker sådant som uppfattas vara individens eget ansvar, eftersom det undergräver viljan att bidra till systemen.²⁹² Väl avgränsade, generella ersättningssystem som är svåra att missbruka kan alltså understödja människors samhällsmoral, tillhörighet och vilja att bidra till gemensamma ändamål.

- *Skolor som värdeförmedlare*

Skolan kan ses som ett verktyg för den demokratiska staten att förmedla gemensamma värden och skapa samhörighet.²⁹³ Skolan lär oundvikligen ut värden genom de prioriteringar och informella normer som möter eleverna, och skolans roll som kunskapsförmedlare behöver därför förenas med en medvetet fostrande roll.²⁹⁴ Den svenska skolan har ett uttryckligt uppdrag att förmedla en gemensam värdegrund, allt sedan läroplanerna som infördes 1994.²⁹⁵ Verksamheten ska utformas i överensstämmelse med demokratiska värderingar och de värden som ska förmedlas är människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta. Ur ett internationellt

²⁹¹ Rothstein, 2011; Rothstein & Uslaner, 2005.

²⁹² Rothstein, 2011: 11.

²⁹³ Kjellgren, 2007.

²⁹⁴ Etzioni, 2008.

²⁹⁵ Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94), 1998.

perspektiv är det unikt att en stat utformar en särskild värdegrund för sitt skolväsen.²⁹⁶

I praktiken finns det dock stor variation i hur skolorna arbetar med värdegrunden, vilket framgår av en aktuell utvärdering från Skolverket.²⁹⁷ Om värdegrunden tas för given och får stå för allt som är gott finns det risk att den framstår som otydlig och att fokus hamnar på enskilda elevers beteende. Som ideal framhålls i stället ett processinriktat arbete som skolledningen engagerar sig i och som inbjuder till dialog mellan elever, lärare, hemmet och det omgivande samhället.²⁹⁸ Hur väl det fungerar beror inte bara på vad som sker i själva klassrummet. Intentionerna att erbjuda medborgar-kompetens är svårare att förverkliga på gymnasieskolans könssegregerade yrkesprogram och i områden som präglas av utanförskap.²⁹⁹ Samtidigt är uppdraget särskilt angeläget just där, och det finns positiva exempel. Exempelvis strävar en av de utvärderade skolorna i ett utsatt område medvetet efter att vara en skyddande oas, ett alternativ till den ofta torftiga och oroliga miljö som barnen växer upp i.³⁰⁰

En studie av ungdomar i olika slags skolor visade att ungdomar i utsatta områden hade en mer positiv upplevelse av skolan än elever i mer privilegierade områden; de trivdes bättre i skolan, kände sig tryggare där, upplevde att det förekom mindre av trakasserier och mobbing och längtade till skolan i högre grad.³⁰¹ En utvärdering av deliberativt arrangerad demokratiundervisning på ett yrkesinriktat gymnasieprogram tyder också på att eleverna uppskattar undervisningsformer där de får komma till tals och lyssna till andra och att det ökar deras intresse för politik.³⁰²

²⁹⁶ Assarsson et al., 2011, sid. 11.

²⁹⁷ Skolverket, 2011.

²⁹⁸ Skolverket, 2011, Assarsson et al., 2011.

²⁹⁹ Ekman, 2007; Ekman, 2012, sid. 107–108.

³⁰⁰ Assarsson et al., 2011, sid. 84–84.

³⁰¹ Stattin & Svensson, 2012.

³⁰² Forsberg; 2011.

- *Förnyad stadsplanering*

Städer är miljöer där man oavbrutet möter människor som är annorlunda än en själv och i bästa fall utvecklar man en förmåga till dialog och praktisk tolerans.³⁰³ En välutvecklad urban kultur främjar diskussion, förhandling och kompromiss mellan människor som inte är närmare bekanta med varandra.³⁰⁴ Det förutsätter att det finns offentliga rum med utrymme för personliga möten och opinionsyttringar på lika villkor. Sådana mötesplatser kan uppstå på de mest oväntade ställen. De skapas ofta i ”mellanrummen” som uppstår när vi rör oss mellan olika platser, såsom tåg- och tunnelbanestationer, eller i små, kommersiella verksamheter som ”cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community”, för att citera den talande underrubriken på sociologen Ray Oldenburgs klassiska bok om vikten av informella samlingsplatser.³⁰⁵ De mest uppskattade platserna brukar ligga i stadsdelar med en blandning av bosatta och tillfälliga besökare. Där finns det ofta gott om småföretag, och det man behöver som både yrkesmänniska och privatperson finns tillgängligt inom gångavstånd.³⁰⁶

Många svenska städer är i dag utformade efter modernistiska stadsbyggnadsprinciper, med isolerade, funktionsuppdelade stadsdelar avsedda för boende, arbete eller konsumtion. Det försvårar ett levande stadsliv med gemensamma mötesplatser för människor från olika bakgrund. Inte minst i Stockholm har resultatet blivit ett fragmenterat landskap av isolerade förortsenkaver där invånarna är uppdelade efter ålder, årsinkomst och etnisk tillhörighet samt en privilegierad innerstad som visserligen erbjuder urbant liv men som inte räcker till för alla som vill leva där.³⁰⁷ Den modernistiska

³⁰³ Bauman, 2007, sid. 86–92.

³⁰⁴ Lidskog, 2006, kap. 4.

³⁰⁵ Oldenburg, 1999, citerad i Lidskog, 2006, sid. 135.

³⁰⁶ Ax:son Johnson, 2013.

³⁰⁷ Andersson, 2012.

statsbyggnadsmodellen har nu för tiden få förespråkare men den lever kvar i form av gatunät som försvårar kontakt mellan stadsdelar och i form av begränsande lagstiftning, byggnormer och riktvärden.

Ett konkret förslag för att med ganska enkla medel förbättra situationen är att bygga nya gator, promenadstråk och allmänna kommunikationer som gör det lätt att förflytta sig mellan olika stadsdelar utan att passera centrum. Det skulle knyta ihop åtskilda områden till en sammanhängande stad, avlasta trycket på centrum och underlätta ett levande stadsliv i förorterna.³⁰⁸ En verklig förnyelse av svenskt stadsliv kräver troligen initiativ från medborgare som själva engagerar sig i hur deras stad utformas, men detta är onekligen ett område där politiska reformer kan underlätta och göra skillnad.

- *Lokala projekt för att stärka värdegrund och sammanhållning*
Det finns en mängd lokala projekt som syftar till att främja olika aspekter av samhällets värdegrund och den sociala sammanhållningen. Ungdomsstyrelsen gjorde nyligen en kartläggning av sådana projekt som fått stöd av Allmänna arvsfonden eller europeiska fonder för integration och arbete för flyktingar, eller som drivits i kommuner med utvecklingsavtal med staten.³⁰⁹ Projekten verkade på olika sätt för ökad delaktighet, integration, trygghet eller sysselsättning, och många av dem drevs av, eller i samarbete med, ideella organisationer. Så gott som alla använde sig av dialog som arbetssätt och det var också den metod som ansågs mest framgångsrik av projektens företrädare. En stor andel strävade efter att skapa nya mötesplatser. På så vis ligger projekten väl i linje med det behov av gemensamma mötesplatser som påtalas i den här utredningen. Men av kartläggningen framgår också att de allra flesta projekten riktade sig till grupper som är utsatta eller riskerar att marginaliseras, såsom minoriteter, ungdomar,

³⁰⁸ Andersson, 2012, sid. 155–159.

³⁰⁹ Ungdomsstyrelsen, 2010.

våldsutsatta kvinnor och boende i segregerade områden. Exempelvis handlade projekten för integration framför allt om att förmedla värderingar som är centrala i det svenska samhället till minoritetsgrupper och mer sällan om att skapa förståelse för minoriteter hos majoritetsgruppen.³¹⁰

Det tycks alltså råda en brist på stöd till lokala projekt som främjar gemensamma värden i samhället som helhet, genom att skapa mötesplatser där människor från olika delar av samhället får närmare kontakt – även de som är uppvuxna i Sverige, bor i välbärgade områden och saknar tydliga sociala problem. Ett exempel på en sådan verksamhet är Berättarministeriet som driver skivverkstäder för barn och unga. Dessa anordnas i områden med hög arbetslöshet men aktiverar också volontärer som leder verkstäderna, liksom olika företag, medier och kända svenskar som delar med sig av sina tjänster och Internetplatser för att ge spridning åt de ungas berättelser.³¹¹ En liknande verksamhet är Mattecentrum, som driver öppna räknestugor runt om i landet där högstadie- och gymnasieungdomar får gratis läxhjälp av volontärer som är civilingenjörer, matematiker och naturvetare.³¹² Om syftet är att uppnå större förståelse och sammanhållning mellan *olika* grupper i samhället borde sådana projekt som engagerar både utsatta och privilegierade samhällsmedlemmar uppmuntras. Men sådana verksamheter har också begränsningar när det gäller att möjliggöra jämbördiga möten, eftersom de innebär att de som är äldre och resursstarka får rollen att hjälpa dem som är yngre och mindre privilegierade. Behovet av mötesplatser där personer med olika bakgrund umgås på lika villkor framstår alltså som en genuin utmaning för sammanhållningen i framtidens Sverige.

³¹⁰ Ungdomsstyrelsen, 2010, sid. 55.

³¹¹ Se www.berattarministeriet.se

³¹² Se www.mattecentrum.se

Som det framgår av beskrivningen av de lokala projekten har frivilligorganisationer en viktig roll att spela när det gäller att främja gemensamma värden och social sammanhållning. Gemensamma normer och mötesplatser uppstår inte i första hand genom offentliga insatser utan i det vardagliga livet i familjer, informella nätverk och frivilligt organiserade sammanhang.³¹³ Det civila samhället och de nära relationerna genomgår också förändringar, och i de kommande kapitlen behandlas deras betydelse för rättvisa och sammanhållning och de utmaningar de står inför i framtiden.

2.11 Slutsatser och framåtblick

Genomgången av de möjliga utmaningarna för rättvisa och sammanhållning i framtiden beskriver hur Sverige håller på att förändras från ett enhetligt samhälle med små skillnader vad gäller inkomster, kulturell tillhörighet, medievänor och skolgång till ett samhälle med betydligt större mångfald. Samhället präglas av en allt större valfrihet, rörlighet och öppenhet gentemot omvärlden, vilket bland annat kommer till uttryck i en större andel utlandsfödda och en ekonomisk utveckling som skapar större välstånd men också större inkomstspridning.

De utmaningar som kan identifieras handlar framför allt om risken att olika grupper fjärras från samhället och från varandra, i både fysisk och mental bemärkelse. I Sverige finns inga "gated communities" och inte heller de oförsonliga motsättningar mellan olika grupperingar som präglar flera andra länder i dag. Ändå finns det en rad mer diskreta barriärer som har den tydliga effekten att hålla olika grupper isär och försvåra kontakterna mellan dem. Som vi har sett finns det också ett antal utvecklingslinjer som ligger utanför politikens direkta kontroll som kan göra barriärerna mer markanta i framtiden.

Risken är att invandrade och infödda svenskar i framtidens Sverige bor, umgås och går i skolan åtskilda från varandra, att

³¹³ T.ex. Benhabib, 2004; Lidskog, 2006, sid. 206–207; Zimmer & Evers, 2010.

toleransen för andra gruppers värderingar stannar på ett ytligt plan, att vissa grupper halkar efter i inkomstutvecklingen, att tilliten till andra fortsätter att sjunka bland de yngre, att allt mer rörliga eliter distanserar sig från resten av samhället, att en del orter fortsätter att krympa medan andra får så hög genomströmning av tillfälliga invånare att det blir svårt att upprätthålla rättvisa levnadsvillkor samt att mediekonsumtionen polariseras så att olika grupper utvecklar helt skilda verklighetsuppfattningar.

Samtidigt finns det många tecken på att förutsättningarna för sammanhållning och rättvisa fortfarande är goda och utvecklas i en gynnsam riktning. Det finns en utbredd känsla av att tillhöra och bry sig om samhället, en hög mellanmännisklig tillit, ett stort deltagande i frivilligorganisationer och en vilja att via skattsedeln stödja gemensamma lösningar. Toleransen gentemot invandrare har ökat på senare år. Den ekonomiska mobiliteten mellan generationerna är hög och det innebär inga extrema nackdelar för framtida inkomster att växa upp med låg ekonomisk standard, som i en del andra länder. Familjebakgrundens betydelse för skolresultaten är ungefär den samma som för tjugo år sedan och åtminstone gymnasiet kan fungera som en mötesplats för elever med olika bakgrund. Den värdemässiga individualisering som tidigare kunde märkas tycks vara på tillbakagång.

Gemensamma värderingar i ett samhälle präglad av mångfald uppstår framför allt när människor möts över gruppgränserna. Från offentligt håll går det att främja samhällets värdegemenskap och sammanhållning på flera sätt: genom att myndigheter uppträder korrekt och opartiskt, genom generellt utformade välfärdssystem som är svåra att missbruka, genom att skolan fungerar som värdeförmedlare och mötesplats för elever med olika bakgrund, genom förnyad stadsplanering som knyter samman stadsdelar och skapar attraktiva allmänna platser samt genom stöd till sammanhang där personer från helt olika delar av samhället får tillfälle att träffas och samverka.

Mångfalden i det svenska samhället kan förväntas fortsätta att öka i framtiden, och det blir en utmaning att motverka att olika grupper lever allt mer åtskilda liv.

3

Civilsamhällets framtid

3 Civilsamhällets framtid

Husqvarna FF, Nobelstiftelsen, Pappersindustriarbetareförbundet, Wikipedia, Noaks Ark, S:t Petrus syrisk-ortodoxa kyrka, föräldra-kooperativet Kattungen och Svenska Afghanistankommittén – alla är exempel på sammanslutningar som kan räknas till civilsamhället. Det civila samhället består av alla de verksamheter som bärs upp av frivilligt arbete, gåvor och ideella organisationsformer. Det rör sig om en mångfald av små- och storskaliga aktiviteter med olika inriktningar och organisationsformer. Tillsammans utgör de en sfär i samhället som skiljer sig från staten och den offentliga sektorns förvaltning, näringslivets vinstdrivande företag och privatlivets nära, informella relationer.¹

Ibland räknas företag² och familjer³ in i begreppet civilt samhälle men i det här kapitlet anknyts till den breda samhällsvetenskapliga forskning om civilsamhället som fokuserar på de ideella organisationernas särskilda roll i dagens samhälle.⁴ Även termer som ”icke vinstdrivande” eller ”idéburna” organisationer, ”NGOs/icke-statliga organisationer” och ”tredje sektorn” används för att beteckna dessa verksamheter.

Att det finns livskraftiga, självstyrande sammanslutningar som inte kontrolleras av staten är en av grundförutsättningarna för verklig demokrati.⁵ Det främjar rättvisa och sammanhållning på flera sätt. Genom att samarbeta i frivilligorganisationer kan

¹ Harding, 2012a; Kocka, 2004; Wijkström, 2012a.

² T.ex. Keane, 2005.

³ T.ex. Zetterberg, 1995.

⁴ T.ex. Anheier, 2008; Salamon, 2010; Svedberg & Trägårdh, 2006. För begreppsdiskussioner, se t.ex. Keane, 2010; Kocka, 2004; Trägårdh, 1999.

⁵ Trägårdh et al., 2013; Vassilev, 2008.

människor förverkliga projekt som de själva finner viktiga och meningsfulla. De kan knyta kontakter utanför den egna familje- och bekantskapskretsen och delta i vidare sociala nät för umgänge, meningsutbyte och ömsesidig hjälp. Det civila samhället skapar dels *sammanbindande socialt kapital*, det vill säga starkare gemenskap inom grupper av människor med liknande social, åldersmässig, kulturell, politisk och/eller religiös tillhörighet, dels *överbryggande socialt kapital* som knyter samman olika grupper och personer med olika bakgrund.⁶ Det sammanbindande sociala kapitalet kan betyda mycket för människor som annars riskerar att bli isolerade och hamna utanför samhället, och det överbryggande sociala kapitalet hjälper till att hålla ihop samhället som helhet.⁷ Civilsamhället kan alltså bidra till att möta den framtida utmaning för sammanhållningen i framtidens Sverige som identifierats i denna utredning – att erbjuda platser där folk från olika delar av samhället kan mötas och utveckla gemensamma referensramar.

Många ideella organisationer erbjuder plattformar för människor att göra sin röst hörd i offentligheten och påverka samhällsutvecklingen. Föreningslivet kan även fungera som en demokratiskola som ger kunskap och erfarenheter som underlättar för den som vill engagera sig politiskt eller bilda opinion.⁸ Många ideella föreningar gör också värdefulla insatser för utsatta medmänniskor inom och utanför Sverige. Dessutom finns det idéburna, icke vinstdrivande organisationer som producerar välfärdstjänster, såsom utbildning, sjukvård och äldreomsorg.

Civilsamhället fyller alltså en rad olika vitala funktioner för dem som deltar i det och för samhället som helhet. Det fungerar som en gemenskap, röstbärare, demokratiskola och/eller serviceproducent. Sammantaget fungerar det civila samhället som en viktig motvikt och ett alternativ till staten och näringslivet.⁹

⁶ Putnam, 2001.

⁷ Zimmer & Evers, 2010.

⁸ Vogel et al., 2003.

⁹ Harding, 2012a; Zimmer & Evers, 2010.

3.1 Dagens svenska civilsamhälle

Nära 80 procent av alla vuxna svenskar är medlemmar i minst en förening. Den största andelen, cirka 3,6 miljoner personer, är medlemmar i en fackförening eller företagarorganisation, och de näst största andelarna är medlemmar i en idrotts- eller friluftsförening eller i en boendeförening, cirka 2,3 miljoner personer vardera.¹⁰ Omkring hälften av svenskarna utför frivilligt arbete inom någon organisation, enligt Ersta Sköndal högskolas senaste undersökning av ideellt engagemang från 2009.¹¹ Enligt SCB:s uppskattning hade organisationerna i civilsamhället 2009 sammanlagt 212 miljarder kronor i intäkter och 110 000 anställda. Den största enskilda organisationen var Svenska kyrkan, med 6,7 miljoner medlemmar och 23 000 anställda.¹²

Sverige har alltså internationellt sett ett stort engagemang i civilsamhället, framför allt i form av ideellt arbete och medlemskap i intresseförbund och fritidsföreningar. Däremot är antalet anställda jämförelsevis lågt.¹³ Att ungefär hälften av den vuxna befolkningen utför ideellt arbete gör de svenska medborgarna exceptionellt aktiva ur ett internationellt perspektiv. Endast i USA, Norge och Nederländerna kan man finna liknande nivåer.¹⁴

Den dominerande organisationsformen är folkrörelsen – en stor, rikstäckande och medlemsstark organisation som verkar för medlemmarnas intressen, försöker påverka samhällsutvecklingen och i många fall organiserar fritidsaktiviteter.¹⁵ Den typiska folkrörelsen har öppet medlemskap och en hierarkiskt uppbyggd interndemokrati med valda företrädare på lokal nivå, regional nivå och riksnivå. Den finansieras huvudsakligen av medlemsavgifter och offentliga bidrag som delas ut efter medlemstal. Den åtnjuter även andra lagstiftade fördelar, såsom momsfrihet och intäkter från offentliga spelmonopol. Den

¹⁰ SCB, 2011a.

¹¹ Svedberg et al., 2010, sid. 13.

¹² SCB, 2011a, sid. 7, 63.

¹³ Harding, 2012a.

¹⁴ Svedberg et al., 2010, sid. 13.

¹⁵ Harding, 2012a; Wijkström, 2012a.

beskrivningen stämmer in på bland annat fackföreningarna, idrottsförbunden, nykterhetsförbunden och många av frikyrkorna. De flesta politiska partier är uppbyggda på samma sätt och flera av dem räknar sig som folkrörelser.

De första svenska folkrörelserna bildades kring förra sekelskiftet i opposition till den tidens samhälle. De välkomnades och understöddes så småningom av den framväxande välfärdsstaten.¹⁶ Den äldre tidens civilsamhälleliga organisationer, som ofta drev välgörenhetsbaserade sjukhus, skolor och andra välfärdsinrättningar, marginaliserades när den offentliga sektorn tog allt större ansvar för välfärden. Folkrörelserna kom också att införlivas i den politiska beslutsprocessen och konsulteras numera regelmässigt i offentliga utredningar och kommittéer. Med folkrörelserna som modell fick de ideella organisationerna en samhällsroll där de förväntades organisera fritidsaktiviteter och företräda olika gruppers intressen. Däremot förväntades de låta stat, kommuner och landsting stå för välfärdens produktion och finansiering.

Med tanke på det svenska civilsamhällets nära relation till staten kan man fråga sig hur oberoende och civilt det egentligen är. Till saken hör dock att de offentliga stödformerna byggts upp just för att undvika alltför ingående statlig styrning av verksamhetens innehåll.¹⁷ Dessutom förväntas frivilligorganisationerna fylla en samhällskritisk roll och de har också kunnat bedriva en tidvis ganska frän kritik av staten.¹⁸

I flera andra länder med ett betydande civilsamhälle utför icke vinstdrivande organisationer en avsevärt större del av välfärdstjänsterna inom områden som sjukvård, äldreomsorg och skola, ofta inom ramen för obligatoriska försäkringssystem.¹⁹ I Sverige och andra nordiska länder bedrivs sådana verksamheter huvudsakligen i offentlig regi. Skillnaden märks om man jämför hur stor andel av civilsamhällets organisationer som främst är inriktade på att erbjuda tjänster inom exempelvis utbildning,

¹⁶ Trägårdh, 2013; Wijkström, 2012a.

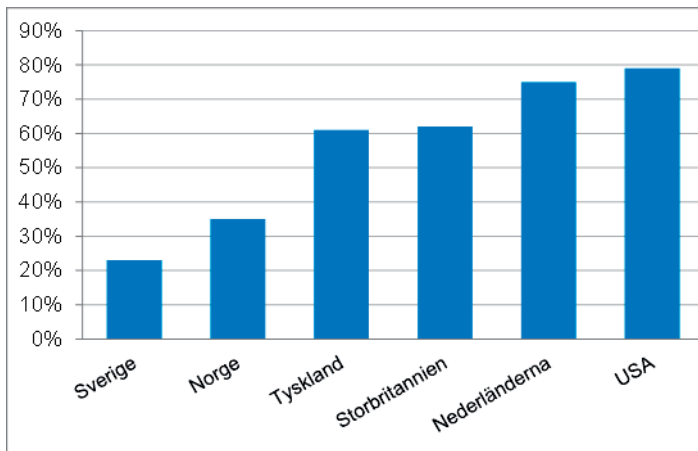
¹⁷ Harding, 2012a.

¹⁸ Trägårdh et al., 2013.

¹⁹ Lundbäck & Lundberg, 2012.

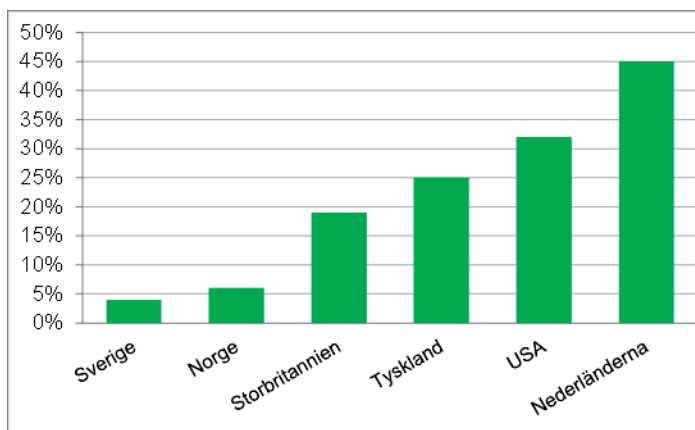
sjukvård och omsorg i några olika västländer (se figur 24). Det märks också om man jämför hur stor andel av de anställda inom välfärdsområdet som arbetar för en ideell organisation (se figur 25).

Figur 24 De tjänsteproducerande organisationernas andel av civilsamhället

Källa: Salamon et al., 2003, sid. 26.

Figur 25 Andelen anställda i välfärdsområdet som har en ideell organisation som arbetsgivare

Källa: Sivesind, 2008, sid. 21.

Det svenska civilsamhället befinner sig i dag i förändring.²⁰ Det uppstår nya former för ideellt engagemang, nya typer av organisationer och nya sätt att bedriva idéburen verksamhet. Folkrorelserna lever vidare men de påverkas och förändras. Icke vinstdrivande organisationer tar en förnyad roll som producenter av välfärdstjänster. Förändringarna får konsekvenser för civilsamhällets relation till staten och näringslivet samt för förhållandet mellan dem som engagerar sig ideellt och organisationsledningarna. En viktig fråga för framtiden är dessutom vilken roll de ideella föreningarna spelar i ett samhälle som allt mer präglas av mångfald. Sammantaget innebär detta nya utmaningar både för civilsamhällets organisationer och för statens möjligheter att underlätta den civila sfärens livskraft och oberoende.

²⁰ Harding, 2012a.

3.2 Nya former av engagemang

Den klassiska folkrörelsen bygger på att människor blir medlemmar i stora föreningar, går på möten, åtar sig förtroendeuppdrag, deltar i den interna diskussionen och låter sig representeras av ledningen i offentligheten. Den typen av engagemang är fortfarande betydande, speciellt ur ett internationellt perspektiv, men i dag finns det många andra sätt att göra sin röst hörd och att engagera sig ideellt. De tycks dessutom öka i betydelse, inte minst bland unga.²¹ Människor gör volontärintsatser och bidrar ekonomiskt till ideell verksamhet utan att nödvändigtvis bli medlemmar i en förening. De uttrycker sin mening i sociala medier på Internet och ansluter sig till kampanjer för att påverka i en viss fråga. De deltar i lösligt organiserade nätverk som inte är bundna till en viss plats och som sätter dem i direktkontakt med människor i andra länder som har liknande intressen.

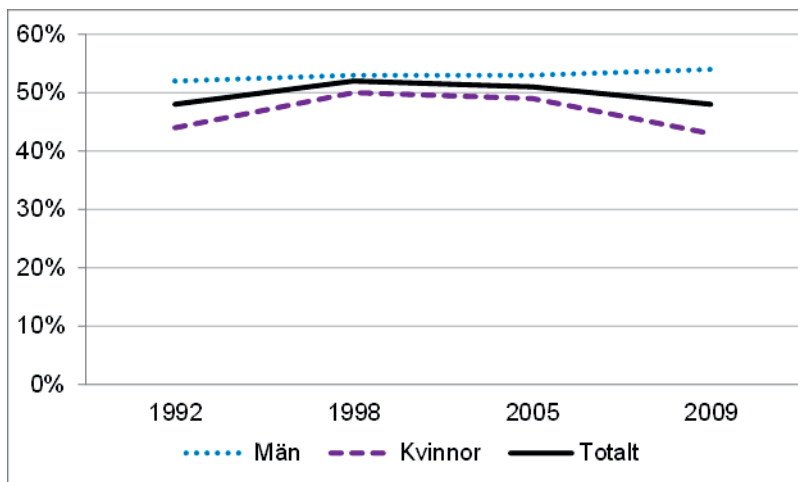
En verksamhet som exemplifierar flera av de aktuella tendenserna är online-uppslagsverket Wikipedia, som bygger helt på ideella insatser. Enligt egen uppgift har Wikipedia i dag över 77 000 aktiva skribenter och redigerare runt om i världen, inklusive Sverige, som bidrar utan ersättning. Huvudman är den amerikanska stiftelsen Wikimedia, som främst finansieras via avdragsgilla donationer.²²

Ett tecken på utvecklingen mot nya former av engagemang är att allt färre svenskar är medlemmar i någon förening, samtidigt som det ideella engagemanget förblir stort. Mellan 2000 och 2008/09 sjönk andelen som var med i minst en förening från cirka 90 till knappt 80 procent,²³ men de ideella insatserna ligger kvar på i stort sett samma nivå som i början av 1990-talet (se figur 26).

²¹ Harding, 2012a.

²² Wikipedia, 2013a; 2013b.

²³ Vogel et al., 2003, sid. 25; SCB, 2011a, sid. 117.

Figur 26 Andelen av befolkningen som utför ideellt arbete

Diagrammet visar andelen av befolkningen (16-74 år) som uppger att de under det senaste året utfört frivilligt arbete inom någon ideell organisation.

Källa: Ersta Sköndal högskolas/SCB:s befolkningsundersökningar, Svedberg et al., 2010, sid. 13.

Redan under 1990-talet minskade medlemstalen i den traditionella folkrörelseförenings intresseföreningar och framför allt i de politiska partierna.²⁴ De politiska partierna tappade en kvarts miljon medlemmar mellan 1992 och 1999, och de politiska ungdomsförbundens medlemstal nära halverades mellan 1990 och 1999.²⁵ Utvecklingen gav upphov till en omfattande diskussion om minskat samhällsengagemang som ett problem för demokratin. Men olika studier kunde konstatera att människor engagerade sig på nya sätt i politiska frågor, till exempel genom aktiviteter på Internet, gåvor till ideella ändamål eller en genomtänkt ekologisk livsstil.²⁶ Att det politiska deltagandet sker utanför de traditionella föreningarna i mer självständiga och tillfälligt organiserade former, såsom gåvor, namnunderskrifter och köpbojkotter, behöver inte ses

²⁴ Vogel et al., 2003.

²⁵ Gidlund & Möller, 1999, sid. 26.

²⁶ Vogel et al., 2003, sid. 58.

som en förlust för demokratin. Tvärtom kan det vara ett uttryck för att människor har fått större förmåga att påverka på egna villkor.²⁷

3.3 Nya former av organisering

I dagens civila samhälle finns flera nya sorters organisationer och samarbetsformer som även involverar de större, etablerade organisationerna.²⁸ Ett exempel är Volontärbyrån som förmedlar volontäruppdrag, bland annat genom en söktjänst på Internet där volontärer och ideella organisationer kopplas samman. Enligt Volontärbyråns statistik ökade antalet intresseanmälningar från 200 till närmare 30 000 mellan startåret 2002 och 2011, och antalet organisationer som sökte ideell arbetskraft ökade under samma period från 5 till 1 355. Runt om i landet finns det också 560 så kallade frivilligcentraler som förmedlar ideellt arbete, vilket är en snabb ökning från mitten av 00-talet då det fanns 69 stycken.²⁹ Detta kan ses som ett nytt sätt att organisera relationen mellan organisationerna och dem som engagerar sig ideellt. Det är ett sätt som både skiljer sig från och kompletterar den äldre modellen som bygger på medlemskap.

En annan grupp av organisationer på frammarsch är de sociala entreprenörerna i form av enskilda personer som agerar entreprenöriellt och som helt eller delvis har andra motiv än rent vinstintresse.³⁰ En forskare karakteriserar dem som en ny typ av föreningsmänniskor i ”de medlemslösa organisationernas tidevarv”. Han exemplifierar med en ung IT-konsult som bildar opinion för bland annat djurrättsfrågor genom spektakulära, uppmärksammade aktioner i offentligheten och genom en ideell organisation som drivs av ett litet antal aktivister. Andra bjuds främst in att bli stödmedlemmar eller donera medel.³¹ Även

²⁷ Hadenius, 1999, sid. 72–73.

²⁸ Harding, 2012a.

²⁹ Einarsson & Hvenmark, 2012, sid. 82.

³⁰ Harding, 2012a, sid. 113–114.

³¹ Papakostas, 2012.

större ideella organisationer talar allt mer om faddrar, supportrar, volontärer, givare, fondsparare, beskyddare, mentorer, fans, ambassadörer och så vidare, i stället för primärt söka medlemmar av traditionellt slag.³²

I det nya, framväxande civilsamhället är gränserna gentemot näringslivet inte lika tydliga som förr. Flera företag engagerar sig ideellt, ofta genom samarbetsprojekt med frivilligorganisationer. Dessutom antar de idéburna organisationerna allt mer arbetssätt och språk som inspireras av näringslivet och som är inriktade på att åstadkomma tydliga och mätbara resultat. När de kombineras med en större inriktning på donationer och sociala insatser uppstår en ny typ av hybridorganisationer. De karaktäriserar i allt högre grad svenskt föreningsliv. Medan den traditionella folkrörelsemodellen närmast inspirerades av den offentliga sektorn och var "hälften rörelse, hälften stat" är den nya modellen "hälften välgörenhet, hälften näringsliv", med effektivitet och slutresultat som grundläggande ledord.³³

Till det nya civilsamhälleliga landskapet hör också tanke- smedjorna, som drivs utan vinstsyfte och som arbetar med opinions- bildning under professionella former.³⁴ En del av dem drivs av de stora folkrörelseorganisationerna och andra föreningar, som därmed lägger ut opinionsbildningen på en sorts entreprenad. Det finns också nya paraplyorganisationer som fungerar som intresse- och samarbetsorganisationer för ideella organisationer. Till dem hör Civos (Civilsamhällets organisationer i samverkan), Famna, som är en branschorganisation för idéburna organisationer inom vård och omsorg samt Ideell Arena, som arbetar med att utveckla ledarskapet i den ideella sektorn. Sedan några år tillbaka finns också en tankesmedja för det civila samhället, Sektor 3, som med sina evenemang och publikationer belyser civilsamhällets utveckling.

Mitt i dessa förändringar spelar de stora organisationerna av folkrörelsemodell fortfarande en viktig roll.³⁵ De får rollen av

³² Einarsson & Hvenmark, 2012.

³³ Wijkström, 2012a.

³⁴ Harding, 2012a.

³⁵ Harding, 2012a.

noder i de nya nätverken och möjliggör även nya former av engagemang. Exempelvis ingår Volontärbyrå i Forum för ideellt arbete, som är ett samarbetsorgan för flera större organisationer som tar emot volontärer. Många av dem som börjar som volontärer blir senare medlemmar i någon av de större organisationerna. Undersökningarna av svenskarnas ideella engagemang tyder på att organisationerna på senare tid varit framgångsrika i att värva medlemmar bland volontärerna.³⁶ Det finns också många nya grupperingar som samarbetar med de existerande folkrörelseorganisationerna, och flera av dem har själva antagit den klassiska folkrörelsemodellen för organisering, bland annat för att få del av offentliga stödformer. Det handlar om allt från rockband som övar i statligt finansierade lokaler som ägs av studieförbunden till de många etniska riksorganisationer som ingår i ABF. Den största svenska ungdomsorganisationen är i dag Sverok som samlar föreningar för bland annat rollspel och datorspel – aktiviteter som annars kanske mest associeras med informella och kommersiella nätverk.³⁷

Den pågående förskjutningen inom civilsamhället från stora, hierarkiskt organiserade organisationer till mer flexibla nätverk och hybridorganisationer kan ses som en del av en större förändring från industrisamhälle till nätverkssamhälle.³⁸ Den hänger samman med nya teknologiska möjligheter och långsiktiga förändringar av vardagsliv och värderingar. Därför finns det anledning att förvänta sig att trenden kommer att fortsätta och troligen tillta i framtiden.

I förlängningen finns det en risk för att det engagerade medlemskapet, och därmed civilsamhällets funktion av röstbärare och demokratiskola, försvagas i framtiden.³⁹ Men de nya, flexibla formerna av engagemang måste inte vara till nackdel för sammanhållningen i samhället i stort. Det överbryggande sociala kapital som kopplar samman människor och organisationer med

³⁶ Svedberg et al., 2010.

³⁷ Harding, 2012a.

³⁸ Harding, 2012a.

³⁹ Einarsson & Hvenmark, 2012; Papakostas, 2012; Vogel et al., 2003.

olika bakgrund består just av mer tillfälliga och ytliga kontakter än de kontakter som binder samman identitetsbaserade gemenskaper. I framtiden kan det även uppstå nya och fruktbara modeller för organiserat deltagande i skärningspunkten mellan etablerade grupper, informella nätverk och ny kommunikationsteknik. Redan i dag experimenterar till exempel flera organisationer med internetbaserade former för möten och omröstningar.⁴⁰

3.4 Nya roller för ideella organisationer som välfärdsproducenter

Ideella vinstdrivande organisationer håller på att få en ny och större roll inom den svenska sektorn för välfärdstjänster – sjukvård, skola och omsorg. Nya system för valfrihet och upphandling inom den offentligfinansierade välfärden har under de senaste årtiondena öppnat upp för skolor, förskolor, äldreboenden och andra omsorgsverksamheter som drivs som exempelvis kooperativ, stiftelser eller aktiebolag utan vinstsyfte eller av aktiebolag som ägs av en ideell förening. Det pågår en omförhandling av det delvis underförstådda kontraktet om vilken roll olika aktörer ska spela i samhället. Enligt den samhällsmodell som dominerade under stora delar av förra seklet skulle välfärden drivas i offentlig regi. Enligt det nya samhällskontrakt som håller på att ta form bjuds civilsamhällets organisationer in som leverantörer av utbildning, omsorg och sjukvård,⁴¹ vilket är innebörden i den överenskommelse som 2008 träffades mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting. Överenskommelsen syftade bland annat till att stödja en större mångfald av utövare och leverantörer inom omsorg samt hälso- och sjukvård och att möjliggöra för ideella aktörer att konkurrera på lika villkor.⁴²

⁴⁰ Harding, 2012a.

⁴¹ Trägårdh et al., 2013; Wijkström, 2012b.

⁴² Regeringskansliet, 2008.

De ideellt drivna verksamheterna har ökat sin andel av välfärdstjänsterna under senare år, om än inte lika snabbt som de vinstdrivande. Både om man ser till utvecklingen av andelen sysselsatta sedan mitten av 1990-talet och den offentliga sektorns inköp av välfärdstjänster under 2000-talet har de idéburna verksamheterna ökat i omfattning inom de flesta delar av välfärden. Sysselsättningsökningen var särskilt stor kring millennieskiftet. Men de privata, vinstdrivande verksamheterna har ökat ännu mer, vilket gör att de ideella organisationernas andel av de uppköpta välfärdstjänsterna faktiskt har minskat.⁴³ Det är särskilt tydligt inom gymnasieskolan. Där ökar inslaget av privata vinstdrivande koncerner, och de ideellt drivna skolornas andel av friskolornas personal minskade från 27 till 18 procent mellan 2006 och 2009.⁴⁴

År 2010 levererade de icke vinstdrivande aktörerna 17 procent av de offentligt uppköpta tjänsterna inom vård, skola och omsorg (se tabell 1). Andelen är störst inom förskola och barnomsorg, där det finns många föräldra- och personalkooperativ samt verksamheter som drivs av religiösa samfund. Den är också stor inom grundskolan, där ideella huvudmän var verksamma redan före friskolereformen på 1990-talet och sedan dess har ökat i antal. Inom vård och omsorg är de idéburna organisatorernas andel mindre och inom primärvården är den nästan obefintlig, endast en procent.

⁴³ Johansson, 2011a; Hjukström & Perkiö, 2011.

⁴⁴ Johansson, 2011a; Johansson, 2011b, sid. 66.

Tabell 1 Den offentliga sektorns inköp 2010 från vinstdrivande och icke vinstdrivande aktörer inom vård, skola och omsorg

Område	Vinstdrivande, miljarder kronor	Icke vinstdrivande, miljarder kronor	Andel icke vinstdrivande
Förskola/barnomsorg	6,5	5,3	45 %
Grundskola	8,0	3,5	30 %
Gymnasieskola, komvux m.m.	9,5	1,2	11 %
Primärvård	10,2	0,1	1 %
Specialiserad och övrig sjukvård	9,8	0,6	6 %
Äldre/funktionshindrade	18,4	2,6	12 %
Individ- och familjeomsorg m.m.	5,6	0,6	10 %
Totalt	68,0	13,9	17 %

Källa: Hjukström & Perkiö, 2011, sid. 46.

Hur de ideella organisationernas utvecklas som välfärdsproducenter framöver är en viktig fråga för den framtida svenska välfärden. En större andel idéburna aktörer kan förväntas bidra med högre kvalitet och mer mångfald, valfrihet och förnyelse, både inom de ideella verksamheterna och inom de offentliga och vinstdrivande organisationer som är verksamma på samma fält. Det framgår av en forskningsöversikt om idéburna aktörer inom välfärden från Tillväxtverket.⁴⁵ De flesta studier visar ett visst kvalitetövertag för ideella aktörer medan vinstdrivande aktörer inom vissa sektorer är mer kostnadseffektiva, även om skillnaderna är begränsade på en given marknad där olika aktörer har likartade förutsättningar.⁴⁶ En mer samstämmig forskning tyder på att *andelen* ideella aktörer i en region påverkar kvalitetsnivån positivt. En omfattande studie av särskilda boenden eller sjukhem (*nursing homes*) visar exempelvis på ett

⁴⁵ Lundbäck & Lundberg, 2012.

⁴⁶ Schlesinger & Gray, 2006.

tydligt samband mellan andelen icke vinstdrivande aktörer och boendenas kvalitet.⁴⁷

Vad beträffar förnyelse har Europeiska kommissionen nyligen pekat på de sociala företagens särskilda förmåga till social innovation och nya lösningar på samhällsproblem som fattigdom och utslagning. Till sociala företag räknas organisationer vars främsta mål är att skapa sociala effekter snarare än vinst, oavsett om de är aktiebolag eller drivs som föreningar, stiftelser, kooperativ eller liknande. I ett initiativ för mer socialt företagande ger kommissionen flera exempel på ideella verksamheter som med hjälp av nya arbetsmetoder både anställer och ger stöd till utsatta grupper, såsom personer med funktionsnedsättning och långtidsarbetslösa.⁴⁸ Vad beträffar mångfald och valfrihet har de svenska ideella friskolorna bidragit till att det i dag finns en större variation i utbud än det fanns före friskolereformer. Dels står de själva för flera av profilskolorna med inriktning på exempelvis en viss pedagogik eller eftersatt elevgrupp, dels har inslaget av profilutbildningar i de kommunala skolorna ökat.⁴⁹

Utvecklingspotentialen för ideella organisationer framstår som särskilt stor inom den svenska sjukvården och omsorgen, där de idéburna verksamheterna i dag står för en påfallande liten andel vid en internationell jämförelse. Det är en sektor som kommer att utsättas för ett stort förändringstryck i framtiden på grund av den demografiska utvecklingen och det ökade antalet äldre. I synnerhet äldreomsorgen är en verksamhet där kvaliteten är förhållandevis svår att övervaka, och den lämpar sig därför väl att anförtros åt icke vinstdrivande utförare som inte har något starkare intresse av att utnyttja svårbedömligheten till att pressa kvaliteten för att gå med överskott.⁵⁰

Om de ideella organisationerna ska ta större plats inom välfärdssektorn i framtiden krävs det fortsatta reformer som tar

⁴⁷ Grabowski & Hirth, 2003.

⁴⁸ Europeiska kommissionen, 2011, sid. 4.

⁴⁹ Johansson, 2011b.

⁵⁰ Lundbäck & Lundberg, 2012.

hänsyn till deras särskilda förutsättningar. Tillväxtverkets undersökning bland idéburna organisationer som verkar inom äldreomsorgen tyder dels på att en stor majoritet av dem strävar efter att växa, dels på att de ser ersättningssystem som inte passar idéburna verksamheter som det största hindret. Den åtgärd de helst önskar är större användning av ersättningssystem där brukarna får välja mellan olika utförare. De upplever sig ha en fördel i mötet med den enskilda brukaren medan offentliga upphandlingar uppfattas gynna vinstdrivande företag. Både Tillväxtverkets rapport och Europeiska kommissionens initiativ för socialt företagande pekar på att tillgång till kapital kan vara en flaskhals och att det är ett lämpligt område för offentliga stödsatser.⁵¹

En rapport från ideella sektorns tankesmedja Sektor 3, som bygger på intervjuer med företrädare för idéburna organisationer inom välfärden, pekar på liknande hinder och ger en rad konkreta reformförslag.⁵²

- riktade investeringsfonder och utökad avdragsrätt för att förbättra kapitalförsörjningen
- mer flexibla upphandlingar som bland annat utnyttjar de möjligheter att tillämpa sociala kriterier som finns enligt lagen om offentlig upphandling (LOU)
- värna civilsamhällets oberoende genom att ge utrymme för unika och innovativa verksamheter i uppdragsbeskrivningar och kvalitetskontroller
- utred en ny bolagsordning för aktörer utan vinstsyfte (non-profitföretagande)
- breda kvalitetsmått som inkluderar sociala resultat och inte medför en orimlig administrativ börda.

⁵¹ Lundbäck & Lundberg, 2012; Europeiska kommissionen, 2011.

⁵² Linderyd et al., 2012.

Som det framgår av denna ”önskelista” från den ideella sektorn innebär det nya utmaningar för flera parter om civilsamhället tar en större plats inom välfärden. När idéburna organisationer blir tjänsteleverantörer måste de anpassa sin verksamhet för att leva upp till krav på redovisning, kostnadseffektivitet och mätbara resultat. Det kräver mer administration och inriktning på avgränsade mål, vilket innebär att de blir mer lika offentliga förvaltningar och vinstdrivande företag. Erfarenheter av offentlig kontraktering till ideella organisationer i Storbritannien och USA tyder på att det kan vara svårt för organisationerna att samtidigt behålla sina distinkta fördelar som idéburna aktörer, såsom oberoende, flexibilitet och fokus på att hjälpa de mest utsatta i samhället.⁵³ Det medför avvägningsproblem för stat, kommuner och landsting när de utformar ersättningssystem och partnerskap med civilsamhället. En central utmaning blir att utforma de nödvändiga kraven på ekonomisk uppföljning och kvalitetsredovisning så att de inte tvingar fram en överdriven byråkrati och likriktning,⁵⁴ eftersom det skulle riskera att dämpa den idealitet, innovationskraft och mångfald som gör civilsamhället värt att främja inom framtidens välfärdssektor.

3.5 Nya utmaningar i en framtid präglad av mångfald

En viktig fråga för det civila samhällets roll i framtiden är i vilken mån det bidrar till att skapa överbyggande socialt kapital, det vill säga kontakter mellan människor från olika delar av samhället, och inte endast sammanbindande socialt kapital, det vill säga kontakter mellan människor med liknande bakgrund och identitet.⁵⁵ I det förra kapitlet om utmaningar för sammanhållningen i Sverige som helhet konstaterades att det finns en risk att olika grupper i framtiden lever så åtskilt, både rent

⁵³ Aiken & Bode, 2009; Hodgson, 2004; Malloy et al., 2010.

⁵⁴ Harding, 2012a.

⁵⁵ Harding, 2012a; Trägårdh et al., 2013.

fysiskt och mentalt, att de utvecklar skilda verklighetsbilder och får svårare att komma överens över gruppgränserna. Det konstaterades också att det finns många offentliga projekt i samarbete med civilsamhällets organisationer som syftar till att främja dialog, mötesplatser och gemensamma värden,⁵⁶ men att de i regel riktar sig till utsatta grupper som riskerar att marginaliseras och därför egentligen inte skapar mötesplatser mellan "inkluderade" och "exkluderade" grupper i samhället. Viktiga frågor är alltså i vilken mån föreningar och sammanlutningar framför allt binder samman mindre gemenskaper baserade på en viss kulturell, religiös, geografisk eller socioekonomisk identitet och i vilken mån de även skapar bryggor mellan dem.

Det förs en diskussion om detta i flera länder i västvärlden som rör sig mot ökad kulturell mångfald. En del kommentatorer uttrycker oro för att de breda politiska rörelserna har försvagats och håller på att ersättas av "identitetspolitik", det vill säga rörelser och politiska krav som bygger på etnisk och kulturell tillhörighet.⁵⁷ Det bör genast sägas sådana farhågor inte är oproblematiska, eftersom de innebär att etniska och religiösa minoriteter pekas ut och misstänkliggörs för överdriven grupsammanhållning, trots att de ofta är utsatta för ofrivillig social utestängning.⁵⁸ Samtidigt behöver frågan tas på allvar, inte minst därför att den har implikationer för vilken typ av föreningar som bör understödjas i offentliga regelverk och bidragssystem.⁵⁹

I den internationella litteraturen finns exempel både på hur civilsamhällets organisationer bidrar till större och mindre polarisering i samhället. I USA har exempelvis de oförsonliga motsättningarna mellan progressiva och konservativa åsiktsgrupperingar eldats på av tankesmedjor och sociala rörelser med

⁵⁶ Ungdomsstyrelsen, 2010.

⁵⁷ Vasta, 2004.

⁵⁸ Jfr Hickman et al., 2012, sid. 14.

⁵⁹ Trägårdh, 2013.

stöd av skattemässigt gynnade stiftelser.⁶⁰ Men i exempelvis Östeuropa och Sydafrika har övergången till demokrati underlättats av de många civilsamhälleliga rundabordssamtal, tanke- medjor och forum av olika slag som givit olika grupper chans att mötas, samtala och kompromissa. Om ideella organisationer bidrar till att bygga eller riva broar går alltså inte att fastställa på ett allmänt plan. Det beror på vilka värden de företräder och huruvida de genomsyras av en civil anda eller inte.⁶¹

När det gäller föreningslivet bland invandrargrupper i Sverige finns det studier som tyder på att de närmast fungerar som en brygga in i det svenska samhället. Svenska invandrarföreningar är i regel uppbyggda enligt folkrörelsemodellen, vilket krävs för att de ska få statligt stöd. Många av dem samarbetar med kommuner och andra offentliga företrädare. De fungerar som röstbärare och gränssnitt i kontakten med myndigheter och andra organisationer på nationell nivå.⁶² En undersökning av politiskt och civilsamhälleligt deltagande i Storstockholm visar att invandrare som är aktiva i frivilligorganisationer också är mer politiskt engagerade. Det hänger samman med att föreningsengagemanget ger erfarenheter av att planera möten, hålla tal, uttrycka sig i skrift och liknande. Även bland dem med svensk bakgrund finns ett samband mellan föreningsengagemang och politiskt engagemang, men det tycks snarare bero på att de som har intresse för det ena också har intresse för det andra.⁶³

En studie av det muslimska studieförbundet Ibn Rushd beskriver hur organisationen etablerade sig som erkänt studieförbund genom ett mångårigt och nära samarbete med det svenskyrkligt präglade studieförbundet Sensus. Samarbetet gav praktiska erfarenheter av den administration som krävs för folkbildningsverksamhet, och Sensus å sin sida fick erfarenheter som företrädarna ser som relevanta i ett mångkulturellt samhälle. Ambitionen med Ibn Rushd var från första början att sprida kunskap om islam och

⁶⁰ Hunter, 1998.

⁶¹ Berger, 1998.

⁶² Harding, 2012a, sid. 46, 116–120.

⁶³ Myrberg, 2011.

underlätta muslimers deltagande i samhället. Studien tyder på att Ibn Rushd skapar nya kontakter mellan olika grupper på flera sätt. Medlemsorganisationerna får möjlighet att delta i folkbildningssfären och de samarbetsmöjligheter som finns där. För ungdomar som deltar i verksamheten blir den ett svenskspråkigt alternativ till mer etniskt baserade föreningar, och verksamheten är öppen även för icke-muslimer. När studien genomfördes var rektorn för Ibn Rushd kristen. I en intervju uttryckte en företrädare sin frustration över de kunskapsluckor som framkom i en officiell skrivelse som skickats till förbundet för synpunkter. Han tyckte att samhället präglas av normer som sätts av inflytelserika människor som bara träffar varandra och som troligen är omedvetna om att det finns andra perspektiv. Till Ibn Rushds verksamhet hör också att skapa fördjupad kunskap om islam bland icke-muslimer, till exempel genom utbildningar för statstjänstemän.⁶⁴

En studie av föreningslivet i de invandrartäta Stockholmsförorterna Tensta och Rinkeby ger en tänkvärd beskrivning av ett livligt föreningsliv som är till stor hjälp för invånarna men som samtidigt är avskuret från andra områden och sammanhang. Det finns en mångfald av stora och små medlemsbaserade föreningar såsom idrottsföreningar, kvinnoföreningar och etniska föreningar med regelbundna träffar kring exempelvis läxläsning eller religionsundervisning. Även de allmänt inriktade föreningarna följer ofta etniska gränslinjer. Föreningarna är viktiga informella mötesplatser som ger vardaglig gemenskap och möjlighet att utbyta information och praktisk hjälp. De gör informella insatser för nyanlända invandrare och kompenserar för invånarnas brist på övriga resurser och nätverk. Många av föreningarna är formellt medlemmar i en riksorganisation men i praktiken är kontakterna utåt högst begränsade. Många av dem som bor i området upplever sig som avskurna från staden och resten av landet.⁶⁵

⁶⁴ Harding, 2012b.

⁶⁵ Kings, 2012.

Den sammantagna bilden som framkommer i dessa studier är att det finns delar av det svenska civilsamhället som utgör samlingsplatser för människor med olika kulturell och social bakgrund, samtidigt som det finns andra som fungerar som lokalt baserade gemenskaper utan bryggor till samhället i övrigt. Värdet av de lokala och ofta etniskt grundade gemenskaperna ska inte underskattas, i synnerhet inte för grupper som verkligen behöver dem som knypunkter för konkret mellanmänsklig hjälp. Att döma av dessa studier består den framtida utmaningen inte i att motverka de små och ibland isolerade gemenskaperna utan i att skapa nya kopplingar mellan dem och andra grupper.

3.6 Slutsatser och framåtblick

Det civila samhället bidrar till rättvisa och sammanhållning genom att erbjuda sammanhang för gemenskap, mellanmänsklig hjälp, samhällspåverkan och samverkan mellan människor med olika bakgrund. Det svenska civilsamhället är vitalt och befinner sig för närvarande i omvandling. Det ideella engagemanget och föreningsformerna blir allt rörligare och bildar nya konstellationer av volontärer, sociala entreprenörer, tankesmedjor, donatorer, paraplyorganisationer samt sociala och opinionsinriktade aktiviteter på Internet. De klassiska folkrörelseorganisationerna spelar en viktig roll som noder i de framväxande nätverken men de står också inför den framtida utmaningen att finna nya former för långsikt engagemang och medlemsinflytande.

De idéburna organisationerna tar en allt större roll inom välfärdssektorn. Där kan de medverka till förhöjd kvalitet, mångfald och förnyelse inom sektorn som helhet, samtidigt som de oundvikliga kraven på resultatredovisning och uppfyllelse av avgränsade mål kan göra att de blir mer lika offentliga och vinstdrivande tjänsteproducenter. En utmaning för lagstiftare, offentliga upphandlare och organisationerna själva blir att underlätta för de ideella aktörerna att verka som leverantörer

inom välfärden utan att de tvingas att byråkratiseras och tappar sina distinkta fördelar av flexibilitet, idealitet och förnyelsekraft.

Det civila samhället har en särskild kapacitet att möta den centrala utmaning för den framtida sammanhållningen i Sverige som pekas ut i denna utredning, nämligen att ge människor med olika social, ekonomisk och kulturell bakgrund tillfälle att träffas, lära känna varandra och umgås över gruppgränserna. Det sker i dagens svenska civilsamhälle men det finns tecken på att föreningslivet i en del utsatta förorter är isolerat från samhället i övrigt och att det offentliga stödet för att stärka sammanhållningen främst går till projekt som riktar sig till marginaliserade grupper. En viktig utmaning för framtiden är att skapa nya, överbryggande kontakter mellan personer och ideella organisationer från helt olika delar av samhället.

4

Sammanhållningen i nära relationer

4 Sammanhållningen i nära relationer

Nära relationer har stor betydelse för välbefinnandet – ja, till och med för den fysiska hälsan och överlevnaden. Social isolering är ungefär lika farligt för hälsan som välkända riskfaktorer som rökning och alkoholmissbruk, och farligare än exempelvis fetma och stillasittande, enligt en aktuell metastudie.¹ Studien visar att vuxna med starka sociala kontakter lever i genomsnitt 3,7 år längre än de som har svaga sociala kontakter.² En av de ansvariga forskarna förklarar att när man har anknytning till en grupp och känner ansvar för andra människor ger det en känsla av syfte och mening, och det översätts i att man tar bättre hand om sig och tar färre risker.³ Ett svenskt exempel på de nära relationernas hälsoeffekt är att nittonåringar med många och nära vänner drabbas mindre av psykisk ohälsa.⁴

Inte minst är det viktigt med goda och varaktiga relationer i familjen. Att leva i en parrelation och i synnerhet att vara gift har stora positiva effekter på livslängd, hälsa och välbefinnande, enligt en översikt av longitudinella studier som följer hur människor påverkas av giftermål och separationer.⁵ Skilsmässor får en rad negativa konsekvenser för hur både barn och vuxna mår, även om det finns stora individuella variationer. Barn i familjer med svåra och långvariga föräldrakonflikter klarar sig

¹ Holt-Lunstad et al., 2010.

² Dottinga, 2010.

³ CBC News, 2010.

⁴ Edling & Rydgren, 2012.

⁵ Wilson & Oswald, 2005.

bättre om föräldrarna skiljer sig, men det gäller en mindre andel av skilsmässorna, vilket innebär att det troligen är färre barn som blir hjälpta än som far illa av skilsmässor.⁶

Barn vars föräldrar har separerat har i genomsnitt sämre skolresultat och sämre psykologiskt välbefinnande, de går i mindre utsträckning vidare till högre utbildning och de har svårare att hålla ihop sina egna familjer som vuxna.⁷ Barn till ensamstående löper större risk att drabbas av psykisk sjukdom i barndomen och tidig vuxenålder än de som växer upp med två föräldrar och fler av dem begår självmord eller dör på grund av alkohol- eller narkotikamissbruk, enligt en stor svensk registerstudie.⁸ Skillnaderna beror till stor del på att ensamstående föräldrar är mer ekonomiskt utsatta, men riskfaktorerna kvarstår även när resultaten justeras med hänsyn till faktorer som socioekonomisk status och missbruk hos föräldrarna. Studien tyder på att familjesituationen har lika stor betydelse för ungdomars missbruk och självmordsförsök som socioekonomiska faktorer.⁹

Barn i styvfamiljer är särskilt utsatta. Enligt en amerikansk undersökning löper de större risk än både barn till ensamstående och barn som bor hos sina båda biologiska föräldrar att utsättas för vanvård eller misshandel av någon i familjen – en förälder, styvförälder eller ett syskon. Även barn till ensamstående är mer utsatta än barn som bor hos sina båda föräldrar, men medan det delvis förklaras av sämre ekonomi och bostadssituation förklaras den ökade risken för barn i styvfamiljer helt av att problemen inom familjen är större.¹⁰ Liknande resultat framkommer i en dansk registerstudie som visar att barn som bor i stabila familjer med båda föräldrarna har lägre dödlighet än barn som upplever flera familjeombildningar, och att barn som bor med en styvfar har högre dödlighet än andra familjetyper, i synnerhet under småbarnsåren.¹¹

⁶ Amato, 2000.

⁷ Garriga & Härkönen, 2009, 2010.

⁸ Ringbäck Weitoft et al., 2003.

⁹ Ringbäck Weitoft et al., 2003, sid. 294.

¹⁰ Turner et al., 2007.

¹¹ Dencik & Lauterbach, 2002.

4.1 Nära relationer och barns livschanser

Det finns en rättvisaspekt av hur väl de nära relationerna fungerar, framför allt för att det har så stor påverkan på barns uppväxtvillkor och för deras långsiktiga chanser i livet.¹² Varaktiga och goda familjerelationer påverkas av, och påverkar i sin tur, skillnader i ekonomi och utbildning. Ett annat sätt att uttrycka det är att sociala orättvisor reproduceras genom skillnader i hur väl de nära relationerna fungerar. Svenska män som är lågutbildade eller saknar arbete har betydligt mindre chans än andra att ingå äktenskap eller samboskap och att leva i ett hushåll med barn,¹³ och föräldrar som har låg utbildning, är arbetslösa och/eller är födda i utlandet löper större risk att separera, enligt en aktuell studie från SCB.¹⁴ Den visar också att gifta par separerar mindre än sammanboende. Separationer leder i sin tur ofta till sämre hushållsekonomi. Enligt Rädda Barnens senaste rapport om barnfattigdom var 28,5 procent av barnen som bodde med ensamstående föräldrar ekonomiskt utsatta, mot 8,6 procent av barnen till sammanboende föräldrar. Av barnen till utrikesfödda ensamstående föräldrar var drygt hälften, 54,1 procent, ekonomiskt utsatta.¹⁵ Den sämre ekonomin ökar belastningen på den förälder som har barnet boende hos sig och gör det svårare att utöva föräldraskapet på ett bra vis. Det förklarar troligen en del av separationernas negativa konsekvenser för barns utbildning.¹⁶ Om föräldrarna har arbete och god ekonomi drabbas både barnen och de själva mindre hårt av en separation.¹⁷

Även när föräldrar separerar är det viktigt för barnen att de nära relationerna är så goda och varaktiga som möjligt. En amerikansk studie tyder exempelvis på att ju mindre föräldrarna bråkar och ju mer barnen träffar sin pappa efter en separation, desto lättare har barnen att komma över separationen och desto

¹² Garriga & Härkönen, 2010; Harkness, 2011.

¹³ Rothstein, 2013.

¹⁴ SCB, 2012e.

¹⁵ Salonen, 2012b, sid. 37, 39.

¹⁶ Amato, 2000; Garriga & Härkönen, 2009.

¹⁷ Amato, 2000; Ringbäck Weitoft et al., 2003.

bättre hälsa har barnen när de nått tjuugoårsåldern.¹⁸ Ur barnets perspektiv är det centralt att föräldrarna kan samarbeta i frågor som rör barnet, oavsett om lever tillsammans eller inte.¹⁹

Växelvis boende, som numera är vanligt i Sverige, verkar kunna skydda barn mot en del av de negativa konsekvenserna av en skilsmässa.²⁰ En internationell metastudie av ett större antal undersökningar visar att både barn med växelvis boende och barn som bor med ena föräldern men vars föräldrar har gemensam rättslig vårdnad klarar sig bättre än barn som enbart tas om hand av ena föräldern.²¹ De barnen klarar sig bättre i flera olika avseenden, såsom känslomässigt välbefinnande och skolresultat, och de klarar sig lika bra som barn i intakta kärnfamiljer, enligt de undersökningar i metastudien som jämförde separerade familjer med intakta familjer. En aktuell svensk utredning om särlevande föräldrar finner att barn med växelvis boende på flera sätt har det bättre än barn som bor större delen av tiden hos ena föräldern.²² Om de växelvis boende barnen tillfrågas ger de svar som tyder på att de mår bättre, har mer fritidsaktiviteter och en bättre relation till sina båda föräldrar, och deras svar är likartade dem som ges av barn som bor med båda föräldrarna. Barn som har tillgång till fler vuxna har mer materiella tillgångar, uppfattar att det finns mer tid för dem och verkar generellt sett må bättre.²³

Att barn som bor växelvis hos sina föräldrar har det så pass bra beror åtminstone delvis på att föräldrar som väljer växelvis boende ofta kommer bättre överens och har det bättre ställt ekonomiskt än andra föräldrar som separerar.²⁴ En stor europeisk studie finner att om man räknar in att familjer med växelvis boende har bättre ekonomi och bättre kommunikation mellan barn och föräldrar, så har barn med växelvis boende inte högre

¹⁸ Fabricius & Luecken, 2007.

¹⁹ SOU 2011:51, sid. 17.

²⁰ Bergström, 2011; Jablonska & Lindberg, 2007.

²¹ Bauserman, 2002.

²² SOU 2011:51.

²³ SOU 2011:51, sid. 20.

²⁴ Bauserman, 2002, sid. 98; Jablonska & Lindberg, 2007, sid. 661.

livstillfredsställelse än barn som bor med ensamstående eller omgifta mödrar.²⁵ Enligt studien har alltså barn i intakta kärnfamiljer en fördel gentemot barn med föräldrar som lever isär, och det gäller även i de nordiska länderna.

Utredningen om särlevande föräldrar bedömer att det inte går att dra några säkra slutsatser om att växelvis boende i sig skapar bättre villkor för barnen, eftersom den gynnsamma situationen för barn med växelvis boende kan bero på att det framför allt är föräldrar som redan har gott samarbete som väljer den boendeformen.²⁶ Utredningen finner också att växelvis boende inte alltid är den bästa lösningen för barnen, eftersom det kräver att föräldrarna kan samarbeta och är lyhörda för barnens behov, i synnerhet när det gäller små barn.²⁷

Sammantaget har det stor betydelse för barns uppväxtvillkor och långsiktiga livschanser att deras föräldrar har en bra relation till varandra. Det finns ett samspel mellan varaktiga och goda familjerelationer, familjens ekonomi och hur bra barnen har det. Det gynnar systematiskt barn till föräldrar med god ekonomi och utbildning som lyckas hålla samman sina familjer eller som lyckas samarbeta för barnens bästa även om de separerar. Dessa barn har större chanser att själva få god utbildning, god ekonomi och varaktiga relationer senare i livet än barn som växer upp med endast ena föräldern närvarande eller med föräldrar som separerar och/eller har en konfliktfylld relation.

4.2 Personliga nätverk, arbete och makt

Människors personliga nätverk inom och utom familjen har också betydelse för deras framgång på arbetsmarknaden, vilket är ytterligare en rättvisaspekt av nära relationer. Personer med en resursstark familjebakgrund har bättre tillgång till sociala nätverk som kan leda till anställning och goda inkomster. För svenska

²⁵ Bjarnason et al., 2012.

²⁶ SOU 2011:51, sid. 20–21.

²⁷ SOU 2011:51, sid. 174–175; se även Socialstyrelsen, 2004.

ungdomar som just har gått ut gymnasiet utgör föräldrarna en inkörsport till arbetsmarknaden, i synnerhet när det gäller ungdomar med låg utbildning och om det råder hög arbetslöshet.²⁸ Risken för arbetslöshet är markant högre för svenska ungdomar som har många arbetslösa vänner, enligt de första resultaten av en pågående studie av de personliga nätverkens betydelse för nittonåringar.²⁹ Invandrare och deras barn har mindre resursstarka personliga nätverk, vilket gör att de får genomsnittligt lägre löner och klarar sig sämre på arbetsmarknaden.³⁰

Maktutredningen från slutet av 1980-talet fann att personliga kontakter ger ett försteg inte bara när det gäller arbete och karriär utan också när det gäller att skaffa bostad, att hävda sin rätt gentemot myndigheter och att utöva politiskt inflytande. Maktutredningen visade att en stor del av förbindelserna mellan departement, myndigheter, organisationer, företag och medier äger rum informellt, och det är enklare att göra sig hörd och påverka för den som ingår i maktens olika nätverk.³¹ Att sociala nätverk fortfarande har betydelse i svensk maktutövning framgår exempelvis av en aktuell undersökning på kommunnivå.³² Den visar att politiker och företagsledare i svenska kommuner är tätt sammanlänkade genom både professionella och personliga kontakter. Ett uppenbart problem med den typen av informella nätverk är att de tenderar att stänga ute nykomlingar och konservera existerande maktstrukturer. Undersökningen av svenska kommuner visade dock att kvinnliga makthavare har lika starka personliga nätverk som manliga.

²⁸ Kramarz & Nordström Skans, 2011.

²⁹ Edling & Rydgren, 2012.

³⁰ Behtoui, 2006; Behtoui & Neergaard, 2007.

³¹ Petersson, 1989a, 1989b.

³² Farkas, 2012.

4.3 Nära relationer och samhällsgemenskapen

Ett samhälle med god sammanhållning utmärks av det finns mycket sociala kontakter inom lokalsamhällen och familjer, enligt en väl etablerad uppfattning.³³ I synnerhet sammanhållningen på lokal nivå upprätthålls genom ömsesidiga stödmekanismer baserade på familj och släktskap, främst inom lokala bostadsområden men allt mer i städer som helhet. Starka, personliga band anses ge mest socialt stöd men även svagare band inom större sociala nätverk kan betyda mycket för känslan av identitet, säkerhet och tillhörighet i ett område. Både personliga nätverk och organiserat föreningsliv främjar ömsesidigt förtroende och gemensamma normer, vilket gör det enklare att agera kollektivt för att lösa olika problem och dilemman i samhället.³⁴

Familjer fyller flera livsavgörande funktioner för sina medlemmar; de är som välfärdsstater i miniatyr.³⁵ Inom familjen förses människor med fysiskt omhändertagande, känslomässigt stöd, social gemenskap, uppfostran och utbildning. Det framgår särskilt tydligt när sköra familjer sviktat och inte klarar av att ta hand om barn och andra familjemedlemmar som befinner sig i en beroendeställning. Familjelivet påverkar därmed hur väl samhället i stort fungerar och familjelivets ramar betingas i sin tur av det större samhället.³⁶

Ibland stöter man på föreställningen att sammanhållningen i nära relationer, och i synnerhet i familjen, kan tränga ut eller trängas ut av en stark välfärdsstat och andra större sociala sammanhang. Det stämmer att familjen har en större roll inom den sociala välfärden i vissa länder, till exempel i Sydeuropa. I sydeuropeiska länder tycks det sociala kapitalet koncentrerat till familjen, och människor har både mindre föreningsengagemang och mindre umgänge med vänner, kolleger och grannar än i övriga Europa.³⁷ Men sammanhållningen på olika nivåer i samhället är inget

³³ Kearns & Forrest, 2000, sid. 999–1000.

³⁴ Kearns & Forrest, 2000.

³⁵ Briar-Lawson et al., 2001, sid. 3.

³⁶ Briar-Lawson et al., 2001, sid. 1–19.

³⁷ Pichler & Wallace, 2007, sid. 432.

nollsummespel. Exempelvis har man i de nordiska välfärdsstaterna både ett starkare föreningsengagemang och mer informell kontakt med vänner, arbetskamrater och grannar än genomsnittligt i Europa.³⁸ Den större samhällsgemenskapen kan dessutom underlätta för gemenskapen inom familjer och vänkretsar, och vice versa. Offentlig äldrevård medför till exempel inte att äldre får mindre stöd av sina vuxna barn även om det konkreta omhändertagandet minskar, enligt en studie som jämför länder med olika välfärdssystem.³⁹ Omsorgen om familjen är någonting som delas av de flesta människor och det kan utgöra en gemensam referensram när man behöver komma överens inom större gemenskaper.

I en intervjustudie av socialt utsatta och invandrartäta bostadsområden i Storbritannien framkom att både nykomlingar och de som bott länge i områdena värderade familjelivet högt⁴⁰ och att många var oroliga för hur relationerna mellan barn och föräldrar påverkades av större samhällsförändringar som de inte kunde rå på, såsom den ökade tidsbristen och konsumtionshetsen. Forskarna pekade på de gemensamma erfarenheterna och familjevärderingarna som en resurs som kunde användas för att identifiera problem och hitta gemensamma lösningar.⁴¹

4.4 Långsiktig trend: hög men minskande andel separationer

Familjelivet genomgick stora förändringar i Sverige och hela västvärlden under andra halvan av 1900-talet.⁴² Det blev vanligare med skilsmässor, separationer, ensamstående föräldraskap och ombildade familjer, och det uppstod nya familjeformer, såsom homosexuella par med barn och barn som bor växelvis hos sina föräldrar. Att separationerna blev fler hängde samman med större

³⁸ Pichler & Wallace, 2007.

³⁹ Keck, 2008.

⁴⁰ Hickman et al., 2012.

⁴¹ Hickman et al., 2012, sid. 131–132.

⁴² T.ex. OECD, 2011e: 7; Therborn, 2007; Roy, 2006.

samhällsförändringar, inte minst kvinnors ökade deltagande på arbetsmarknaden. Kraven på flexibla familjeförhållanden blev större, och kvinnor kunde i allt högre grad försörja sig på egen hand och själva bestämma om de ville leva med en partner eller inte.⁴³ De kulturella föreställningarna kring familjeliv och parförhållanden har också förändrats. De känslomässiga banden har blivit viktigare än de försörjningsmässiga, och förväntningarna har ökat på att den fasta kärleksrelationen ska vara en central källa till mening och lycka i livet. Det har paradoxalt nog medfört att familjerelationerna har blivit mer sårbara och att det upplevs som mer känslomässigt uppslitande att genomgå en separation.⁴⁴

I OECD:s senaste prognos förutses att antalet separationer, ensamstående föräldrar och ombildade familjer kommer att fortsätta öka de närmaste årtiondena och att det kan medföra svagare familjeband och större risk för barnfattigdom.⁴⁵ Men i Sverige har andelen barn som är med om att föräldrarna separerar faktiskt minskat något under 2000-talet (se figur 27). Framför allt har den höga separationsfrekvensen bland sambor med gemensamma barn minskat.⁴⁶ Minskningen skedde huvudsakligen mellan 2000 och 2006 och var störst bland de yngre barnen (se figur 28). Sedan 2006 har dock andelen stigit något, för att sedan sjunka igen.

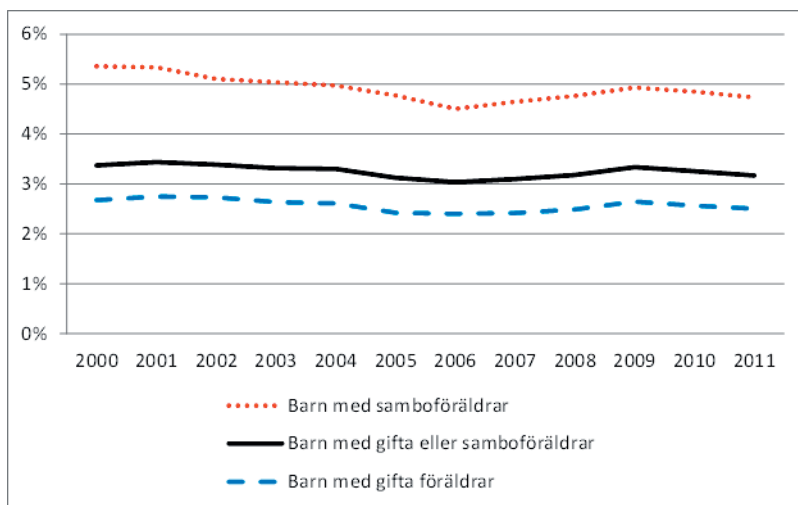
⁴³ Therborn 2007; Trost, 1986; Åberg, 1990.

⁴⁴ Coontz, 2006; Kristjansson, 2001; Åberg, 1990.

⁴⁵ Harkness, 2011; OECD, 2011e, sid. 9–14.

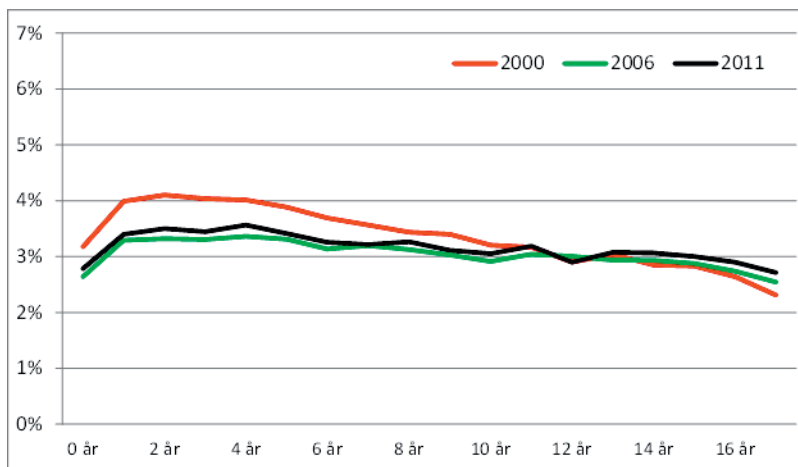
⁴⁶ Se även SCB, 2005, sid. 123.

Figur 27 Andelen barn 0–17 år som upplevt en separation under året, 2000–2011

Källa: SCB Barn- och familjestatistik.

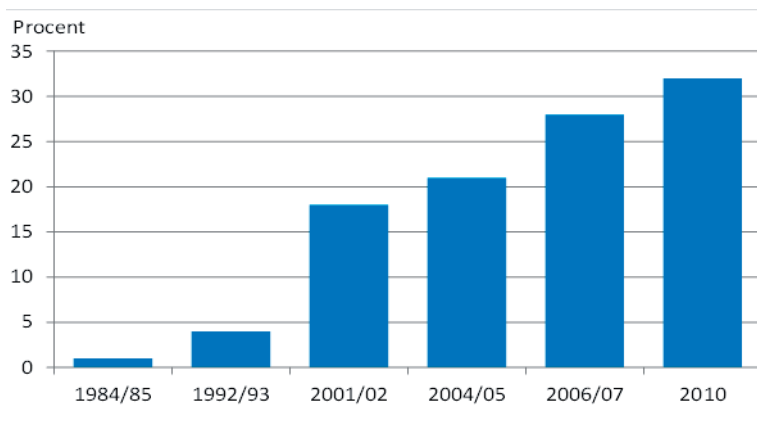
Figur 28 Andelen barn i olika åldrar som upplevt en separation 2000, 2006 och 2011

Källa: SCB Barn- och familjestatistik.

En annan positiv utvecklingslinje är att allt fler barn har varaktiga relationer med båda föräldrarna även efter en separation. Andelen barn till separerade föräldrar som bor växelvis hos sin mamma och pappa har ökat kraftigt under de senaste årtiondena. I mitten av 1980-talet var det bara 1 procent av barnen med separerade föräldrar som bodde växelvis lika mycket med båda sina föräldrar. I början av 1990-talet hade andelen stigit till 4 procent och 2010 var den uppe i 32 procent (se figur 29). Det finns flera tänkbara orsaker till den kraftiga ökningen av barns växelvisa boende, däribland ett mer jämställt föräldraskap och en ökad medvetenhet om barns behov av båda sina föräldrar.⁴⁷ I framtiden kommer det växelvisa boendet sannolikt att bli allt mer normativt för föräldrar som bor isär, enligt utredningen om särlevande föräldrar.⁴⁸ Utredningen ser dock en risk för att växelvis boende blir en standardlösning och framhåller att valet av boende i stället bör utgå från det enskilda barnets behov och förutsättningar.⁴⁹

Figur 29 Växelvis boende bland barn med separerade föräldrar

Källa 1984–1985 – 2006–2007: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF).

Källa 2010: Enkätstudien Jämställt föräldraskap, Socialdepartementet 2010.

⁴⁷ SOU 2011:51, sid. 19.

⁴⁸ SOU 2011:51, sid. 19.

⁴⁹ SOU 2011:51, sid. 175.

Fortfarande är det dock oroväckande många barn och föräldrar i Sverige som genomgår separationer. År 2010 upplevde nära 50 000 barn att deras föräldrar separerade.⁵⁰ Nära en halv miljon barn i åldern 0–17 har i dag särlevande föräldrar, vilket motsvarar en fjärdedel av alla barn i Sverige.⁵¹ Av de par som fick sitt första barn år 2000 och som bodde tillsammans eller flyttade ihop strax efter barnets födelse hade ungefär 30 procent separerat 10 år senare.⁵²

4.5 Utmaning för familjerelationerna: ökande krav på flexibilitet

Dagens arbetsliv präglas av ökade krav på flexibilitet. Industrisamhällets hierarkiska och varaktiga organisationsstrukturer har till stor del ersatts av lösa nätverk, tillfälliga anställningsformer, föränderliga arbetsroller och ständiga omorganisationer.⁵³ Det medför en del omedelbara påfrestningar på familjelivet, eftersom människor i högre grad behöver vara beredda att byta arbete, omskola sig samt flytta eller pendla långt för att få arbete. Men det tycks också ha en mer indirekt påverkan i och med att nutida relationer har blivit mer flexibla, rörliga och ”flytande”, vilket bland andra sociologerna Richard Sennett och Zygmunt Bauman har uppmärksammat. Enligt Sennett har egenskaper som lojalitet och förmåga till långsiktiga åtaganden blivit svårare att upprätthålla och förmedla till nästa generation, eftersom de värderas allt mindre i arbetslivet.⁵⁴ Enligt Bauman har människor blivit mer utbytbara för varandra även i nära relationer; andra personer fungerar allt mer som tillfälliga ”konsumtionsvaror” eller i bästa fall ”känslomässiga investeringar”, som kan avvecklas om de inte utvecklas som förväntat.⁵⁵

⁵⁰ SCB, 2011b.

⁵¹ SOU, 2011:51: 17.

⁵² SCB, 2012e.

⁵³ Sennett, 2000, 2006; Spicer & Levay, 2012.

⁵⁴ Sennett, 2000.

⁵⁵ Bauman, 2003.

I dagens ”turbosamhälle” är ständig förändring det enda stabila, och det enda den enskilde kan veta säkert om framtiden är att den kommer att vara full av överraskningar. Det har radikalt förändrat förutsättningarna för barns uppväxt och familjelivet, enligt socialpsykologen Lars Dencik,⁵⁶ som menar att det blir allt viktigare för barn att kunna läsa av och ställa om till skiftande sociala sammanhang och relationer:

Barn kommer mer och mer att vara i många olika och skiftande miljöer som hemma hos mamma, på dagis, på fritids, hos pappa och hans nya tjej, hos mormor och hennes nya partner, i skolan, i fotbollsklubben, bland kompisarna i stan osv. [...] Kravet på social flexibilitet och en god kommunikativ förmåga kommer därför att öka dramatiskt. [...] Förmågor av detta slag är det idag nödvändigt för barn att ha med sig in i det sociala livet så att de klarar att koda av, interagera och friktionsfritt integrera sig och växla mellan livet hemma hos mamma, med vännerna, i skolan, hos pappa och hans nya tjejs barn, osv.⁵⁷

För många fungerar familjelivet som en ”depå” där både barn och föräldrar kan hämta värme och kärlek som ger dem kraft att klara av de stigande prestationskraven och den höga takten i vardagen.⁵⁸ Men turbosamhällets samhällsvillkor gör familjelivet som sådant allt svårare att upprätthålla, enligt Dencik. I synnerhet barn som har upplevt många uppbrott, svek och uteslutningar i familjelivet eller bland kamraterna har svårt att utveckla den rätta sociala kompetensen. De har svårigheter att hantera subtila sociala sammanhang och uppför sig allt mer olämpligt i olika situationer. Risken är att de uppfattas som allt mer problematiska av omgivningen och hamnar i en nedåtgående spiral.⁵⁹

Vid internationella jämförelser ligger svenska barn i toppen när det gäller faktorer som socioekonomiska förutsättningar och tillgång till hälsovård, men när det gäller självupplevd hälsa och relationer till föräldrar och kamrater har svenska barn det sämre

⁵⁶ Dencik, 2011.

⁵⁷ Dencik, 2011, sid. 44–45.

⁵⁸ Dencik, 2011; Kristjánsson, 2001, sid. 79–80.

⁵⁹ Dencik, 2011, sid. 45.

än i många andra länder.⁶⁰ Det har fått en del forskare att tala om ”välfärdslandets gåta”: Varför mår barnen inte lika väl som de har det?⁶¹ I ett pågående statsvetenskapligt forskningsprojekt undersöks varför de skandinaviska välfärdsstaterna endast har en medelposition när det gäller barns och ungdomars subjektiva välbefinnande, trots goda materiella förutsättningar, och inledningsvis kopplas det till den förhållandevis höga ungdomsarbetslösheten.⁶² Andra förklaringar som föreslagits är den höga graden av individualisering och glappet mellan stigande förväntningar och faktiska levnadsförhållanden.⁶³

4.6 Utmaning för familjerelationerna: ökande tidspress

Ett område där det ökade trycket på dagens familjeliv tar sig konkreta, mätbara uttryck är den tilltagande tidsbristen. Sedan början av 1990-talet har svenskarnas genomsnittliga arbetstid minskat med 30–40 minuter per dygn, vilket inkluderar både förvärvsarbete och obetalt hemarbete.⁶⁴ Men den genomsnittliga sammanlagda arbetstiden för en småbarnsmamma och en småbarnspappa ökade med cirka tio timmar per vecka mellan 1976 och 2004. Det beror på att mammornas förvärvsarbets-tid ökade utan att det kompensades av kortare arbetstid för pappor. Det framgår av beräkningar i en studie av barnfamiljers tidsmässiga välfärd.⁶⁵ Studien visar att föräldrar också upplever sig som mer tidspressade än andra:

- 67 procent av dem som har barn under 14 år upplever en normal vardag som stressig, jämfört med 40 procent av dem som inte har barn, enligt en Sifo-undersökning.

⁶⁰ Lindblad & Lindgren, 2010, sid. 20–21.

⁶¹ Lindblad & Lindgren, 2010.

⁶² Stensöta, 2010a, 2010b.

⁶³ Lindblad & Lindgren, 2010.

⁶⁴ SCB, 2012f, sid. 10, 35–36.

⁶⁵ Larsson, 2007, 2012.

- 47 procent av dem som har hemmavarande barn under 18 år har ofta svårt att hinna med allt som behöver göras, mot 31 procent av dem som inte har barn, enligt tidsdata från SCB.
- Ensamstående föräldrar har högre tidspress än andra föräldrar men det gäller inte dem som har barnen varannan vecka.⁶⁶

Studien visar att föräldrars tidspress hänger samman med flera saker som de själva sannolikt eftersträvar och som från andra synpunkter är positivt för familjen, såsom högre hushålls-inkomster, att ha ett kvalificerat arbete och att bo i eget hus. Kvinnor och män upplever i genomsnitt samma tidspress; det gäller även dem som har barn. Dock medför det en större ökning av tidspressen för kvinnor att ha ett chefsarbete eller att ha fler än två barn. Att bo i en storstad bidrar inte i sig till större tidspress. En större andel av föräldrarna i storstäder är visserligen tidspressade men det beror på andra faktorer, såsom att de i genomsnitt ägnar mer tid åt förvärvsarbete. Flexibel arbetstid framhålls ofta som ett sätt att underlätta för barnfamiljer men föräldrar med flexibel arbetstid upplever i själva verket *större* tidspress än andra, enligt studien.⁶⁷

Tidspressen på dagens barnfamiljer är inte bara en fråga om hur många timmar och minuter som finns tillgängliga utöver arbetstiden. Vardagen splittras också upp på grund av ständiga förflyttningar mellan olika platser och sociala sammanhang: hem, arbetsplats och förskola eller skola. Det framgår av en studie av nordiska småbarnsfamiljer som kan karaktäriseras som ”moderna”, det vill säga familjer där både mamman och pappan förvärvsarbetar, bor i stadsmiljö och använder barnomsorg utanför hemmet.⁶⁸ All den tid som föräldrarna lägger ned på bestyren kring att hämta och lämna barnen på förskolor och daghem motsvarar cirka en månads extraarbete per år, enligt studiens beräkningar.⁶⁹ Utöver själva transporten tar det tid och energi att förbereda barnen och

⁶⁶ Larsson, 2007, 2012.

⁶⁷ Larsson, 2007, 2012.

⁶⁸ Kristjansson, 2001.

⁶⁹ Kristjansson, 2001, sid. 152.

att upprätthålla goda relationer med de olika personer som barnen är tillsammans med på olika platser. Den rumsliga utspridningen ger också större tidspress genom att vardagstiden styckas sönder av flera övergångar som alla i familjen måste gå igenom. Familjens gemensamma tidsresurser låses i mindre block, med mindre flexibilitet som följd. Övergångarna innebär dessutom att olika tidsrationaliteter krockar – småbarnsfamiljens uppoffrande tidsrationalitet, där omhändertagandet av barnet i princip får ta den tid den tar, och arbetslivets tidsrationalitet, där det är tidsramarna som styr uppgiften. Det skapar konflikter kring övergångarna. Den övergångssituation som brukar ställa till med mest konflikt är hämtningen av barnen från daghemmet:

Barnen tvingas avbryta det de håller på med därför att klockan har blivit si eller så mycket, och det som tar vid kanske inte är så roligt; kanske måste man börja göra i ordning efter sig (ett typiskt och oftast obevekligt krav på daginstitutionerna), ta avsked av lek-kamraterna, o.s.v. Barnen tvingas således anpassa sina handlingar till en rytm och till ett tempo som inte (än) är så förankrad i dem själva utan i kulturens och omgivningens behov. Det är således först och främst i dessa övergångssituationer som barnens biologiska rytmer kolliderar med kulturens rytmer – eller annorlunda uttryckt; där barnens biologiska tid och egocentriska krav möter den sociala tiden och kraven om ett rationellt uppförande.⁷⁰

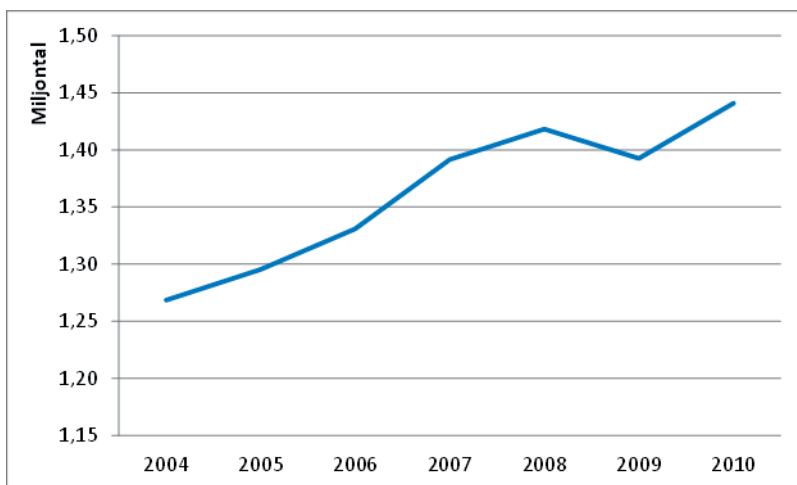
Föräldrarna i studien gör betydande ansträngningar för att dämpa konflikten kring övergångarna och skapa lugn och harmoni i barnens vardag. Konsekvensen blir att barnen för det mesta har ett ganska avslappnat vardagsliv medan föräldrarna lever i en betydligt mera hektisk och utmattande tidsrytm.

⁷⁰ Kristjánsson, 2001, sid. 159–160.

4.7 Utmaning för familjerelationerna: ökande arbetspendling

Ett annat konkret uttryck för hur människor anpassar sig till nya livsvillkor och ökande krav på flexibilitet är den tilltagande arbetspendlingen. Under andra halvan av 00-talet ökade arbetspendlingen mellan kommuner med 13 procent (se figur 30). Ökningen var större för kvinnor (17 procent) än för män (10 procent) men fortfarande står männen för 56 procent av arbetspendlingen över kommungränser.

Figur 30 Arbetspendling mellan kommuner 2004–2010

Diagrammet visar förvärvsarbetande utpendlare över kommungränsen som är 16 år eller äldre.

Källa: SCB Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS).

Att pendla en längre sträcka kan vara ett sätt för den enskilde att få ett bättre arbete och bättre inkomster utan att behöva flytta, vilket är positivt ur familjens synpunkt. Ur samhällssynpunkt bidrar arbetspendling till större arbetsregioner, vilket ger bättre matchning mellan arbetstillfällena och sökande. Det skapar

förutsättningar för högre sysselsättning, produktivitet och tillväxt och prioriteras därför politiskt både i Sverige och i övriga EU.⁷¹ Men det finns också nackdelar med mer pendling, såsom att det är stressande och kan vara hälsofarligt. Inte minst är pendling svårt att förena med ett aktivt föräldraskap och det tenderar att förstärka en traditionell könsfördelning i familjen, eftersom det ofta innebär att mannen i en familj går upp i arbetstid och kvinnan tar större ansvar för hemmet.⁷²

När arbetspendling och regionförstoring behandlas i utredningar och forskning sker det vanligtvis utifrån ett arbetsmarknadsperspektiv eller med fokus på hur hushållens ekonomi och vardagsaktiviteter påverkas. Detta behöver kompletteras med ett familjeperspektiv och ett barnperspektiv, enligt en litteraturstudie från 2005 om föräldrars arbetspendling ur barns perspektiv:

Dessa båda perspektiv, barnperspektivet och familjeperspektivet är beroende av varandra, eftersom barnen är beroende av föräldrarnas handlingar, strategier och livsprojekt. Men barn behöver uppmärksammas utifrån sina särskilda behov, erfarenheter och rättigheter och därför bör ett särskilt barnperspektiv formuleras. [...] Som framgått kan barns behov lätt komma i konflikt med vuxnas ambitioner och intressen. Den rörliga livsstil som kännetecknar många familjer i karriären blir ofta ett hinder för barns behov av förankring på en plats och av mycket tid. Barndomens tempo är långsamt.⁷³

En aktuell svensk studie visar att långpendling har en klart negativ påverkan på nära relationer,⁷⁴ vilket indirekt påverkar barnen. Risken att separera är 40 procent högre för gifta eller sammanboende par där en pendlar 30 km eller mer till arbetet. Samtidigt har långpendlare oftare barn i förskoleåldern än andra förvärvsarbetande. År 2000 långpendlade 11 procent av alla som arbetade och fler än hälften av dem hade en partner. De första

⁷¹ Job Mobilities and Family Lives, 2008; Proposition 2012/13:1, Utgiftsområde 19: Regional tillväxt.

⁷² Job Mobilities and Family Lives, 2008.

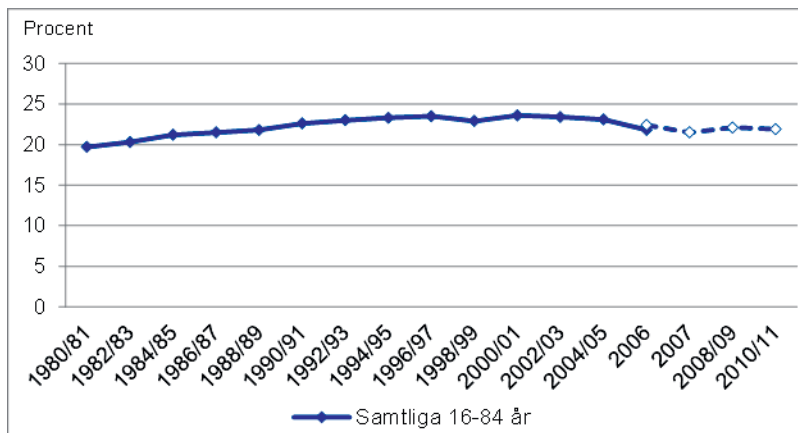
⁷³ Nordström, 2005, sid. 58

⁷⁴ Sandow, 2011.

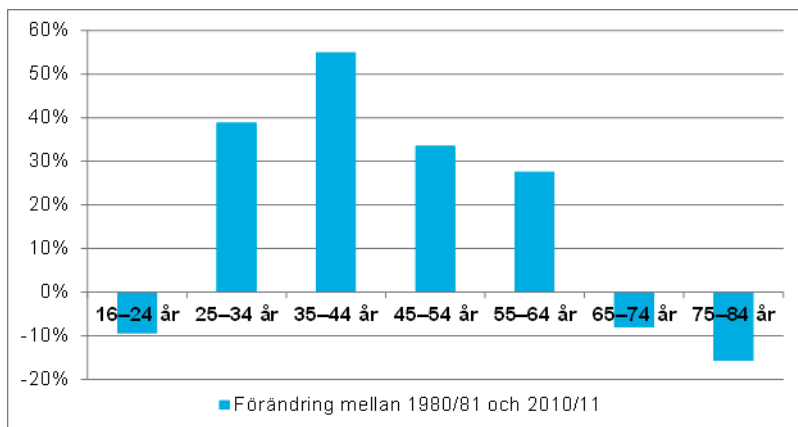
åren av långpendling är mest prövande för ett förhållande. Risker för separation är större för långpendlande par i glesbygd och för män som långpendlar tillfälligt, medan separationsrisken är mindre för par där kvinnan långpendlar i fem år eller mer, där båda långpendlar eller där man har erfarenhet av att långpendla innan man flyttar ihop. Det tycks alltså som om de par som lyckas förena långpendling och familjeliv är mindre bundna av traditionella könsroller. Studien konstaterar också att konsekvenserna av att allt fler barn växer upp med en eller båda föräldrar som dagligen långpendlar fortfarande är outforskade och kräver mer uppmärksamhet i framtiden.

4.8 Nya mönster för boende och umgänge

Andelen ensamboende i Sverige är bara aningen högre i dag än för 30 år sedan (se figur 31). Men om man tittar närmare på förändringen i olika åldersgrupper upptäcker man att det har hänt ganska mycket (se figur 32). I de äldsta åldersgrupperna har andelen minskat, framför bland dem som är 75–84 år. Av dem bor numera 45 procent på egen hand, jämfört med 53 procent i början av 1980-talet. Det hänger troligen samman med att livslängden har ökat och att färre äldre blivit änkor eller änklingar, vilket i sin tur troligen innebär en avsevärt bättre livskvalitet. Även i den yngsta åldersgruppen (16–24 år) har andelen ensamboende minskat något men det är tveksamt om det är självvalt. Troligen hänger det i stället samman med att fler unga studerar i dag och att det tar längre tid att få eget arbete och egen bostad. Vi kan också se att ensamboendet har ökat betydligt för dem mellan 25 och 65 år, varav allra mest i gruppen 35–44 år, där andelen har ökat från 8 till 12 procent sedan början av 1980-talet.

Figur 31 Andelen ensamboende personer 1980–2011

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF). 1980–2005 genomfördes undersökningen genom besöksintervjuer, 2006 genomfördes undersökningen med både besöksintervjuer (B) och telefonintervjuer (T) och sedan 2007 genomförs undersökningen med telefonintervjuer. Jämförelser av ULF:s indikatorer före och efter 2006 bör därför göras med försiktighet.

Figur 32 Förändring av andelen ensamboende i olika åldersgrupper 1980–2011

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF). 1980–2005 genomfördes undersökningen genom besöksintervjuer, 2006 genomfördes undersökningen med både besöksintervjuer (B) och telefonintervjuer (T) och sedan 2007 genomförs undersökningen med telefonintervjuer. Jämförelser av ULF:s indikatorer före och efter 2006 bör därför göras med försiktighet.

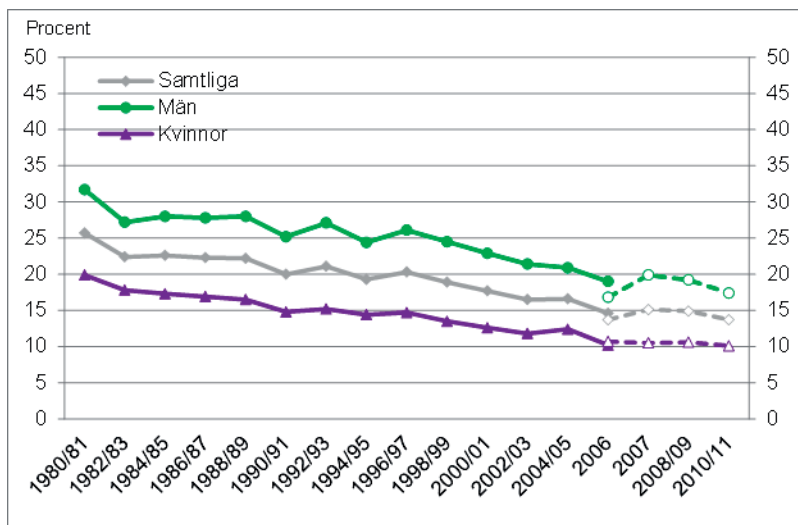
Med tanke på de nära relationernas betydelse för välbefinnandet och hälsan skulle den ökande andelen ensamboende bland dem som är mellan 25 och 65 år kunna betraktas som ett problem. Exempelvis uttryckte en brittisk kolumnist nyligen en oro över att ensamboendet i Storbritannien har ökat kraftigast i åldersgruppen 45–64 år, bland annat med hänvisning till forskning som visar att ensamhet är farligt för hälsan.⁷⁵ Men det hälsofarliga tycks inte vara att bo på egen hand utan att sakna sociala kontakter. Metastudien om de sociala kontakternas betydelse för livslängden som presenterades i början av kapitlet tyder på att sociala nätverk och upplevelsen av att ha stöd från andra människor har större positiv effekt på livslängden än att bo tillsammans med någon.⁷⁶ De största effekterna på livslängden framkom i undersökningar som använde flera olika mått på sociala relationer.

Ser man till hur svenskarnas sociala kontakter i allmänhet har utvecklats de senaste 30 åren är det en riktigt ljus bild som framträder. En god informationskälla är SCB:s undersökningar av svenska folkets levnadsförhållanden (ULF). Andelen som där uppger att de saknar en nära vän har sakta men säkert minskat sedan början av 1980-talet (se figur 33). Genomgående är det fler män än kvinnor som saknar en nära vän men i slutet av perioden var det färre av männen som gjorde det (17 procent) än det var av kvinnorna i periodens början (20 procent).

⁷⁵ Archer, 2012.

⁷⁶ Holt-Lunstad et al., 2010, sid. 11.

Figur 33 Andelen som uppger att de saknar en nära vän 1980–2011

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF). 1980–2005 genomfördes undersökningen genom besöksintervjuer, 2006 genomfördes undersökningen med både besöksintervjuer (B) och telefonintervjuer (T) och sedan 2007 genomförs undersökningen med telefonintervjuer. Jämförelser av ULF:s indikatorer före och efter 2006 bör därför göras med försiktighet.

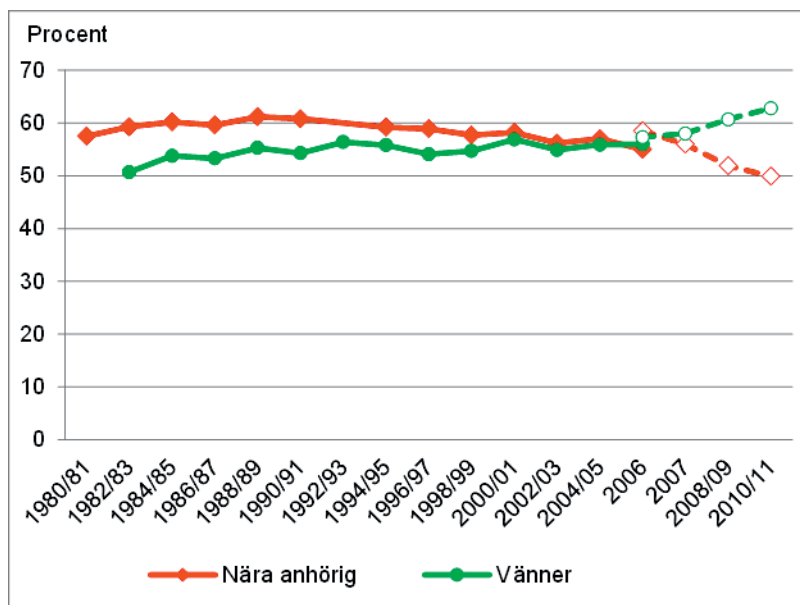
Enligt en brittisk studie av familjeliv från mitten av 1990-talet brydde sig de flesta mycket om familjen och tyckte att det var viktigare att ha nära kontakt med släktingar än med vänner.⁷⁷ Men de träffade andra familjemedlemmar mindre än tidigare och höll i stället mer kontakt med dem per telefon, samtidigt som de träffade vänner oftare. Människor i Sverige och övriga Norden har mer kontakt med vänner, arbetskamrater och grannar än genomsnittet i Europa.⁷⁸ Även i Sverige märks en långsiktig nedåtgående trend i umgänget med nära anhöriga och en ökande trend i umgänget med vänner (se figur 34).

⁷⁷ Refererad i Kearns & Forrest, 2000, sid. 1000.

⁷⁸ Pichler & Wallace, 2007.

Framför allt i storstäderna samt i större städer och medelstora kommuner umgås man i genomsnitt mer med vänner än med någon nära anhörig. I mindre kommuner är det ungefär lika vanligt att träffa vänner regelbundet som det är att träffa en nära anhörig (se tabell 2). I mindre kommuner är det dessutom något vanligare att sakna en nära vän än det är på större orter. Människor i storstäder tycks alltså inte vara mer socialt isolerade än andra, i alla fall inte att döma av uppgifterna från SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden.

Figur 34 Andel som umgås med nära anhörig respektive vänner varje vecka

Som anhörig räknas förälder, syskon eller barn som man inte bor med.

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF). 1980-2005 genomfördes undersökningen genom besöksintervjuer, 2006 genomfördes undersökningen med både besöksintervjuer (B) och telefonintervjuer (T) och sedan 2007 genomförs undersökningen med telefonintervjuer. Jämförelser av ULF:s indikatorer före och efter 2006 bör därför göras med försiktighet.

Tabell 2 Umgänge och vänskap i större och mindre kommuner 2010/10

	Storstäder och förorts- kommuner	Större och medelstora kommuner >25 000 invånare	Kommuner <25000 invånare	Samtliga kommuner
Umgås med nära anhörig varje vecka	43 %	51 %	59 %	50 %
Umgås med vänner varje vecka	64 %	61 %	60 %	62 %
Har en nära vän	87 %	86 %	83 %	86 %

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF).

4.9 Att stärka det ekonomiska samarbetet mellan föräldrar som lever isär

Sverige är på många sätt framgångsrikt när det gäller att skydda barn och vuxna från de negativa konsekvenserna av brutna familjereaktioner. Svenska familjer med ensamstående föräldrar har betydligt mindre ekonomiska nackdelar än i de flesta andra länder och barnfattigdomen är jämförelsevis låg. Utöver direkta stödåtgärder till barnfamiljer och ensamstående föräldrar finns det god tillgång till barnomsorg och andra tjänster som exempelvis förebyggande barnhälsovård, och en ovanligt stor andel av de ensamstående föräldrarna förvärvsarbetar. Samman-

taget skapar detta förhållandevis goda, grundläggande livsvillkor för barn, oavsett vilken typ av familj de växer upp i.⁷⁹

Familjer med ensamstående föräldrar är dock fortfarande ekonomiskt missgynnade. Barn som bor med ena föräldern löper betydligt större risk än andra att växa upp i ekonomisk utsatthet. De allra flesta av dessa barn har ändå två föräldrar, och mycket tyder på många av de mest utsatta barnen skulle få en bättre situation om föräldrarna samarbetade bättre kring barnens försörjning, vilket framkommer i utredningen om särlevande föräldrar.⁸⁰

I dag finns det två parallella system för ekonomiskt underhåll när barnet bor större delen av tiden hos den ena föräldern. Dels finns det *underhållsbidrag* som betalas direkt av den andra föräldern. Beloppet för underhållsbidraget fastställs genom att föräldrarna kommer överens om det eller genom dom, och det ska bestämmas med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Dels finns det *underhållsstöd* till ett fast belopp som betalas av Försäkringskassan, om föräldrarna inte själva kan reglera underhållet. Underhållsstödet krävs sedan in av den bidragsskyldige föräldern med hänsyn till dennes ekonomiska förmåga.

Avsikten med underhållsstödet är att alla barn ska garanteras försörjning upp till en viss nivå. Men i praktiken har det offentliga underhållsstödet blivit ett normgivande maxbelopp även för underhållsbidraget, konstaterar utredningen om särlevande föräldrar.⁸¹ Ofta fastställs underhållsbidraget till samma nivå som det offentligt garanterade underhållsstödet, eller så använder föräldrarna systemet med underhållsstöd även om föräldern som betalar underhåll har ekonomiskt utrymme att betala mer. En orsak är att många föräldrar har svårt att enas om en nivå för underhållsbidraget. Det är också snårigt med dubbla system och svårt att överblicka konsekvenserna av att välja det ena eller andra systemet. Många föräldrar som har barnet boende

⁷⁹ T.ex. Harkness, 2011.

⁸⁰ SOU 2011:51.

⁸¹ SOU, 2011:51.

hos sig väljer att ansöka om det offentligt garanterade underhållsstödet därför att det framstår som ett säkert sätt att verkligen få underhållet varje månad.

Såsom de dubbla systemen fungerar i dag blir underhållet ofta lägre än det underhållsbidrag barnet har rätt till och det drabbar framför allt de ekonomiskt svagaste barnen. Utredningens beräkningar visar att 41 procent av de barn som det i dag lämnas fullt underhållsstöd för skulle få mer i underhållsbidrag än underhållsstödets belopp. Det berör nära 50 000 barn. De barn bland dessa som bor hos en förälder i den lägsta inkomstklassen skulle i genomsnitt få cirka 1 000 kronor mer per månad om de i stället för underhållsstöd fick ett korrekt beräknat underhållsbidrag.⁸² Utredningen rekommenderar därför en rad åtgärder för att ändra hur underhåll regleras. Bland annat föreslås en instans som bistår föräldrarna med råd och stöd så att de i större utsträckning kan komma överens om avtal om underhållsbidrag i stället för att reglera underhållet via underhållsstöd. Genom att stödja samarbetet i ekonomiska frågor mellan föräldrar som lever isär skulle alltså staten kunna förbättra uppväxtvillkoren för många av de mest ekonomiskt utsatta barnen i Sverige i framtiden.

4.10 Att komplettera ekonomiskt stöd med stöd till relationer

Insatser för att förstärka barnfamiljers ekonomi räcker inte för att kompensera de negativa effekterna av instabila familjerelationer och ge alla barn rättvisa uppväxtvillkor. Det framhålls i en policyrapport från forskare inom Equalsoc, ett europeiskt forskningsprogram om ekonomisk förändring, livskvalitet och social sammanhållning.⁸³ Forskarna menar att traditionella stödåtgärder riktade mot ekonomi och sysselsättning behöver

⁸² SOU 2011:51, sid. 27–28, 404–405.

⁸³ Garriga & Härkönen, 2010.

förstärkas med stödformer för varaktiga och goda familjerelationer. De förespråkar program som främjar föräldrars parrelationer, ger extra föräldrastöd till utsatta familjer och stärker familjerelationerna när föräldrar separerar. I en mer utförlig forskningsrapport nämns Sverige uttryckligen som ett exempel på att traditionella, ekonomiskt inriktade åtgärder är otillräckliga.⁸⁴ Trots att ensamstående föräldrar har det bättre ekonomiskt i Sverige än i de flesta andra länder drabbas svenska barn lika hårt av en separation som barn i andra västerländska länder när det gäller välbefinnande och relationer till föräldrarna.⁸⁵

Liknande rekommendationer ges av David Halpern, socialpsykolog och rådgivare åt både den tidigare brittiska Labour-regeringen och den nuvarande liberalkonservativa koalitionsregeringen. Halpern betonar att det behövs insatser som främjar stabila familjerelationer för att bryta ekonomiska orättvisor och skapa jämlika livschanser i det brittiska samhället.⁸⁶ Han förespråkar kostnadsfri familjerådgivning, föräldrakurser samt intensiva stödprogram till utsatta riskgrupper. Även en aktuell OECD-rapport om framtiden för ekonomiskt utsatta barnfamiljer tar upp att barns uppväxtvillkor till stor del beror på hur väl familjerelationerna fungerar och hur väl deras föräldrar mår psykiskt.⁸⁷ Slutsatsen som dras är att insatser för att främja positivt föräldraskap och mammors välbefinnande kan ha mer påtagliga effekter för att förbättra barns tillvaro än insatser som enbart syftar till att höja familjens inkomstnivå.

⁸⁴ Garriga, 2011.

⁸⁵ Garriga, 2011, sid. 10, med referens till Chapple & Richardson, 2009 och Albertini & Garriga, 2011; se även Bjarnason et al., 2012.

⁸⁶ Halpern, 2010, sid. 168–169.

⁸⁷ Harkness, 2011, sid. 84.

4.11 Internationellt familjestöd och svenska motsvarigheter

Flera länder bedriver en politik som uttryckligen syftar till att stärka goda och stabila familjerelationer för att bryta den onda cirkeln mellan fattigdom, sköra familjer och orättvisa uppväxtvillkor för barn.⁸⁸ Det gäller särskilt USA och Storbritannien, och förespråkare för konkreta insatser för att stödja familjerelationer hämtar ofta exempel därifrån.⁸⁹ En fördel med att hämta inspiration från i synnerhet USA är att där bedrivs systematisk forskning som kontinuerligt utvärderar både offentliga satsningar och olika sorters stödprogram som bedrivs av forskare, företag och ideella föreningar. Om man överväger huruvida någon av dessa insatser skulle kunna fungera i Sverige i framtiden är det dock viktigt att komma ihåg att här redan finns ett omfattande tjänsteutbud av offentligt finansierat stöd till familjer.⁹⁰ Som exempel kan nämnas hälsokontroller för barn, samtal och utbildningar som erbjuds av den svenska mödra- och barnhälsovården samt socialtjänstens familjerådgivning och avgiftsfria samarbetsamtal vid separationer.

En del av de brittiska och amerikanska insatserna har direkta motsvarigheter i det svenska utbudet av förebyggande hälsovård. Det gäller till exempel brittiska Sure Start, som är ett ambitiöst program med barncentraler i utsatta områden. De erbjuder lokalt anpassade kombinationer av bland annat hälsovård, föräldrårådgivning och pedagogiska aktiviteter för barnen. Liknande tjänster finns i Sverige på barn- och mödravårdscentraler, och i många kommuner finns familjecentraler som samlar mödrahälsovård, barnhälsovård, öppen förskola och socialtjänst med inriktning på förebyggande arbete.⁹¹ Just brittiska Sure Start har dock inte lett till resultat som motsvarat förväntningarna och

⁸⁸ T.ex. Duncan Smith, 2012.

⁸⁹ T.ex. Garriga & Härkönen, 2010.

⁹⁰ T.ex. Sandin & Bergnéhr, 2012, sid. 17.

⁹¹ Statens folkhälsoinstitut, 2012, sid. 16–17.

barncentralerna håller för närvarande på att reformeras med tydligare fokus på de mest behövande familjerna.⁹²

Det finns också föräldrastödsprogram som utvecklats i USA och Kanada som har prövats under svenska förhållanden. Under senare år har flera kommuner anordnat anpassade versioner av programmen inom ramen för den nationella strategin för föräldrastöd som initierades 2008.⁹³ Föräldrastödsprogrammen syftar till att stärka samspelet mellan barn och föräldrar genom att utveckla föräldrarnas förmåga att ge barnen både värme och ramar. De flesta program som används i Sverige omfattar åtta till tolv gruppträffar kring rollspel, videovinjetter, hemuppgifter och skriftligt material.⁹⁴ Kurserna har dock blivit omdiskuterade. En barnläkare har till exempel talat om skamvråns återkomst och andra har varnat för att föräldrautbildningar kan öka föräldrars osäkerhet och beroende av experter.⁹⁵ De första resultaten från en vetenskaplig utvärdering tyder emellertid på att programmen har positiva resultat.⁹⁶ Den så kallade NJF-studien (Nationell jämförelse av föräldrastödsprogram) är upplagd som en randomiserad kontrollerad forskningsstudie som undersöker effekten av de fyra program som är vanligast i Sverige: Cope, De otroliga åren, Komet och Connect. Den första delstudien visar att föräldrarna känner sig stärkta i sitt föräldraskap och att problembeteenden hos barnen har minskat fyra till fem månader efter programstart. Även i familjer med krävande barn med exempelvis adhd-diagnos är förbättringen stor. Skillnaderna mellan de olika programmens effekt visade sig vara små och preliminära långtidsanalyser tyder på att de goda effekterna håller i sig åtminstone ett år efter att programmen avslutats.

Det har också gjorts hälsoekonomiska utvärderingar inom ramen för den nationella strategin för föräldrastöd. Dessa tyder på att kommunerna kan tjäna på att bedriva föräldrastöds-

⁹² Abrams, 2011; The National Evaluation of Sure Start Team, 2012; Duncan Smith, 2012, sid. 20.

⁹³ Socialdepartementet, 2009; SOU 2008:131; Statens folkhälsoinstitut, 2012.

⁹⁴ SOU 2008:131, sid. 103–105.

⁹⁵ T.ex. Lindblad & Lindgren, 2010, sid. 110–111; Svensson, 2008.

⁹⁶ Stattin, 2012; Ahnquist, 2012.

program även i framtiden, när de får finansiera det utan extra statligt tillskott. En projektgrupp i Kalmar har till exempel beräknat att de extra kostnaderna för ett barn som utvecklar problembeteende uppgår till totalt 1 650 000 kronor fram till att barnet fyller 15 år, vilket motsvarar kostnaden för 33 förebyggande föräldrastödskurser enligt Copemodellen för föräldrar till totalt 1 188 barn.⁹⁷ Enligt ett reportage har rapporten med beräkningarna fungerat som en aha-upplevelse för de kommuner som sett den. De som tidigare menat att det är bättre att satsa pengarna på dem som verkligen behöver det har allt mer förstått vikten av att även lägga resurser på tidiga, generella insatser.⁹⁸

4.12 Internationellt familjestöd med få svenska motsvarigheter

I USA är det vanligt med program för par som vill stärka sin parrelation. Det finns ett stort utbud av program som erbjuds av bland annat ideella föreningar, kyrkor och fristående psykologer. De heter exempelvis Preparation and Relationship Enhancement Program (PREP), och bedrivs vanligen i form av gruppträffar där paren får lära sig och öva på konstruktiva beteenden. Flera utvärderingar som bygger på ett större antal undersökningar, så kallade metastudier, tyder på att programmen har positiva effekter på parens relation och inbördes kommunikation. Resultaten är väldokumenterade, framför allt när det gäller gifta eller förlovade par med vit medelklassbakgrund utan särskilda problem, vilka själva betalar för kurserna.⁹⁹ Under de senaste årtiondena har allt fler parstödande program finansierats med offentliga medel och riktats till mer utsatta grupper, såsom unga, nyblivna föräldrar och föräldrar med låga inkomster. Syftet har varit att stärka par så att både de själva och deras barn får bättre hemmiljö, levnadsvillkor och långsiktiga förutsättningar att

⁹⁷ Statens folkhälsoinstitut, 2012, sid. 18.

⁹⁸ Bredberg, 2012.

⁹⁹ Knox et al., 2011, sid. 225.

utvecklas och försörja sig själva. Både enskilda studier och större metastudier tyder på att parutbildningar fungerar även för dessa grupper (se rutan nedan).

Program för par- och föräldrarelationer: utvärderingar i USA

Flera länder bedriver en politik som uttryckligen syftar till att stärka goda och stabila familjerelationer. I USA bedrivs forskning som utvärderar både offentliga satsningar och stödprogram som drivs av andra aktörer. Här sammanfattas utvärderingarna av relationskurser i allmänhet samt av två uppmärksammade projekt för att stödja par- och föräldrarelationer.

Relations- och äktenskapskurser

Relations- och äktenskapskurser är till för par som vill få hjälp att utveckla sin relation och förebygga problem i framtiden. Paren deltar i gruppträffar och får öva sig på olika sätt att förbättra sin kommunikation, till exempel genom att lyssna mer och kritisera varandra mindre. Dessutom förmedlas annan kunskap som kan vara till hjälp, till exempel information om hur man sköter en gemensam ekonomi.

Kursernas effekt har utvärderats i flera undersökningar och metastudier, det vill säga studier som gör beräkningar utifrån ett större antal undersökningar av tillräckligt hög kvalitet. De program som förekommer mest i utvärderingarna är Preparation and Relationship Enhancement Program (PREP) och Couples Communication (Blanchard et al., 2009, sid. 207).

En metastudie har visat att relationskurserna har positiva effekter både på parens kommunikation, till exempel hur de löser problem tillsammans, och på deras relation, till exempel hur nöjda de är med relationen (Hawkins et al., 2008). Effekterna är inte stora men signifikanta och fullt jämförbara med andra typer av förebyggande program, till exempel alkohol- och narkotikaprevention och kurser i stresshantering.

Andra metastudier visar att förbättringarna till stor del kvarstår vid uppföljningar efter sex månader eller senare (Blanchard et al., 2009) och att kurserna har positiva effekter även för par med låga inkomster (Hawkins & Fackrell, 2010) eller relationsproblem (Blanchard et al., 2009). En

metastudie visar att självstudiematerial som exempelvis hemsidor och böcker inte räcker som kursinnehåll men att det förstärker effekten av program med gruppträffar (McAllister et al., 2012).

Projekt: Supporting Father Involvement

Supporting Father Involvement är ett offentligfinansierat program som består av gruppträffar med övningar, diskussioner och hemuppgifter kring ämnen som föräldraskap, parkommunikation och personliga livsmål (Cowan et al., 2009). En randomiserad kontrollerad studie med 289 par i Kalifornien visade att programmet hade positiva, bestående effekter på pappornas engagemang i sina barn, parens relationer och barnens beteende jämfört med kontrollgruppen. Studien jämförde grupper för endast pappor med grupper för föräldrapar och grupperna med föräldrapar visade tydligast och mest varaktiga resultat. De flesta av deltagarna var mexikan-amerikaner och/eller hade låga inkomster. Programmet hade lika positiva effekter oavsett deltagarnas ekonomiska och kulturella bakgrund och oavsett om de var gifta, sammanboende eller frånskilda.

Projekt: Supporting Healthy Marriages

Supporting Healthy Marriages är ett omfattande offentligfinansierat projekt med relationsutbildning för gifta föräldrar med låga inkomster. Under åren 2007–2010 deltog totalt 6 298 par i sju delstater runt om i USA. Programmet varade i ett år och innehöll gruppträffar, sociala och pedagogiska kringaktiviteter samt individuellt stöd till varje familj. Syftet var att stärka parrelationen så att deltagarna och deras barn skulle få en bättre och stabilare hemmiljö.

Den första utvärderingen visade att programmet hade positiva effekter på hur väl paren trivdes och kommunicerade med varandra, hur väl de mädde i allmänhet samt förekomsten av fysisk och psykisk misshandel (Hsueh et al., 2012). Supporting Healthy Marriages hade dock ingen påverkan på om paren fortfarande var gifta tolv månader efter programstart. De positiva effekterna var små men det är inte ovanligt när det gäller så storskaliga program. De positiva effekterna rörde relationsaspekter som har betydelse för barns sociala och känslomässiga utveckling.

En del av de stora offentliga projekten för parstöd har haft svårigheter att få dem som anmält sig att verkligen delta i programaktiviteterna. Det gäller till exempel det stora projektet Building Strong Bonds, som riktade sig till unga, ogifta par som väntade eller just hade fått barn. Nära hälften av de över 5 000 unga par som skrev in sig i programmet deltog inte i en enda gruppträff och inte ens en tredjedel deltog i minst hälften av träffarna.¹⁰⁰ Men andra projekt har fått bättre deltagande och visat goda resultat. Projektet Supporting Father Involvement visar till exempel att väl utformade stödprogram för pappor kan stärka deras engagemang i sina barn. Utvärderingen visar också att effekten blir mer varaktig om även barnens mammor deltar i programmet. Det stödjer uppfattningen att insatser för pappors föräldraskap behöver omfatta deras förhållande till barnens mammor, eftersom det har stor betydelse för pappornas relation till barnen. Det gäller i ännu högre grad par som separerar, eftersom konflikter mellan föräldrarna kan innebära att pappornas kontakt med barnen bryts helt.¹⁰¹

I Sverige har några av kommunerna som deltagit i den nationella satsningen på föräldrastöd bedrivit program för parstöd enligt PREP-modellen.¹⁰² En intervjustudie med deltagare i en PREP-kurs i Ovanåker visar att de tycker att kursen har hjälpt dem att bli tydligare i sin kommunikation och att det bidragit till större gemenskap och samförstånd.¹⁰³ Även deltagare som hade separerat uttryckte att de hade nytta av kursen i sitt föräldraskap eller i samarbetet kring barnen. Nya omgångar av kurstillfällen och forskningsstudier anordnas nu vid Akademiska barnsjukhuset i Uppsala.¹⁰⁴ Med tanke på de goda resultaten av relationsutbildningar i USA är insatserna för att utveckla svenska motsvarigheter lovande initiativ som pekar ut nya områden för relationsstödjande insatser i framtiden.

¹⁰⁰ Wood et al., 2011.

¹⁰¹ Knox et al., 2011, sid. 218.

¹⁰² Statens folkhälsoinstitut, 2012: bilaga 1.

¹⁰³ Engsheden, 2012.

¹⁰⁴ E-meddelande Natalie Engsheden, 4 december 2012.

Ett program för stöd till familjerelationer som visat sig mycket framgångsrikt är Nurse Family Partnership. Det går ut på att sjuksköterskor gör regelbundna hembesök hos förstagångsmödrar som är unga, ekonomiskt utsatta eller av någon annan orsak behöver extra stöd. Programmet stödjer mammorna under graviditeten och hjälper dem att bli kompetenta, självförsörjande föräldrar kan ta hand om sig själva och sina barn på ett bra sätt. Nurse Family Partnership har utvecklats i USA och används nu i flera andra länder. Utvärderingar har visat att det är ett effektivt sätt att förebygga varnård av barn.¹⁰⁵ Det rekommenderas starkt av en oberoende amerikansk koalition för evidensbaserad politik, som pekar på att detta är en av ett tiotal socialpolitiska insatser som har avsevärda och välbelagda effekter på områden av stor betydelse för människors livskvalitet.¹⁰⁶ Utvärderingar visar dock att en förutsättning för att programmet ska fungera är att det verkligen är utbildade sjuksköterskor som genomför hembesöken.

I Sverige motsvaras Nurse Family Partnership närmast av hembesöken hos nyblivna föräldrar som görs av sjuksköterskor inom barnhälsovården men de besöken sker endast vid enstaka tillfällen och är dessutom på avtagande; en studie visar att antalet hembesök inom den svenska barnhälsovården har minskat under 2000-talet, även om de flesta sjuksköterskor anser att de är mycket angelägna.¹⁰⁷ I vissa landsting erbjuds färre än hälften av familjerna hembesök, och en av sjuksköterskorna som svarade på studiens enkät uppgav att det bodde många föräldrar med utländsk bakgrund i området och att man sällan hann göra hembesök tillsammans med tolk. Det tyder på att grupper som troligen skulle ha särskild nytta av hembesök får dem i mindre grad än andra. En uppsats om distriktssköterskor inom barnhälsovården tyder på att sjuksköterskorna uppfattar hembesök som särskilt meningsfulla för familjer med stora behov men att

¹⁰⁵ MacMillan et al., 2009.

¹⁰⁶ Bornstein, 2012; Coalition for Evidence-Based Policy, 2011.

¹⁰⁷ Almquist-Tangen et al., 2010.

dessa besök är svåra att hinna med.¹⁰⁸ En undersökning av arbetsvillkoren på vårdcentraler i Stockholm visar att det över huvud taget är svårt att hinna med förebyggande åtgärder eftersom de inte prioriteras inom ersättningssystemen.¹⁰⁹ Det sammantagna intrycket av dessa studier är att hembesök av sjuksköterskor är ett arbetssätt som skulle kunna förstärkas och förnyas i framtiden, utifrån de internationella erfarenheterna av intensiva program för föräldrar i sårbara grupper.

4.13 En familje- och relationssäkrad politik

Familjer och nära relationer påverkas inte bara av politiska åtgärder som uttryckligen går under beteckningen familjepolitik. Familjen berörs av beslut som fattas på en rad olika områden: inom sjukvårdspolitik, bostadspolitik, arbetsmarknadspolitik och skolpolitik, för att nämna några.¹¹⁰ Som framgår av de utmaningar för familjerelationerna som identifierats i detta kapitel befinner sig barnfamiljer i dag under ett tryck som orsakas av en rad samverkande aspekter. Familjelivets förutsättningar bestäms av hur företagande och arbetsmarknad fungerar och hur städer och transportsystem är uppbyggda. En politik som syftar till att stärka nära relationer behöver därför omfatta fler områden för beslutsfattande än de som kan räknas som rent familjepolitiska.

En möjlighet som bör övervägas i framtiden är att granska alla politiska beslut med tanke på vilka konsekvenser de får för familjer och andra nära relationer, på samma sätt som man brukar beakta miljö- och jämställdhetsaspekter. Detta förespråkas av brittiska Relationships Foundation, en brittisk tanke-smedja som belyser relationers betydelse för samhällslivet och ger förslag på hur den positiva kraften i välfungerande relationer

¹⁰⁸ Liljedal, 2012.

¹⁰⁹ Johansson, 2012.

¹¹⁰ Briar-Lawson et al., 2001.

kan tas till vara.¹¹¹ Relationships Foundation menar politiken i dag är alltför inriktad på att kortsiktigt maximera materiellt välstånd. I stället borde all politik klara ett trippelt hållbarhets-test som rör ekonomi, miljö och social hållbarhet. Det skulle bland annat innebära att man ”familjesäkrar” politiken genom systematiska bedömningar av vilka framtida konsekvenser olika beslut får för familjer. Till exempel räcker det inte att fatta beslut om regionalpolitik med hänsyn till sysselsättning och ekonomisk tillväxt. När arbetsmarknader utvidgas och arbetspendlingen ökar medför det påfrestningar för både miljö och familjereaktioner och det behöver finnas med på agendan när olika alternativ övervägs.¹¹²

Att familjesäkra politiken innebär inte att alltid sätta familjeintresset främst men det innebär att familjeintresset tydliggörs och finns med i vågskålen när olika intressen vägs mot varandra. I grunden måste det dock finnas en politisk vilja att prioritera familjehänsyn i den praktiska politiken. I det avseendet framhålls Sverige som ett positivt exempel på ett land med en aktiv familjepolitik.¹¹³ Men det hindrar inte att Sverige kan lära av andra länders erfarenheter när det gäller att uppmärksamma familjerelaterade konsekvenser inom fler politiska områden.

En internationell översikt från Relationships Foundation visar att flera länder har utvecklat metoder för att bedöma hur politiska beslut påverkar familjers levnadsvillkor.¹¹⁴ I Australien måste till exempel alla ärenden som behandlas av regeringen innehålla en familjekonsekvensbeskrivning enligt formellt uppställda kriterier och procedurer (se rutan nedan).

¹¹¹ Relationships Foundation, 2010a.

¹¹² Nordström, 2005.

¹¹³ Relationships Foundation, 2010b, sid. 7.

¹¹⁴ Relationships Foundation, 2010b.

Australiska regeringens riktlinjer för familjekonsekvensbedömning

Flera länder runt om i världen har utarbetat systematiska metoder för att familjesäkra politiken. Ett exempel är Australien. Alla ärenden som behandlas av den australiska regeringen ska innehålla en bedömning av vilka konsekvenser de får för familjer (Family Impact Assessment). Varje minister ansvarar för att myndigheter och departement som förbereder ett förslag bedömer vilken familjepåverkan som kan förutses. Bedömningen ska helst påbörjas tidigt i processen, redan när ett ärende förbereds. Om det framkommer att den föreslagna politiken medför betydande negativa konsekvenser för familjer eller för en viss grupp av familjer krävs en närmare analys. Det kan också behövas förslag på hur politiken kan ändras för att dämpa de negativa konsekvenserna.

Enligt riktlinjerna ska arbetet ske i sex steg uppdelade i två faser:

Fas 1: Identifiera förslagens konsekvenser för familjer

Steg 1: Identifiera familjepåverkan

Identifiera potentiella konsekvenser för familjer på olika områden enligt följande checklista:

- ekonomiskt välstånd (t.ex. familjers disponibla inkomster och utgifter)
- balansen mellan arbete och familj samt deltagande i arbetslivet (t.ex. tillgång till barnomsorg samt offentligt stöd till vård av anhöriga)
- barns hälsa, utveckling och allmänna välbefinnande (t.ex. barns hälsa och kontakt med sina föräldrar)
- familjerelationer och familjers funktionssätt (t.ex. möjligheter att stödja släktingar samt våldsoffers möjligheter att lämna destruktiva relationer).

Steg 2: Samla information om vilka familjer som påverkas och hur de påverkas

Samla närmare information om varje påverkan som identifierats i steg 1. Informationen bör belysa hur många och vilken typ av familjer som kan påverkas och hur de kommer att känna av effekterna.

Steg 3: Bedöm konsekvensernas omfattning

Informationen från det andra steget bör bedömas med hänsyn till att en familj kan påverkas olika mycket av ett förslag beroende på vilken typ av familj det är, vilket skede i familjecykeln den befinner sig i samt om den är särskilt sårbar. Till exempel kan ett förslag få större konsekvenser för familjer med ensamstående föräldrar, nyblivna föräldrar, familjer med låga inkomster, familjer med handikappade barn eller familjer som tillhör en minoritet. Familjepåverkan kan bedömas som obefintlig, liten, måttlig eller stor.

Steg 4: Utför ytterligare analyser

Om förslaget bedöms ha stora negativa konsekvenser i steg 3 krävs ytterligare analyser så att det går att bedöma hur stora effekterna blir och hur brett de slår. Det kan innebära vidare kvantitativa eller kvalitativa efterforskningar.

Fas 2: Sammanställ en familjekonsekvensbedömning*Steg 5: Skriv familjekonsekvensbedömningen*

Skriv en familjekonsekvensbedömning som återspeglar den information som inhämtats i den första fasen. Bedömningen är vanligen ett eller två stycken upp till en sida lång. Den ska innehålla en beskrivning av konsekvenserna – hur många och vilken typ av familjer som berörs, hur de kan känna av konsekvenserna samt konsekvensernas omfattning.

Steg 6: För in familjekonsekvensbedömningen i regeringsärendet

Följ mallarna för regeringsärenden där det anges hur familjekonsekvensbedömningen ska föras in i ärendebeskrivningen.

Källa: Australian Government, Department of the Prime Minister and Cabinet (2009).

I Nya Zeeland har en familjekommission utrett hur familjer kan garanteras goda förutsättningar i tider av stora samhällsför-

ändringar.¹¹⁵ Den har understrukt att det finns flera olika sorters familjer och att de påverkas på olika sätt av politiska beslut. Förutom familjer där en eller båda föräldrarna arbetar finns ensamstående föräldrar samt utvidgade familjer där flera generationer deltar i barnuppfostran, vilket är vanligt bland maorierna, Nya Zeelands ursprungsbefolkning. Kommissionen har utvecklat en checklista för att säkra att familjers intressen beaktas i den politiska beslutsprocessen. Som exempel på varför detta behövs nämner kommissionen en äldrevårdsreform som fick oförutsedda konsekvenser eftersom perspektivet var för begränsat. Offentligt stöd till äldrevård utgick nämligen bara till familjer under en viss inkomstnivå, vilket bland annat innebar att den äldre personens partner förlorade på att arbeta. Det hade kunnat undvikas om politiken från början hade bedömts utifrån ett bredare familjeperspektiv.

För att familjesäkring av politiken ska fungera i praktiken krävs att den bygger på opartiska konsekvensbedömningar som grundas i vetenskapligt förankrad kunskap. Det är dock inte samma sak som att den är värdeneutral, eftersom den förutsätter att familjer och deras intressen prioriteras. Däremot är det viktigt att familjesäkring inte begränsas till ett visst politiskt perspektiv eller en viss normativ uppfattning om hur familjer bör fungera. I USA har det utvecklats många konstruktiva förslag men de har inte förverkligats fullt ut på grund av politiska motsättningar. Enligt Relationships Foundations bedömning har detta inneburit en polarisering som dolt att det i själva verket finns ett brett stöd i samhället för att stärka familjer.¹¹⁶

En utmaning är att det saknas etablerade mått på subjektivt välbefinnande.¹¹⁷ Vi vet att nära relationer har stor betydelse för människors livskvalitet men det är svårt att kvantifiera konsekvenserna av politiska beslut för välbefinnandet. En politik som tar hänsyn till nära relationer på fler områden än den direkta

¹¹⁵ Families Commission, 2005.

¹¹⁶ Relationships Foundation, 2010b, sid. 19.

¹¹⁷ Relationships Foundation, 2010b, 2010c.

familjepolitiken kräver nya mått på välfärd, vilket behandlas i nästa kapitel.

4.14 Slutsatser och framåtblick

De personliga relationerna har stor betydelse för människors liv och hälsa. Det finns flera positiva trender när det gäller nära relationer som troligen bidrar avsevärt till förhöjd livskvalitet. Allt fler svenskar har en nära vän och allt färre äldre bor ensamma. Andelen barn som är med om att föräldrarna separerar minskade i början av 2000-talet och en snabbt stigande andel av dessa barn växer upp med växelvis boende, vilket tycks mildra de negativa effekterna av separationen. Men andelen barn som är med om en separation är fortfarande hög och minskningen har avstannat. Familjelivet i dagens "turbosamhälle" är utsatt för ökande tidspress och krav på flexibilitet, bland annat genom att arbetspendlingen ökar.

Sverige är på många sätt framgångsrikt när det gäller att skydda människor från de negativa konsekvenserna av brutna familjerelationer. Men barn till ensamstående föräldrar är ändå ekonomiskt missgynnade, och när det gäller livstillfredsställelse tycks barn i intakta kärnfamiljer ha det bättre än barn till föräldrar som lever isär. Det är en utmaning för framtiden att underlätta för föräldrar att upprätthålla goda och varaktiga relationer till sina barn och till varandra.

Ett sätt att förbättra situationen för ekonomiskt utsatta barn är reformer som stärker samarbetet mellan föräldrar som lever isär och som får fler föräldrar som inte bor med sina barn att ta större ekonomiskt ansvar. Det finns även nya former av offentliga insatser för att främja goda familjerelationer och därmed förbättra barns uppväxtvillkor. Föräldrastödsprogram efter internationell förebild har nyligen visat sig framgångsrika även i Sverige och det finns evidensbaserade stödprogram för par- och föräldrarelationer som skulle kunna prövas i större utsträckning. Det finns också metoder för att "familjesäkra"

politiken och se till att familjers intressen vägs in i alla beslutsprocesser som berör dem. Sammantaget kan sådana insatser bidra till att barnen i framtiden får bättre och mer lika livschanser.

5

Nya mått på välbefinnande och utveckling

5 Nya mått på välstånd och utveckling

Om vi tänker oss Sverige i framtiden, år 2020 eller 2050, vad önskar vi då ha uppnått? Vad strävar vi efter, och hur vet vi om vi har lyckats? Det vanligaste måttet på ett lands välstånd är BNP, det vill säga bruttonationalprodukten, som är det samlade marknadsvärdet av alla varor och tjänster som produceras under ett år. Det anges ofta i förhållande till befolkningsstorleken, BNP per capita, eller i förhållande till föregående år, BNP-tillväxt. Det är ett viktigt mått på tillståndet i landets ekonomi som sätter vissa ramar för människors möjligheter att täcka grundläggande behov, förverkliga livsmål och investera för framtiden.

Det finns flera andra *ekonomiska indikatorer* som tar temperaturen på ett lands välstånd, såsom arbetslöshet och skuldsättningsgrad, och det behöver knappast påpekas att de mäter sådant som har enorm betydelse för hur det är att leva i ett land. Man behöver bara tänka på alla länder där människor i dag drabbas av långvarig lågkonjunktur, hög arbetslöshet och skenande statskuld för att inse att ekonomiska indikatorer är meningsfulla mått på välstånd, även om de behöver kompletteras.

De ekonomiska måtten säger emellertid inte allt. Ett samhälle kan ha stor samlad produktion utan att det kommer alla till del. Även länder med små resurser kan genom väl fungerande sjukvård och utbildning erbjuda en förhållandevis god tillvaro. För att fånga sådana aspekter av välståndet kan man se till olika *sociala indikatorer*, till exempel genomsnittlig förväntad livs-

längd, läskunnighet, brottslighet och läkartäthet.¹ Sociala indikatorer är som regel icke-ekonomiska, objektiva, det vill säga avser konkreta levnadsvillkor, samt pluralistiska, det vill säga bygger på en uppfattning om välfärd som ett mångfacetterat fenomen.² Det finns indikatorer som är både sociala och ekonomiska, däribland olika mått på ekonomisk jämlikhet, såsom Gini-koefficienten som anger hur stor inkomstspridningen är. Till de sociala indikatorerna kan man även räkna *miljöindikatorer*, som exempelvis koldioxidutsläpp, kemikalieutsläpp och energiförbrukning. Miljömåten ger en bild av hur hållbart samhällets välstånd är på längre sikt och utgör därmed en viktig, framtidsorienterad komponent i en nyanserad välfärdsbedömning.³

På senare tid har det också utvecklats *subjektiva indikatorer* på välstånd.⁴ Det handlar både om direkta mått på hur människor själva upplever sin livskvalitet – deras livstillfredsställelse och känslomässiga välbefinnande – och om indirekta mått på faktorer som enligt forskningen har betydelse för den självupplevda livskvaliteten. Som vi kommer att se i det här kapitlet finns det tillförlitliga sätt att direkt mäta människors subjektiva välbefinnande. Den stora fördelen med sådana mått är att de ger en indikation på hur människor själva upplever att de har det, medan ekonomiska och sociala indikatorer mäter sådant som närmast utgör medel för att uppnå välbefinnande. Till de indirekta faktorerna som påverkar det subjektiva välbefinnandet hör också sådant som människors relationer, arbetssituation och fritidsaktiviteter. De kan mätas med andra subjektiva mått som vanligen tas fram med hjälp av enkätundersökningar.

Genom hela denna utredning har det använts flera indirekta subjektiva mått på välstånd, såsom mellanmännisklig tillit, aktivt deltagande i föreningsliv och hur många som har en nära vän. Sammantaget synliggör de subjektiva indikatorerna viktiga aspekter av välstånd, rättvisa och sammanhållning. De fäster

¹ Diener & Suh, 1997.

² Fors, 2012, sid. 18–19.

³ Hojem, 2013.

⁴ Diener & Suh, 1997; Fors, 2012.

uppmärksamheten på faktorer som har stor betydelse för hur bra människor har det men som ofta glöms bort och försummas när man diskuterar samhällsfrågor, eftersom de är mer svårgräpbara än objektiva mått som till exempel inkomstnivå.

Sverige har en etablerad tradition när det gäller att mäta och följa upp sociala indikatorer.⁵ Jämfört med de flesta andra länder har vi även väl utvecklade och tillförlitliga miljöindikatorer.⁶ I Sverige finns det en del subjektiva indikatorer som mäts i regelbundna befolkningsundersökningar men det sker inte alls i samma omfattning som när det gäller ekonomiska och sociala indikatorer.⁷ Här finns en möjlighet för framtiden. Därför står de subjektiva välfärdsindikatorerna i fokus för detta kapitel – vilka mått som finns, vad de egentligen säger och hur de kan användas för att utforma och utvärdera praktisk politik.

5.1 Mått på subjektivt välbefinnande

Subjektivt välbefinnande, eller lycka, handlar om hur människor själva utvärderar sin tillvaro, både tankemässigt och känslomässigt, enligt ett etablerat synsätt inom samhällsvetenskaplig forskning.⁸ Det mäter man genom att helt enkelt fråga människor, vanligen med hjälp av enkätundersökningar. Det vanligaste måttet är *livstillfredsställelse*, och det får man fram genom att be svarspersonerna skatta hur nöjda de är med sina liv och/eller olika områden av livet, vilket kallas *domäntillfredsställelse*.⁹ Livstillfredsställelse mäts regelbundet med en enda fråga i flera olika enkätundersökningar, däribland European Social Survey, World Values Survey, Eurobarometer och den årliga svenska SOM-undersökningen. I exempelvis European Social Survey, som genomförs vartannat år sedan 2002, ställs frågan ”På det hela taget, hur nöjd är du med ditt liv i stort

⁵ Fors, 2012.

⁶ Hojem, 2013.

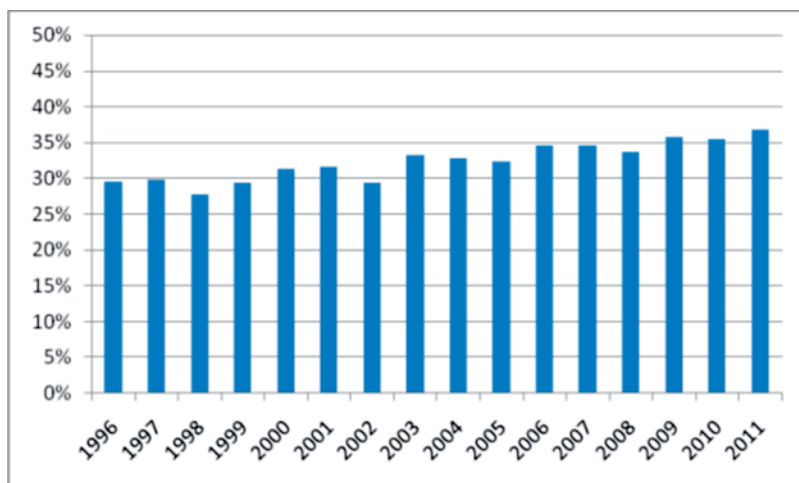
⁷ Fors, 2012.

⁸ Diener, 1984; 2000; Kahneman & Deaton, 2010; Herbst, 2013.

⁹ Fors, 2012, sid. 34–38.

nuförtiden?”, och svaret anges på en elvagrading skala. I SOM-undersökningen finns det en liknande fråga med fyra svarsalternativ. I mätningen 2010 angav en majoritet att de var ganska nöjda med det liv de lever; endast en procent angav att de inte alls var nöjda.¹⁰ Andelen som svarar att de är mycket nöjda visar en uppgående trend sedan den första mätningen 1996 (se figur 35).

Figur 35 Andel som uppger sig vara mycket nöjda med livet i Sverige 1996–2011

Enkätfrågan löd: "Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?" med svarsalternativen: mycket nöjd, ganska nöjd, inte särskilt nöjd samt inte alls nöjd.

Källa: Riks-SOM-undersökningarna 1996-2011 (Fors, 2012, sid. 82; se även Fors & Brülde, 2011, sid. 350).

I mindre studier som är inriktade på just livstillfredsställelse brukar ett större frågebatteri användas, vanligen baserat på Dieners livstillfredsställelseskala.¹¹ Den innehåller fem olika påståenden som intervjupersonen får ta ställning till, exempelvis

¹⁰ Fors & Brülde, 2011, sid. 350.

¹¹ Diener et al., 1985.

”Jag är nöjd med mitt liv” och ”Om jag kunde leva om mitt liv skulle jag nästan inte ändra på någonting”. För varje fråga anges svaret på en sjugradig skala och svaren summeras sedan ihop till ett index. European Values Survey innehöll 2006 och 2012 en extra modul om välbefinnande med bland annat två frågor från Dieners livstillfredsställelseskala. I undersökningen från 2006 kom Sverige på fjärde plats vad gäller livstillfredsställelse jämfört med övriga europeiska länder (se tabell 3).

Ett annat mått på subjektivt välbefinnande avser *känslomässigt välbefinnande*, som man vanligen mäter genom att de som tillfrågas får ange hur ofta eller intensivt de upplevt olika positiva och negativa känslor under en viss tidsperiod, till exempel den senaste veckan.¹² De positiva känslorna, såsom glädje och entusiasm, och de negativa känslorna, såsom nedstämdhet och oro, adderas till var sitt index. Genom att ta indexet för de positiva känslorna minus indexet för de negativa känslorna får man fram ett sammanfattande index som kallas *affektbalans*. Det kan betraktas som ett mått på individens totala nivå av känslomässigt välbefinnande under en viss period. European Social Surveys extramodul om välbefinnande som genomfördes 2006 och 2012 omfattade bland annat ett tiotal frågor om positiva och negativa känslor. I undersökningen 2006 kom Sverige på femte plats vad gäller känslomässigt välbefinnande (se tabell 3). Resultaten från undersökningen 2012 kommer att redovisas 2013.

¹² Fors, 2012, sid. 38-42.

Tabell 3 Rangordning avseende livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande för 22 europeiska länder

	Land	Livstillfreds- ställelse	Land	Känslomässigt välbefinnande
1	Danmark	0,602	Danmark	0,445
2	Schweiz	0,518	Norge	0,376
3	Finland	0,440	Tyskland	0,256
4	Sverige	0,364	Finland	0,232
5	Österrike	0,358	Sverige	0,209
6	Norge	0,327	Irland	0,189
7	Irland	0,303	Schweiz	0,159
8	Cypern	0,222	Slovenien	0,144
9	Spanien	0,222	Österrike	0,093
10	Nederländerna	0,187	Nederländerna	0,086
11	Belgien	0,152	Storbritannien	-0,022
12	Storbritannien	0,138	Spanien	-0,037
13	Slovenien	0,031	Belgien	-0,071
14	Tyskland	-0,032	Frankrike	-0,076
15	Frankrike	-0,082	Cypern	-0,106
16	Polen	-0,153	Estland	-0,167
17	Estland	-0,269	Slovakien	-0,186
18	Slovakien	-0,422	Polen	-0,247
19	Portugal	-0,449	Portugal	-0,302
20	Ryssland	-0,779	Ukraina	-0,326
21	Bulgarien	-0,878	Bulgarien	-0,399
22	Ukraina	-0,994	Ryssland	-0,427

Källa: European Social Survey 2006. Cirka 2 000 individer per land. Värdena i tabellen representerar faktordimensioner för livstillfredsställelse respektive känslomässigt välbefinnande. Medelvärdet för samtliga länder är 0 (Fors, 2012, sid. 65).

Det mest tillförlitliga sättet att mäta människors känslomässiga välbefinnande är egentligen inte att fråga vid ett enskilt tillfälle i efterhand, som man gör i enkätundersökningar, utan att låta människor skatta hur de känner sig vid slumpmässigt utvalda tillfällen i vardagen. Det har hittills varit en krånglig och kostsam

metod som aldrig använts i några större nationella undersökningar. Men numera går det att samla in sådana välbefinnandedata med hjälp av specialanpassade webbsidor och mobiltelefoner, med hjälp av antingen sms eller applikationer för smarttelefoner. Allt fler psykologiska studier använder sådana metoder, och i Storbritannien pågår ett forskningsprojekt där bland andra forskare vid London School of Economics samlar in välbefinnandedata genom en specialdesignad applikation för smarttelefoner.¹³

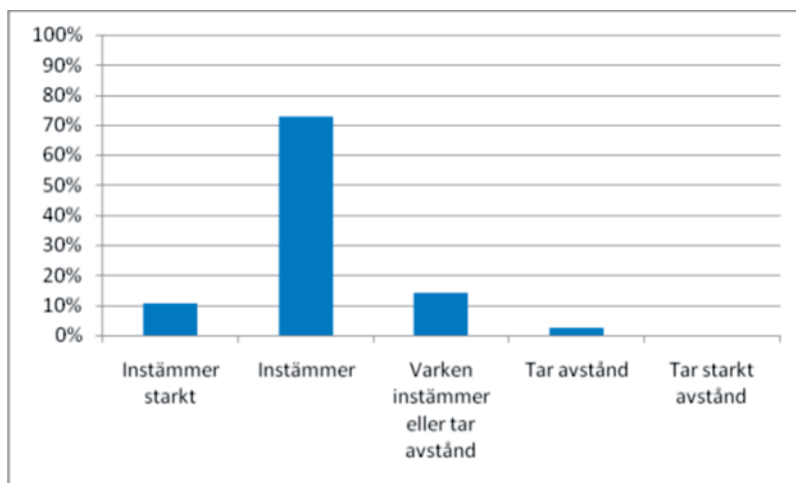
Det finns också ett *eudaimoniskt* perspektiv på subjektivt välbefinnande som fokuserar på faktorer som självförverkligande, meningsfullhet och engagemang. Det utgår från den klassiske filosofen Aristoteles lyckobegrepp (*eudaimonia*) och den nutida ekonomen och filosofen Amartya Sens begrepp om mänsklig välfärd och utveckling.¹⁴ Detta perspektiv handlar alltså om en viss uppfattning om det goda livet snarare än om den enskildes rent subjektiva uppfattning om sitt liv, och det är mindre vanligt i diskussionen om subjektiva välfärdsindikatorer.¹⁵ Men det går ställa frågor om och mäta hur lyckliga människor är även i denna mening, vilket förekommer i en del undersökningar. I European Social Surveys extramodul för 2006 och 2012 ingick exempelvis ett antal sådana frågor, bland annat om huruvida svarspersonen upplever att han eller hon själv kan bestämma över sitt liv och hur meningsfullt livet upplevs vara (se figur 36).

¹³ Fors, 2012, sid. 86–88.

¹⁴ Noll, 2008, sid. 13.

¹⁵ Diener, 1984, sid. 543; Fors, 2012, sid. 32.

Figur 36 Andel av svenska folket som instämmer eller tar avstånd från att livet är meningsfullt

Källa: European Social Survey 2006 (Fors, 2012, sid. 79).

5.2 De subjektiva välbefinnandemåtternas tillförlitlighet

Mått på välbefinnande är subjektiva i den meningen att de avser hur människor själva upplever sina liv, men det betyder inte att de är godtyckliga. Intresset för dem har blomstrat under 2000-talet men de har utarbetats och använts under många decennier. En av de första nationella mätningarna av människors livstillfredsställelse genomfördes i USA i slutet av 1940-talet, och den så kallade affektbalansskalan för känslomässigt välbefinnande utvecklades på 1960-talet.¹⁶ Livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande kan mätas med ungefär samma tillförlitlighet och begränsningar som andra självskattningsinstrument för känslor och upplevelser som används inom exempelvis depressions-

¹⁶ Fors, 2012, sid. 22-23.

forskningen och folkhälsovetenskapen.¹⁷ Till begränsningarna hör bland annat att människors bedömning av livet som helhet tycks påverkas av tillfälliga humörsvängningar. Till exempel har livstillfredsställelsen visat sig högre soliga dagar.¹⁸ Ändå är livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande ganska stabila över tid, vilket framkommit när man genomfört mätningar på samma grupp av personer med två veckors mellanrum.¹⁹ Självskattningar av subjektivt välbefinnande stämmer också ganska väl överens med skattningar som görs av vänner och familj.²⁰ Människor som bedömer sig själva som lyckliga och tillfreds med livet ler och skrattar oftare och visar mer positiva känslor i umgänget med andra.²¹

Dessutom samvarierar människors självskattade välbefinnande med olika medicinska och biokemiska markörer, såsom blodtryck, hjärnaktivitet och nivå av signalsubstanser och stresshormon. Därför har det föreslagits att dessa skulle kunna användas som mer "objektiva" mått på välbefinnande. Men man bör då betänka att anledningen till att de alls är aktuella som mått på lycka är att de visat sig samvariera med subjektiva självskattningar, som i själva verket utgör mer direkta mått på det man vill mäta.²²

Det finns ganska starka samband mellan de olika måtten, vilket inte är så konstigt eftersom de i grunden avser att mäta samma sak, det vill säga den självupplevda livskvaliteten. Personer som uppger sig vara nöjda med livet brukar i allmänhet ange ett högt känslomässigt välbefinnande och att de upplever livet som meningsfullt och utvecklande.²³ En anledning är att människor väger in hur de mår känslomässigt när de bedömer hur de nöjda de är med livet. Men de väger också in annat. Exempelvis visar en del studier att livstillfredsställelsen är starkare kopplad till socioekonomiska faktorer såsom inkomst

¹⁷ Fors, 2012, sid. 39–42.

¹⁸ Fors, 2012, sid. 38.

¹⁹ Krueger & Schkade, 2008.

²⁰ Schneider & Schimmack, 2009.

²¹ Kahneman & Krueger, 2006; Layard, 2005.

²² Fors, 2012, sid. 42–43.

²³ Fors, 2012, sid. 33, 43–46.

än vad det känslomässiga välbefinnandet är. Det tyder på att människor inte bara väger in hur bra de mår utan också hur "lyckat" livet ter sig jämfört med hur andra har det.²⁴ De olika måtten fångar alltså in något olika dimensioner av välbefinnande, vilket ger anledning att mäta dem separat, samtidigt som var och en av dem säger någonting viktigt om människors självupplevda livskvalitet.

En fördel med de subjektiva välbefinnandemåtten är att de är förhållandevis enkla att använda som indikatorer på välbefinnandet i exempelvis ett land.²⁵ Om man tar sociala och ekonomiska indikatorer var för sig säger de ganska lite och därför vägs de ofta samman till ett eller flera index. Till exempel väger FN:s Human Development Index samman uppgifter om utbildningsnivå, livslängd och BNP i varje enskilt land. Men det är svårt föra ihop så skilda företeelser till ett enda mått. Viktningen blir oundvikligen godtycklig och den får stora konsekvenser för hur olika länder rankas i förhållande till varandra. Människors skattningar av hur nöjda de är med livet är däremot enkla att aggregera, och genomsnittet kan användas som ett meningsfullt index för att jämföra välfärden i olika grupper, regioner och länder.²⁶

Jämförelser mellan olika länder behöver dock tolkas med försiktighet, i synnerhet när det gäller länder med väldigt olika kulturella och institutionella förutsättningar. Människor anpassar ofta sina referensramar utifrån sin faktiska livssituation, vilket betyder att de kan vara nöjda med livet trots att de saknar grundläggande friheter och möjligheter till självbestämmande. Samhällets normer har också betydelse för hur människor svarar på övergripande frågor om livet.²⁷ Därför vore det missvisande att använda subjektivt välbefinnande som ensam indikator på välfärden i ett land. Dessutom är det oklart i vilken utsträckning små förändringar av den självupplevda livskvaliteten till följd av

²⁴ Kahneman & Riis, 2005.

²⁵ Diener & Suh, 1997.

²⁶ Fors, 2012, sid. 24; Layard, 2005.

²⁷ Fors, 2012, sid. 35, 63–64.

samhällsförändringar kan fångas upp av måtten på livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande.²⁸ Därför är det meningsfullt att även ta hänsyn till faktorer som enligt forskningen visat sig ha betydelse för människors välbefinnande och använda dem som indirekta indikatorer på välbefinnande.

5.3 Faktorer som påverkar subjektivt välbefinnande

Det finns en hel del kunskap om vad som påverkar människors självupplevda livskvalitet, både på individuell nivå och på samhällsnivå.²⁹ Sådan kunskap ger underlag för rimliga tolkningar av vad välbefinnandedata på olika nivåer säger och ledtrådar till indirekta indikatorer på välbefinnande. Den ger också underlag för bedömningar av i vilken mån subjektivt välbefinnande påverkas av politiska åtgärder och samhällsförändringar.

Till en början kan man konstatera att flera av de vanligaste objektiva ekonomiska och sociala välbefinnandekriterierna på samhällsnivå gäller faktorer som har betydelse för människors subjektiva livskvalitet. Det gäller ekonomiskt välbefinnande (köpkraftsjusterad BNP per capita), arbetslöshet samt hälsa, i synnerhet psykisk ohälsa, som närmast definitionsmässigt innebär låga nivåer av känslomässigt välbefinnande och livstillfredsställelse. Däremot finns det inte något tydligt samband mellan subjektiv livskvalitet och ekonomisk (o)jämlighet, vanligen mätt med den så kallade Gini-koefficienten, eller välfärdsstatens omfattning; i båda fallen pekar olika studier i olika riktning. Vad beträffar ekonomiskt välbefinnande gäller sambandet i genomsnitt och inte för alla länder. Till exempel har den självrapporterade livstillfredsställelsen sjunkit i tillväxtekonomier som Kina och Indien.

Det finns fler faktorer på samhällsnivå som har betydelse för livstillfredsställelsen men som inte är lika vanliga som välbefinnande-

²⁸ Fors, 2012, sid. 46.

²⁹ Avsnittet bygger på översikten i Fors, 2012, sid. 46–70, om ingenting annat anges.

indikatorer. Det gäller dels demokratiska fri- och rättigheter, som bidragit till att livstillfredsställelsen har ökat i många av världens länder under de senaste årtiondena, dels faktorer som rör samhällsstyrningens kvalitet (*Quality of Government*), såsom de statliga institutionernas effektivitet, opartiskhet och icke-korruption. Det gäller också mellanmännisklig tillit, alltså i vilken grad människor säger sig lita på andra, vilket visat sig hänga samman med hur nöjda människor är med livet. Dessa olika faktorer kan mätas, främst med hjälp av enkätundersökningar, och användas som nya mått på välfärd. I den här utredningen har den höga och stabila nivån av mellanmännisklig tillit använts som en indikator på sammanhållningen i det svenska samhället (se kapitel 2, t.ex. figur 15).

Människors subjektiva livskvalitet bestäms också av en rad individuella faktorer. En hel del av variationen i livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande beror på personlighetsdrag som utåtriktning och emotionell stabilitet. Det rör sig om varaktiga sätt att tänka och bete sig som inte förändras så mycket, men det finns studier som tyder på att det går att höja sin livskvalitet genom att träna sig i att bli mer målmedveten, vänlig, optimistisk och tacksam.

Det finns andra faktorer på individnivå som har mer att göra med hur samhället är uppbyggt och vilka villkor det finns för att leva ett gott liv. Som det redan konstaterats har arbete och hälsa, i synnerhet psykisk hälsa, stor betydelse för det subjektiva välbefinnandet. Individens relativa inkomst och utbildning har en viss betydelse men de nära relationerna är minst lika viktiga för den självupplevda livskvaliteten. I många forskningsöversikter lyfts de sociala relationerna fram som en av de viktigaste faktorerna som bestämmer subjektivt välbefinnande. I en aktuell översikt understryks det exempelvis att relationerna till andra har större betydelse för människors välbefinnande än deras inkomster, förutom i de allra fattigaste länderna, och störst betydelse har de nära relationerna till dem vi älskar.³⁰ De som

³⁰ Helliwell et al., 2012, sid. 91–93.

lever i en fast relation och som träffar vänner ofta tenderar att vara mer nöjda med livet. Människor upplever särskilt höga nivåer av välbefinnande när de umgås med sin partner eller med sina vänner.

En aktiv fritid med exempelvis sociala aktiviteter, ideellt engagemang och fysiska aktiviteter har också visat sig samvariera med livstillfredsställelse och känslomässigt välbefinnande, medan det motsatta gäller för mer passiva eller ensamma aktiviteter som TV-tittande och datoranvändning. Flera av de individuella faktorerna kan användas som kompletterande välfärdsindikatorer. I den här utredningen har det lyfts fram att svenskarnas ideella engagemang ligger på en hög och stabil nivå (figur 26) och att andelen som saknar en nära vän har minskat sedan 1980-talet (figur 33).

Sammantaget finns det flera faktorer som påverkar människors livstillfredsställelse och känslomässiga välbefinnande som kan mätas och användas som indikatorer på samhällets välfärd och utveckling. En del av dem, såsom arbetslöshet och hälsa, är redan etablerade som ekonomiska och sociala välfärdsindikatorer, men fokus på välbefinnande innebär att de hamnar i ett nytt ljus. Det är till exempel skillnad på om arbetslöshet i första hand betraktas som ett försörjningsproblem eller som en fråga som påverkar hela livssituationen för dem som saknar arbete. När det gäller hälsa innebär ett välbefinnandefokus att psykisk ohälsa framstår som ett särskilt allvarligt samhällsproblem. Andra indirekta faktorer, såsom nära relationer och ideellt engagemang, är nya som indikatorer på välfärd. I ett land som Sverige, som redan har en uppnått en hög nivå av demokrati och materiellt välbstånd, framstår de som särskilt relevanta som framtida mått på samhällets välfärd och utveckling.

5.4 Initiativ för att utveckla nya mått på välbefinnande

Under senare år har det tagits flera uppmärksammade internationella initiativ för en mer helhetsorienterad syn på mätningar av välbefinnande och utveckling;

- Den så kallade Stiglitzrapporten om nya sätt att mäta ekonomisk och social utveckling presenterades för några år sedan av en grupp världsledande ekonomer som arbetade på uppdrag av den dåvarande franske presidenten Nicolas Sarkozy.³¹ De framhöll att det behövs nya ekonomiska indikatorer som säger mer om nutida ekonomisk utveckling än BNP-tillväxten, såsom mått på standardhöjningar till följd av att kvaliteten på varor och tjänster förbättrats. Rapporten argumenterade också för systematiska mätningar av långsiktig hållbarhet och livskvalitet i samhället, däribland subjektivt välbefinnande.
- OECD driver för närvarande *Better Life Initiative* och publicerade 2011 en utförlig rapport i Stiglitzkommissionens anda med jämförbar statistik om levnadsförhållanden och livskvalitet i OECD-länderna.³² Den omfattade elva dimensioner, däribland arbete och inkomster, hälsa, sociala kontakter, samhällsengagemang och samhällsstyrning samt subjektivt välbefinnande. På organisationens hemsida kan besökaren skapa sitt eget välbefinnandsindex utifrån egna prioriteringar av olika dimensioner och se hur olika länder rankas enligt dessa.³³ OECD utarbetar också riktlinjer för hur man bäst mäter och rapporterar om människors subjektiva välbefinnande på nationell nivå för att skapa ett tillförlitligt policyunderlag.³⁴

³¹ Stiglitz et al., 2009.

³² OECD, 2011b.

³³ OECD, 2013.

³⁴ Helliwell et al., 2012, sid. 152–154.

- FN presenterade nyligen en rapport med jämförelser av det subjektiva välbefinnandet runt om i världen.³⁵ Utifrån forskningen om subjektivt välbefinnande argumenterar den för satsningar på höjd levnadsstandard i de fattigaste länderna, större fokus på att främja psykisk hälsa och stabila familjer samt regelbundna mätningar av subjektivt välbefinnande. Rapporten innehåller också fallstudier av Bhutan, vars nationella politik är helt inriktad på att främja ”bruttonationallyckan” snarare än bruttonationalprodukten, och Storbritannien, vars nationella statistikbyrå nyligen börjat göra systematiska mätningar av subjektivt välbefinnande.³⁶

Det finns alltså en rad aktörer – forskare, internationella institutioner, politiker och även ideella organisationer – som vill främja ett nytt perspektiv på välfärd och utveckling, och sökandet efter nya mått på välbefinnande och hållbarhet går hand i hand med en vilja att stödja en långsiktigt hållbar samhällsutveckling som balanserar materiell levnadsstandard med hänsyn till miljö, social rättvisa och livskvalitet i bred bemärkelse. De nya måtten är tänkta att på en och samma gång synliggöra nya aspekter av välfärd, underlätta ny kunskap om vad som gynnar hög livskvalitet och ge informationsunderlag för nya sorters politiska prioriteringar och insatser.

5.5 Subjektiva livskvalitetmått som framtida policyredskap

Mot denna bakgrund går det att identifiera flera tänkbara sätt att använda direkta och indirekta mått på subjektivt välbefinnande som policyredskap i framtidens Sverige. För det första kan de subjektiva indikatorerna användas för att identifiera behov av politiska reformer och samhällsförändring. En tydlig lärdom av forskningen om subjektivt välbefinnande är till exempel att

³⁵ Helliwell et al., 2012.

³⁶ ONS, 2012.

människors subjektiva livskvalitet är intimt sammanflätad med psykisk hälsa och att evidensbaserade insatser för att behandla psykisk ohälsa är ett verksamt sätt att höja livskvaliteten även i redan välmående länder.³⁷ Jämförelser av den självupplevda livskvaliteten i befolkningsgrupper och länder kan också vara till hjälp för att identifiera luckor i välfärden. Till exempel tyder den brittiska statistikbyråns undersökning av subjektivt välbefinnande på att det är lägre i vissa landsdelar, inom vissa invandrargrupper samt bland personer med funktionshinder.³⁸

Internationella jämförelser har visat att Sverige endast intar en medelposition när det gäller barns och ungdomars subjektiva välbefinnande, trots hög materiell välfärd. Det har stimulerat forskning och debatt om de möjliga orsakerna.³⁹ Bland de tänkbara förklaringar som framförts finns den höga ungdomsarbetslösheten, vilken skapar oro för framtiden, och de höggradigt individualistiska värderingarna i Sverige, vilka kan öka risken för psykisk ohälsa, enligt forskningsöversikten i en statlig utredning om ungdomars psykiska hälsa.⁴⁰ Exemplet visar tydligt hur de nya måtten kan ge nya perspektiv på välfärd. När de ekonomiska och sociala indikatorerna kompletteras med indikatorer på hur människor mår framträder en mer mångsidig bild av levnadsvillkoren. Det väcker nya sorters frågor om hur samhället fungerar och en ny sorts diskussion om hur vi vill att det ska fungera.

För det andra kan de nya måtten på välfärd användas för att utforma praktisk politik och förbättra offentligt finansierad verksamhet. De ger underlag för att hitta den önskvärda balansen mellan arbete, relationer, rekreation och inre liv i ett postmaterialistiskt samhälle, som den amerikanske psykologen Ed Diener har uttryckt det. Så här skriver han om hur mätningar av subjektivt välbefinnande kan bidra till politiska avvägningar i framtiden:

³⁷ Fors, 2012; Helliwell et al., 2012.

³⁸ ONS, 2012.

³⁹ Lindblad & Lindgren, 2010; Stensöta, 2010a, 2010b.

⁴⁰ SOU 2006:77, sid. 237–247.

Politiska insatser som främjar nära relationer och meningsfulla aktiviteter har större utsikter att öka det subjektiva välbefinnandet än insatser som enbart syftar till ökad effektivitet. I den mån högre inkomster gör det möjligt för människor att engagera sig i mer givande aktiviteter kommer de att förbättra det subjektiva välbefinnandet. Högre produktivitet kan dock minska nivåerna av subjektivt välbefinnande om det kräver tråkigt arbete, högre stressnivåer och lite fritid.⁴¹

Som exempel på hur de nya måtten kan användas i praktisk politik har den svenska pensionsåldersutredningen intresserat sig för hur människors livstillfredsställelse påverkas av att gå i pension.⁴² Som internationellt exempel kan nämnas en framgångsrik reform av fängelserna i Singapore som illustrerar huvudresultaten av forskningen om subjektivt välbefinnande.⁴³ Reformen syftade uttryckligen till att förbättra fångarnas, personalens och allmänhetens välbefinnande genom förtroendefulla relationer för att rehabilitera och återintegrera fångarna i samhället. De intagna involverades i den dagliga skötseln av fängelserna, bland annat genom program för kamratstöd, och de regelbundna kontakterna med omvärlden byggdes ut, bland annat i form av utåtriktade välgörenhetsprojekt. Att hjälpa andra är enligt välbefinnandeforskningen ett verksamt sätt att höja sin livskvalitet, och det finns anledning att tro att fångarna som hjälpte andra fick ut lika mycket eller mer av kamratstödet som de fångar de var satta att hjälpa.⁴⁴

Enligt FN:s rapport om subjektivt välbefinnande kan välbefinnandedata i framtiden användas för att göra mer nyanserade kalkyler av vad politiska insatser kostar och vilken nytta de ger. På sikt är det tänkbart att olika politiska förslag bedöms utifrån hur mycket de bidrar till att öka lyckan i förhållande till de offentliga nettoutgifter de medför.⁴⁵ Om detta verkar orealistiskt bör man notera att det på sätt och vis redan tillämpas rutin-

⁴¹ Diener, 2000, sid. 41, egen översättning.

⁴² Eriksson, 2012.

⁴³ Helliwell, 2011.

⁴⁴ Helliwell, 2011, sid. 258.

⁴⁵ Helliwell et al., 2012, sid. 95.

mässigt i Sverige när det gäller läkemedelskostnader. Tandvårds- och läkemedelsförmånsverkets (TLV:s) beslut om läkemedels-subventioner samt riktlinjerna från Socialstyrelsen och lands-tingens läkemedelskommittéer baserar sig både på hur mycket olika läkemedel förlänger livet och hur mycket de höjer livskvaliteten för patienterna i förhållande till vad de kostar. Det bedöms med hjälp av det sammanvägda måttet Qaly, som anger läkemedlets nytta i termer av kvalitetsjusterade levnadsår.⁴⁶

För det tredje kan direkta och indirekta mått på subjektivt välbefinnande användas för att utvärdera reformer i efterhand. Forskare i USA, Storbritannien och Australien har utvärderat hur människors välbefinnande påverkas av bland annat tobaksskatter, bensinpriser, förändringar av bidragssystem och valfrihetsreformer i sjukvården.⁴⁷ Till exempel har det framkommit att bidragsreformer med större krav på arbete har lett till högre subjektiv livskvalitet för ensamstående mödrar, även om de inte har fått det bättre materiellt sett. Bland annat rapporterade de större livstillfredsställelse och optimism inför framtiden, vilket troligen hänger samman med att arbete ger bättre självförtroende och känsla av kontroll än att ta emot bidrag.⁴⁸ De flesta av studierna analyserar existerande data från större, återkommande enkätundersökningar med frågor om bland annat livstillfredsställelse, även om det förekommer att forskarna gör egna enkätundersökningar.⁴⁹

För att direkta och indirekta mått på välbefinnande ska kunna användas som policyredskap behövs det underlag från regelbundna mätningar inom större, representativa urval av befolkningen. I Sverige finns det en hel del data om indirekta faktorer, såsom nära relationer och ideellt engagemang, och en del av dem har använts i denna utredning. Till exempel genomför SCB sedan 1975 årliga undersökningar av levnadsförhållandena (ULF) med

⁴⁶ T.ex. Petterson, 2012.

⁴⁷ Boyd-Swan & Herbst, 2012; Cook, 2012; Gruber & Mullainathan, 2005; Herbst, 2013; Zigante, 2011.

⁴⁸ Herbst, 2013.

⁴⁹ T.ex. Cook, 2012.

ett urval på 10 000 personer och en bred uppsättning indikatorer på exempelvis hälsa, sociala relationer och fritidsaktiviteter. Sedan 2001 finns det även en motsvarande enkätundersökning för barn mellan 10 och 18 år – ”Barn-ULF”. Den ställer bland annat frågor om positiva och negativa känslor som skulle kunna användas som underlag för ett mått på svenska barns känslomässiga välbefinnande.

I en rapport om nya mått på välfärd och livskvalitet för Framtidskommissionen gör sociologen Filip Fors en genomgång av tillgängliga datakällor med indikatorer på subjektiv livskvalitet i Sverige.⁵⁰ Genomgången visar att det saknas större, regelbundna undersökningar med frågor som omfattar de viktigaste dimensionerna av självupplevd livskvalitet, det vill säga allmän livstillfredsställelse, tillfredsställelse med olika områden i livet, känslomässigt välbefinnande samt aspekter som meningsfullhet och självbestämmande. För att undersöka orsakssamband och utveckling över tid skulle det behövas sammanhållna tidsserier och studier med paneldesign, det vill säga studier där samma personer tillfrågas vid upprepade tillfällen.⁵¹ För en närmare analys av policyrelevanta frågor, såsom hur människors välbefinnande påverkas av politiska reformer och hur livskvaliteten skiljer sig åt mellan olika grupper i samhället, behövs det stora undersökningar med relevanta bakgrundsvariabler, såsom bostadsort, familjesituation och socioekonomisk bakgrund.⁵² Då går det att undersöka hur olika faktorer hänger samman och jämföra olika grupper med skilda livsvillkor. Därför är det meningsfullt att inkludera frågor om livstillfredsställelse och välbefinnande i existerande undersökningar som redan pågår för andra syften.⁵³ Till sist finns det behov av metodutveckling när det gäller att mäta subjektivt välbefinnande, till exempel genom att pröva nya metoder för att samla in data med hjälp av webbsidor och applikationer för smarttelefoner.⁵⁴

⁵⁰ Fors, 2012, sid. 75–91.

⁵¹ Fors, 2012, sid. 91.

⁵² Bacon et al., 2010; Helliwell et al., 2012.

⁵³ Helliwell et al., 2012, sid. 21–22.

⁵⁴ Fors, 2012, sid. 86–88; Schneider & Schimmack, 2009.

5.6 Slutsatser och framåtblick

De etablerade indikatorerna på ekonomisk och social välfärd kan och behöver kompletteras i framtiden med nya indikatorer på subjektiv livskvalitet, såsom människors subjektiva livstillfredsställelse samt deras nära relationer och upplevelse av meningsfullhet. Som det framhålls av internationella samarbetsorganisationer som OECD och FN bör ett samhälle inte bara utvärderas efter den ekonomiska bärkraften utan behöver även bedömas utifrån hur hållbart det är på längre sikt och vilket livskvalitet människor upplever sig ha. En mångsidig uppföljning av flera olika relevanta indikatorer på välfärd ger grund för en ny sorts politik i framtiden, med större fokus på det som människor upplever gör livet värt att leva. För svensk del förutsätter det att det börjar genomföras större, regelbundna undersökningar om levnadsförhållandena med flerdimensionella frågor om livstillfredsställelse, känslomässigt välbefinnande och faktorer som upplevd meningsfullhet och kontroll över den egna livssituationen. Det förutsätter också att resultaten från existerande undersökningar av människors vardag och livsvillkor i bred bemärkelse används mer systematiskt som underlag för politiska beslut.

De direkta och indirekta måtten på självupplevd livskvalitet kan användas för att identifiera brister i välfärden och för att analysera vad dessa beror på. De kan också användas för att utforma och utvärdera politiska insatser i allmänhet. Sammantaget kan de nya måtten konkretisera avgörande aspekter av samhällslivet som riskerar att försummas om man enbart mäter sådant som har med ekonomi och materiella faktorer att göra. Känslan av att tillhöra samhället, den mellanmänniskliga tilliten, de nära relationerna till familj och vänner, engagemanget i civilsamhället, det subjektiva välbefinnandet inom olika grupper i samhället – alla dessa faktorer går att mäta, följa upp och prioritera i praktiskt politik i betydligt större utsträckning än hittills. Det är en ny och outnyttjad möjlighet att främja sammanhållning och rättvisa i framtidens samhälle.

6

Slutsatser

6 Slutsatser

Ett viktigt resultat av denna utredning är att Sverige på flera sätt utmärks av en stark sammanhållning och av utvecklingslinjer som tyder på stabilitet och gynnsam utveckling. Det verkar alltså inte finnas skäl att tro att samhället håller på att falla isär, varken när det gäller nära relationer, civilsamhället eller samhället som helhet. Flera farhågor om hur sammanhållningen och rättvisan håller på att försämrats har hittills inte infriats, att döma av de forskningsresultat och den statistik som analyseras i utredningen.

- Den finns en utbredd känsla av att tillhöra och bry sig om en större samhällsgemenskap, och tilliten mellan människor är hög och stabil. Stödet för gemensamt finansierade välfärdstjänster och viljan att betala för dem är oförändrat starka och har ökat inom välbeställda grupper.
- Samhället tycks inte vara på väg att dras isär av ekonomiska skillnader. Under de senaste årtiondena har inkomstspridningen ökat, men ur ett internationellt perspektiv är den fortfarande liten och inkomstmobiliteten mellan generationerna är hög. Landet tycks inte heller vara på väg att dras isär av kulturell mångfald. Under de senaste årtiondena har andelen utlandsfödda ökat men samtidigt har toleransen för invandring ökat och den mellanmänniska tilliten har förblivit hög.
- Den ekonomiska utsattheten bland barn har minskat under 2000-talet; den steg efter finanskrisen 2008 men har nyligen

minskat igen. Familjebakgrundens betydelse för elevernas skolresultat är inte större i dag än i slutet av 1980-talet.

- De individualistiska värderingar som tidigare tilltog i yngre generationer tycks sedan några år tillbaka vara på tillbakagång. Det aktiva engagemanget i ideella föreningar är oförändrat stort, trots att medlemstalen minskat något. De ideella organisationerna skapar kontakter både inom och mellan olika grupper i samhället och det tycks även gälla sammanslutningar som organiserar grupper med en viss etnisk eller religiös bakgrund. De ideella organisationernas andel av välfärds-tjänsterna ökar och det kan bidra till bättre kvalitet och innovation även bland offentliga och vinstdrivande välfärds-organisationer.
- Den sociala isoleringen har minskat de senaste 30 åren, i och med att andelen som saknar en nära vän har minskat avsevärt. Andelen barn som är med om att föräldrarna separerar minskade i början av 2000-talet och en snabbt stigande andel av dem växer upp med växelvis boende, vilket tycks mildra de negativa effekterna för barnen.

6.1 Oroväckande tendenser och negativt scenario

Trots de många positiva utvecklingslinjerna har det i utredningen framkommit olika förhållanden, tendenser och prognoser som är oroväckande med tanke på de framtida utsikterna för rättvisa och sammanhållning på olika nivåer i samhället.

- Inkomstskillnaderna kan förväntas öka i framtiden på grund av att välutbildade och höglönade gynnas mer än andra av fortsatt teknologisk utveckling, globalisering och stigande kapitalinkomster i ekonomiska uppgångar. Om mönstret fortsätter som hittills får ungdomar, invandrare och ensamstående föräldrar svårare än andra att dels klara lågkonjunkturer, dels dra nytta av högkonjunkturer.

- Den ekonomiska utsattheten är fortfarande betydande bland barn med ensamstående och/eller utlandsfödda föräldrar, och när det gäller subjektivt välbefinnande bland barn och ungdomar intar Sverige endast en mellanposition vid internationella jämförelser. Den mellanmännsliga tilliten i de yngre generationerna är lägre än i övriga grupper och den stiger inte med ökande ålder på samma sätt som hos de närmast föregående generationerna. Skillnaderna ökar mellan olika skolor när det gäller elevernas resultat, och även om familjebakgrundens betydelse inte ökar blir det allt viktigare vilken skola man går i. Minskningen av andelen barn vars föräldrar separerar har avstannat och dessa barn riskerar att få sämre uppväxtvillkor än andra. De nära familjerektionerna utsätts för allt större påfrestningar genom stor tidspress och tilltagande krav på flexibilitet i arbetslivet.
- Infödda och invandrade svenskar lever i hög utsträckning åtskilt, både fysiskt och mentalt. Boende- och skolsegregationen är hög, den mellanmännsliga tilliten är lägre i områden med många invandrare och en anmärkningsvärt stor andel av landets befolkning upplever att det finns stora spänningar mellan olika etniska grupper. Få svenskar umgås med utomeuropiska invandrare. Även för invandrare som bott och arbetat många år i landet och för invandrade elever som går i skolor med många inrikes födda är det svårt att knyta personliga kontakter med infödda svenskar.
- Det finns även andra tendenser till att olika grupper lever allt mer åtskilt i fysisk och mental bemärkelse. Finansmarknaden blir allt mer avskuren från den konkreta produktionen av varor och tjänster och dess aktörer upplever inte att den är en del av samhället i övrigt. I medielandskapet pågår en tilltagande polarisering mellan nyhetssökare och nyhetsundvikare, vilket i förlängningen kan göra att olika grupper utvecklar helt olika världsbilder och får svårare att förstå varandra och komma överens. Större och mindre orter utvecklas i olika riktning. Större städer har goda tillväxt-

utsikter men svårt att bemästra segregation och ekonomisk ojämlikhet, medan många mindre orter kämpar med en vikande befolkningsutveckling.

- Föreningslivet i en del utsatta, invandrartäta bostadsområden är avskuret från samhället i övrigt. Samtidigt går mycket av det offentliga stödet för att stärka samhällets värdegrund och gemenskap till projekt som främst riktar sig till marginaliserade grupper snarare än till att skapa mötesplatser för både marginaliserade och mer privilegierade grupper. De ideella organisationerna hindras att ta en större roll inom välfärden på grund av etablerade former för offentlig upphandling, och när de lyckas riskerar de att bli så lika offentliga och vinstdrivande organisationer att de tappar en del av sina distinkta fördelar i form av oberoende och flexibilitet.

Det går att tänka sig ett scenario där de olika problematiska tendenserna förstärker varandra, förvärras och bildar en nedåtgående spiral. I värsta fall kan klyftorna mellan olika grupper vidgas genom tilltagande inkomstskillnader, bristen på närmare kontakter mellan invandrade och infödda svenskar och de skilda uppväxtvillkoren för barn i välmående, stabila hem och barn i resurssvaga, splittrade familjer. Det förstärks av den fortsatta globaliseringen och den teknologiska utvecklingen som framför allt gynnar välutbildade och resursstarka, medan utsatta grupper får allt svårare att få fäste på arbetsmarknaden. I ett sådant scenario ökar skillnaderna mellan skolorna och vissa skolor blir stimulerande lärmiljöer där begåvningarna flockas medan andra blir samlingsplatser för ungdomar utan hopp om att kunna etablera sig som självförsörjande samhällsmedlemmar. Olika grupper i samhället lever allt mer parallella liv i separata stadsdelar, föreningar och virtuella mötesplatser som saknar sammanlänkande kontaktpunkter. Storstadslivet blir allt mer skiktat utifrån ekonomiska, sociala och etniska skiljelinjer medan livet på mindre orter tappar ekonomisk bärkraft och präglas av

uppgivenhet. Solidariteten mellan olika grupper och landsändar sätts därmed på stora prov.

Det materiella välståndet består på mellanlång sikt i detta scenario, men samhällets dolda rikedom i form av tillit, framtidstro och samarbetsvilja utarmas, vilket i längden undergräver förutsättningarna för fortsatt ekonomisk tillväxt. De människor som marginaliseras blir allt mer frustrerade medan de resursstarka ser allt mindre anledning att bidra till det gemensamma bästa. Motsättningarna i samhället tilltar och det blir allt svårare att samlas kring gemensamma värderingar och lösningar på samhällsproblem.

6.2 Möjliga strategier och gynnsamt scenario

Utredningen är främst inriktad på att identifiera utmaningar men den identifierar också några möjliga strategier för att stärka sammanhållningen och rättvisan på längre sikt, genom politiska och andra insatser.

- Ideella organisationer kan genom egna initiativ skapa mötesplatser där människor från olika delar av samhället knyter kontakter och samarbetar över gruppgränserna.
- Barns ekonomiska utsatthet kan bekämpas genom bättre ekonomiskt samarbete mellan föräldrar som lever isär så att båda tar ansvar, och staten kan förändra regelsystemen så att samarbetet underlättas. Skillnaderna i barns uppväxtvillkor kan utjämnas genom nya stödformer till familjer efter internationell förebild. Förutom föräldrastödsprogram som redan visat sig framgångsrika i Sverige finns det evidensbaserade parstödsprogram för föräldrar samt metoder för att "familjesäkra" politiken genom krav på genomarbetade underlag för alla beslut som påverkar familjer.
- Politiker, myndigheter och offentliga organisationer kan stärka den gemensamma värdegrunden genom att främja ett

civilt etos i statsförvaltningen, verka för opartiska och generellt utformade välfärdssystem som gynnar mellanmänsklig tillit samt vidareutveckla skolan som mötesplats för elever från olika bakgrund. De kan också verka för förnyad stadsplanering och stödja ideellt drivna projekt som skapar nya mötesplatser för olika grupper i samhället.

- Den offentliga upphandlingen och valfrihetssystemen inom välfärden kan reformeras så att det blir enklare för ideella organisationer att ta större plats inom välfärden utan att förlora i oberoende, idealitet och flexibilitet.
- Nya mått på välfärd och utveckling kan ge en mer mångsidig bild av sammanhållning och rättvisa i framtiden. De kan användas för att identifiera brister i välfärden och för att utforma och utvärdera politiska insatser. Det förutsätter regelbundna undersökningar av olika dimensioner av välbefinnande och mer systematisk redovisning av existerande undersökningar om sådant som påverkar välbefinnandet, såsom människors nära relationer.

Det går att tänka sig ett gynnsamt scenario där de positiva tendenserna förstärker varandra och tillsammans med de nya strategierna bildar en uppåtgående spiral. Då kan den ökade mångfalden även i framtiden förenas med en stark samhällsgemenskap och känsla för det allmänna. Globaliseringen, den teknologiska utvecklingen och ett vitalt näringsliv skapar förutsättningar för hållbar tillväxt och högre livskvalitet för det stora flertalet, även på mindre orter. De idéburna organisationerna utvecklar nya välfärdstjänster och skapar nya mötesplatser mellan olika grupper i samhället. Mångfalden inom välfärdssektorn gör att olika grupper kan få sina önskemål tillgodosedda, vilket stärker förtroendet för den gemensamma välfärden. Samarbetsprojekt mellan skolor i olika områden ger nya arenor där elever med olika bakgrund lär känna varandra. En förnyad stadsplanering knyter samman stadsdelarna och det uppkommer attraktiva, allmänt tillgängliga platser även i förorterna, vilket får

invånarna att känna att de bor i samma stad. Nya mått på välstånd väcker en ny sorts debatt om hur samhället kan inrättas så att det finns förutsättningar för tillfredsställande och meningsfulla liv. Det tas större hänsyn till familjernas behov i det politiska beslutsfattandet. Andelen föräldrar som separerar börjar återigen minska och allt fler av dem som separerar tar gemensamt ansvar för sina barn, vilket ger bättre och mer likartade livschanser för barn med olika familjebakgrund. De yngre generationerna känner större tillit till andra i takt med att de blir äldre, och den mellanmännsliga tilliten gynnar även fortsättningsvis produktivt samarbete inom näringsliv, politik och civilsamhälle.

I tider av ekonomisk nedgång finns en beredskap att dela bördorna och i tider av uppgång får resurssvaga grupper chans att komma i kapp. Olika personer och grupper har olika idéer och livsstilar, men de fortsätter att dela vissa grundläggande värden om tolerans och fredlig samverkan och kan samlas kring konstruktiva politiska lösningar.

6.3 Framtida utmaningar

Utredningen om sammanhållning och rättvisa visar att Sverige dels har betydande styrkor, dels står inför utmaningar i framtiden om styrkorna ska bestå. Utmaningarna på olika nivåer – samhället i sin helhet, civilsamhället och de nära relationerna – kan sammanfattas i följande huvudpunkter:

- Att skapa nya mötesplatser för människor med olika bakgrund – både de som är resurssvaga och annars riskerar att marginaliseras och de som är resursstarka och annars riskerar att tappa intresse för att bidra till samhället.
- Att främja en ekonomisk utveckling och politiska lösningar som innebär att utsatta grupper skyddas i lågkonjunktur och att fler får del av de ökade inkomsterna i högkonjunktur.

- Att civilsamhällets organisationer skapar kontakter mellan, och inte bara inom, olika grupper och att de tar en större plats i välfärden utan att tappa sina distinkta särdrag av oberoende och innovationskraft.
- Att föräldrar kan upprätthålla goda och varaktiga relationer till sina barn och till varandra i en tid av ökad tidspress och ökade krav på flexibilitet, så att barnen i framtiden får goda uppväxtvillkor och lika livschanser.

Ingen av dessa utmaningar handlar om oundvikliga händelseförlopp bortom mänsklig påverkan men ingen av dem kan heller åtgärdas enbart med politiska åtgärder. Om det skapas några närmare kontakter mellan olika grupper eller inte, och om ekonomin, civilsamhället och de nära relationerna utvecklas i gynnsam riktning eller inte, är upp till var och en av oss. Det beror på vad vi själva gör, i egenskap av medborgare och föräldrar, företagare och arbetskamrater, politiker och beslutsfattare, föreningsmedlemmar och grannar. Den framtida sammanhållningen och rättvisan ligger i våra händer.

Referenser

- Abrahamsson, Hans (2012). *Städer som nav för en globalt hållbar samhällsutveckling eller slagfält för sociala konflikter*. Diskussionsunderlag. Malmö: Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö.
- Abrams, Fran (2011). Sure Start: Are Children Really Benefiting? *BBC Radio 4*, 12 juli 2011. Tillgänglig på: <http://www.bbc.co.uk/news/education-14079117>
- Ahnquist, Johanna (2012). Nationell utvärdering av föräldrastödsprogram. *Magasin föräldrastöd*, nr 2/2012: 4-5.
- Aiken, Mike & Bode, Ingo (2009). Killing the Golden Goose? Third Sector Organizations and Back-to-Work Programmes in Germany and the UK. *Social Policy & Administration*, 43(3): 209-225.
- Albertini, Marco & Garriga, Anna (2011). The Effect of Divorce on Parent-Child Contacts. Evidence on Two Declining Effect Hypotheses. *European Societies*, 13(2): 257-278.
- Alesina, Alberto & Glaeser, Edward L. (2004). *Fighting Poverty in the U.S. and in Europe. A World of Difference*. New York: Oxford University Press.
- Alesina, Alberto, Baqir, Reza & Easterly, William (1997). *Public Goods and Ethnic Divisions*. NBER Working Paper No 6009. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Alesina, Alberto, Glaeser, Edward & Sacerdote, Bruce (2001). Why Doesn't the United States Have a European-Style Welfare State? *Brookings Papers on Economic Activity*, 2001(2): 187-254.

- Alesina, Alberto & La Ferrara, Eliana (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics*, 85(2): 207-234.
- Almquist-Tangen, Gerd, Bergström, Marianne, Lindfors, Anncharlotte, Holmberg, Lena & Magnusson, Margaretha (2010). Minskat antal hembesök inom barnhälsovården. Sjuksköterskornas attityder avgörande för hur verksamheten utvecklas. *Läkartidningen*, 107(47): 2968-2971.
- Amato, Paul R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4): 1269-1287.
- Andersen, Torben M., Holmström, Bengt, Honkapohja, Seppo, Korkman, Sixten, Söderström, Hans Tson & Vartiainen, Juhana (2007). *The Nordic Model. Embracing Globalization and Sharing Risks*. Helsingfors: ETLA, The Research Institute of the Finnish Economy.
- Andersson, Ola (2012). *Vykort från Utopia. Maktens Stockholm och medborgarnas stad*. Årsta: Dokument Press.
- Andersson, Roger (2007). Ethnic Residential Segregation and Integration Processes in Sweden. I Schönwälder, Karen (red), *Residential Segregation and the Integration of Immigrants*. WZB Discussion Paper Nr SP IV 2007-602 (sid. 61-90). Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Anderstig, Christer (2012). *Försörjningskvoten i olika delar av Sverige – scenarier till år 2050*. Underlagsrapport 8 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Angelin, Anna & Salonen, Tapio (2012). *Lokala handlingsstrategier mot barnfattigdom*. Malmö: Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö.
- Anheier, Helmut (2008). CIVICUS Civil Society Index. Proposals for Future Directions. I Heinrich, V. Finn & Fioramonti, Lorenzo (red), *CIVICUS Global Survey of the State of Civil Society, Volume 2, Comparative Perspectives* (27-35). Bloomfield, CT: Kumarian Press.

- Archer, Graeme (2012). Marriage Works, and it's the Answer to the Misery of Loneliness. *The Telegraph*, 2 november 2012. Tillgänglig på: <http://www.telegraph.co.uk/lifestyle/9651330/Marriage-works-and-its-the-answer-to-the-misery-of-loneliness.html>
- Assarson, Inger, Ahlberg, Ann, Andreasson, Ingela & Ohlsson, Lisbeth (2011). *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik*. Bilaga till Skolverket (2011). Stockholm: Skolverket.
- Australian Government, Department of the Prime Minister and Cabinet (2009). *Family Impact Statement Guidelines*. Uppdaterad den 30 juni 2009. Tillgänglig på: <http://www.dpmc.gov.au/guidelines/familyimpactstatements/index.cfm>
- Ax:son Johnson, Viveca (2013). *Att bygga framtidens urbana stad*. I Strömbäck, Jesper (red), *Framtidsutmaningar. Det nya Sverige* (sid. 275–284). Stockholm: 8tto.
- Bacon, Nicola, Brophy, Marcia, Mguni, Nina, Mulgan, Geoff & Shandro, Anna (2010). *The State of Happiness. Can Public Policy Shape People's Wellbeing and Resilience?* London: The Young Foundation.
- Barth, Erling & Moene, Karl-Ove (2009). *The Equality Multiplier*. NBER Working Paper No 15076. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Bauman, Zygmunt (2001). *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2003). *Liquid Love. On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2007). *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Bauserman, Robert (2002). Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements. A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology*, 16(1): 91-102.

- Behtoui, Alireza (2006). *Unequal Opportunities. The Impact of Social Capital and Recruitment Methods on Immigrants and their Children in the Swedish Labour Market*. Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Behtoui, Alireza & Neergaard, Anders (2010). Social Capital and Wage Disadvantages among Immigrant Workers. *Work, Employment and Society*, 24(4): 761-779.
- Benhabib, Seyla (2004). *Jämlikhet och mångfald. Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Berger, Peter L. (1998). Conclusion: General Observations on Normative Conflicts and Mediation. I Berger, Peter L. (red), *The Limits of Social Cohesion. Conflict and Mediation in Pluralist Societies* (sid. 352–372). Boulder, CO: Westview.
- Berger-Schmitt, Regina (2002). Considering Social Cohesion in Quality of Life Assessments. Concepts and Measurements. *Social Indicators Research*, 58(3): 403-428.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006). *Är svensken människa? Gemenskap och beroende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2010). Social Trust and Radical Individualism. The Paradox at the Heart of Nordic Capitalism. I World Economic Forum, *Shared Norms for the New Reality. The Nordic Way* (sid. 13–27). Stockholm: Global Utmaning.
- Berggren, Niclas & Jordahl, Henrik (2006). Free to Trust. Economic Freedom and Social Capital. *Kyklos*, 59(2): 141-169.
- Bergh, Andreas & Bjørnskov, Christian (2011). Historical Trust Levels Predict Currents Size of the Welfare State. *Kyklos*, 64(1): 1-19.

- Bergmark, Åke & Fritzell, Johan (2007). Valfärdens utveckling efter 1990-talets kris. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 14(2-3): 102-109.
- Bergström, Malin (2011). Växelvis boende – inte den sämsta lösningen. *LevaPS!*, September 2011.
- Bernard, Paul (1999). *Social Cohesion: A Critique*. CPRN Discussion Paper No F/09. Ottawa: Canadian Policy Research Networks.
- Biterman, Danuta, Gustafsson, Björn, Österberg, Torun, Brännström, Lars, Sellström, Eva & Arnoldsson, Göran (2010). Boendesegregation. I Socialstyrelsen, *Social rapport 2010* (sid. 176–226). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Bjarnason, Thoroddur, Bendtsen, Pernille, Arnarsson, Arsaell M., Borup, Ina, Iannotti, Ronald J., Löfstedt, Petra, Haapasalo, Ilona & Niclasen, Birgit (2012). Life Satisfaction Among Children in Different Family Structures. A Comparative Study of 36 Western Societies. *Children & Society*, 26(1): 51-62.
- Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Ekengren, Ann-Marie (2005). Makt, identitet & modernitet. Individualisering och destabilisering i en globaliserad värld. I Bjereld, Ulf, Demker, Marie, Ekecrantz, Jan & Ekengren, Ann-Marie (red), *Det hyperindividualiserade samhället?* (sid. 9–32). Umeå: Boréa.
- Bjur, Jakob (2005). Den individualiserade TV-tittaren. I Bjereld, Ulf, Demker, Marie, Ekecrantz, Jan & Ekengren, Ann-Marie (red), *Det hyperindividualiserade samhället?* (sid. 219–248). Umeå: Boréa.
- Björklund, Anders & Jäntti, Markus (2011). *Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: SNS förlag.
- Björklund, Anders, Roine, Jesper & Waldenström, Daniel (2012). Intergenerational Top Income Mobility in Sweden: Capitalist Dynasties in the Land of Equal Opportunity? *Journal of Public Economics*, 96(1-2): 474-484.

- Bjørnskov, Christian (2008). Social Trust and Fractionalization. A Possible Reinterpretation. *European Sociological Review*, 24(3): 271-283.
- Bjørnskov, Christian & Svendsen, Gert Tinggaard (2012). Does Social Trust Determine the Size of the Welfare State? Evidence Using Historical Identification. *Public Choice*, under utgivning.
- Blanchard, Victoria L., Hawkins, Alan J., Baldwin, Scott A. & Fawcett, Elizabeth B. (2009). Investigating the Effects of Marriage and Relationship Education on Couples' Communication Skills. A Meta-Analytic Study. *Journal of Family Psychology*, 23(2): 203-214.
- Blanden, Jo (2009). *How Much Can We Learn from International Comparisons of Intergenerational Mobility?* CEE Discussion Paper 111, London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics.
- Blix, Mårten (2013). *Vår demografiska utveckling*. Delutredning från Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Borgström, Håkan (2011). *Dokumentation från seminarium om svenskars attityder till välfärd*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).
- Bornstein, David (2012). The Power of Nursing. *The New York Times*, 16 maj 2012.
- Boström, Håkan (2012). Integration: inget enkelt samband. *Dagens Nyheter*, 14 augusti 2012.
- Boyd-Swan, Casey & Herbst, Chris M. (2012). Pain at the Pump. Gasoline Prices and Subjective Well-Being. *Journal of Urban Economics*, 72 (2-3): 160-175.
- Bredberg, Helena (2012). Kan förebyggande föräldrastöd ge framtida vinster? *Magasin föräldrastöd*, nr 2/2012: 12-13.

- Briar-Lawson, Katharine, Lawson, Hal A., Hennon, Charles B. & Jones, Alan R. (2001). *Family-Centered Policies and Practices. International Implications*. New York: Columbia University Press.
- Browning, Christopher S. (2007). Branding Nordicity. Models, Identity and the Decline of Exceptionalism. *Cooperation and Conflict*, 42(1): 27-51.
- Bunar, Nihad (2008). *När marknaden kom till förorten*. Lund: Studentlitteratur.
- Bunar, Nihad (2010). Choosing for Quality or Inequality. Current Perspectives on the Implementation of School Choice Policy in Sweden. *Journal of Education Policy*, 25(1): 1-18.
- Bunar, Nihad & Kallstenius, Jenny (2007). *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*. Stockholm: Stockholms stad.
- Böhlmark, Anders & Holmlund, Helena (2012). *Lika möjligheter? Familjebakgrund och skolprestationer 1988–2010*. IFAU-Rapport 2012:14. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Böhlmark, Anders & Lindahl, Mikael (2012). *Har den växande friskolesektorn varit bra för elevernas utbildningsresultat på kort och lång sikt?* IFAU-Rapport 2012:17. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- CBC News (2010). Relationships Linked to Life Span. *CBC News*, 27 juli 2010. Tillgänglig på: <http://www.cbc.ca/news/health/story/2010/07/27/con-relationship-study.html>
- Chan, Joseph, To, Ho-Pong & Chan, Elaine (2006). Reconsidering Social Cohesion. Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. *Social Indicators Research*, 75(2): 273-302.
- Chapple, Simon & Richardson, Dominic (2009). *Doing Better for Children*. Paris: OECD.

- Cheong, Pauline Hope, Edwards, Rosalind, Goulborne, Harry & Solomos, John (2007). Immigration, Social Cohesion and Social Capital. A Critical Review. *Critical Social Policy*, 27(1): 24-49.
- Coalition for Evidence-Based Policy (2011). *HHS's Maternal, Infant, and Early Childhood Home Visiting Program. Which Program Models Identified by HHS As "Evidence-Based" Are Most Likely To Produce Important Improvements in the Lives of Children and Parents?* Washington, DC: Coalition for Evidence-Based Policy.
- Colletta, Nat J., Lim, Teck Ghee & Kelles-Viitanen, Anita (red) (2001). *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity through Development*. Washington, DC: The World Bank.
- Commission on Integration and Cohesion (2007) *Our Shared Future*. Tillgänglig på: <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Education/documents/2007/06/14/oursharedfuture.pdf>
- Cook, Kay E. (2012). Single Parents' Subjective Wellbeing over the Welfare to Work Transition. *Social Policy and Society*, 11(2):143-155.
- Coontz, Stephanie (2006). The Origins of Modern Divorce. *Family Process*, 46(1): 7-16.
- Corak, Miles (2004). Generational Income Mobility in North America and Europe. An Introduction. I Corak, Miles (red), *Generational Income Mobility in North America and Europe* (s. 1-37). Cambridge: Cambridge University press.
- Cowan, Philip A., Cowan, Carolyn Pape, Pruett, Marsha Kline, Pruett, Kyle & Wong, Jessie J. (2009). Promoting Fathers' Engagement With Children. Preventive Interventions for Low-Income Families. *Journal of Marriage and Family*, 71(3): 663-679.

- Delhey, Jan & Newton, Kenneth (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Patterns or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, 21(4): 311-327.
- Demker, Marie (2012). Positiv attityd till invandring trots mobilisering av invandringsmotstånd. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red), *I framtidens skugga* (sid. 95–105). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Dencik, Lars (2011). Att växa upp i turbosamhället – nya villkor och utmaningar. I Höjer, Ingrid & Höjer, Staffan (red), *Familj, vardagsliv och modernitet. En festskrift till Margareta Bäck-Wiklund* (sid. 35–49). Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Dencik, Lasse & Lauterbach, Jørgen (2002). Mor og far & mor og hendes nye partner. Om børns familier og familieskift gennem opvæksten i senmoderniteten. I Hermansen, Mads & Polsen, Arne (red), *Samfundets børn* (sid. 75–126). Århus: Klim.
- Denham, John (2001). *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order and Community Cohesion*. London: Home Office.
- Diener, Ed (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3): 542–575.
- Diener, Ed (2000). Subjective Well-Being. The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*, 55(1): 34–43.
- Diener, Ed, Emmons, Robert A., Larsen, Randy J. & Griffin, Sharon (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1): 71–75.
- Diener, Ed & Suh, Eunkook (1997). Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40(1-2): 189-216.

- Dotinga, Randy (2010). Close Ties With Others Might Lengthen Life, Review Finds. *Health Day*, 27 juli 2010. Tillgänglig på: <http://news.healingwell.com/index.php?p=news1&id=641513>
- Duncan Smith, Ian (2012). *Social Justice: Transforming Lives*. London: Department for Work and Pensions, Social Justice and Disadvantaged Groups Division.
- Durkheim, Émile (1967). *De la division du travail social, Livre I, Livres II et III*, 8 uppl. Paris: Presses universitaires de France. Originalupplagan publicerad 1893.
- Easterly, William, Ritzen, Jozef & Woolcock, Michael (2006). Social Cohesion, Institutions and Growth. *Economics and Politics*, 18(2), 103-120.
- Edling, Christofer & Rydgren, Jens (2012). De personliga nätverkens betydelse. *Framtider*, nr 2/2012: 37-30.
- Einarsson, Torbjörn & Hvenmark, Johan (2012). Efter medlemskapet? Engagemang och föreningsliv för en ny tid. I Wijström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (sid. 71–92). Stockholm: European Civil Society Press.
- Ekman, Joakim (2012). *Framtiden och samhällets grundläggande värden*. Underlagsrapport 6 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Ekman, Tiina (2007). *Demokratisk kompetens. Om gymnasiet som demokratiskola*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Ekman, Tiina & Wohlgemuth, Daniel (2008). *Demokrati och mänskliga rättigheter. Svenska folkets kunskaper och värderingar*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2008:4. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Englund, Tomas (2010). Questioning the Parental Right to Educational Authority. Arguments for a Pluralist Public Education System. *Education Inquiry*, 1(3): 235–258.

- Engsheden, Natalie (2012). *Relationskurs för par – samtalet som ger större förståelse. Intervjuer med par som har deltagit i PREP-kurser*. Presentation vid konferensen ”Forskare möter praktiker”, anordnad av FoU Välfärd, Region Gävleborg, i Bollnäs den 31 maj 2012.
- Eriksson, Ingemar (2012). *Blir vi lyckligare på äldre dagar?* Blogginlägg 20 december 2012. Tillgänglig på: <http://pensionsalderutredningen.blogspot.se/2012/12/blir-vi-lyckligare-pa-aldre-dagar.html?spref=tw>
- Eriksson, Stefan &, Lagerström, Jonas (2007). *Diskriminering i anställningsprocessen. Resultat från en Internetbaserad sökkanal*. IFAU-Rapport 2007:17. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1997). Hybride or Unique. The Japanese Welfare State Between Europe and America. *Journal of European Social Policy*, 7(3):179-189.
- Europarådet (2004). *Revised Strategy for Social Cohesion*. Strasbourg: European Committee for Social Cohesion.
- Etzioni, Amitai (2008). Moral Dimensions of Educational Decisions. The Essential Place of Values-Rich Curricula in the Public Schools. *The School Administrator*, 65(5): 22-25.
- Etzioni, Amitai (2011). Citizenship in a Communitarian Perspective. *Ethnicities*, 11(3): 336-349.
- Europeiska kommissionen (2010). *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Europeiska kommissionen (2011). *Initiativ för socialt företagande. Skapa förutsättningar för att främja sociala företag inom ramen för social ekonomi och innovation*. Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, Rådet, Ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén, 25.10.2011. Bryssel: Europeiska kommissionen.

- Fabricius, William V. & Luecken, Linda J. (2007). Postdivorce Living Arrangements, Parent Conflict, and Long-Term Physical Health Correlates for Children of Divorce. *Journal of Family Psychology*, 21(2): 195-205.
- Families Commission (2005). *Methodologies for Analysing the Impact of Public Policy on Families*. Research Report No 5/05. Wellington: New Zealand Families Commission.
- Farkas, Gergei (2012). *Essays on Elite Networks in Sweden. Power, Social Integration, and Informal Contacts among Political Elites*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Feldman, Stanley (2003). Enforcing Social Conformity. A Theory of Authoritarianism. *Political Psychology*, 24(1): 41-74.
- Fors, Filip (2012). *Nya mått på välfärd och livskvalitet i samhället*. Underlagsrapport 4 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Fors, Filip & Brülde, Bengt (2011). Välbefinnande och livstillfredsställelse i dagens Sverige. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red), *Lycksalighetens ö* (sid. 349–363). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Forsberg, Åsa (2011). *"Folk tror ju på en om man kan prata". Deliberativt arrangerad undervisning på gymnasieskolans yrkesprogram*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Fritzell, Johan, Gähler, Michael & Neramo, Magnus (2007). Vad händer med 1990-talets stora förlorargrupper? Välfärd och ofärd under 2000-talet. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 14(2-3): 110-133.
- Fritzell, Johan & Strömblad, Per (2011). Segregation och social tillit. I Alm, Susanne, Bäckman, Olof, Gavanas, Anna & Nilsson, Anders (red), *Utanförskap* (sid. 187–217). Stockholm: Dialogos.

- Garriga, Anna (2011). *Improving Intergenerational Relationship Focusing on Parents' Relationship Quality. Family Break-Up and Parental Conflict*. Presenterad vid europeiska expert-gruppmötet "Confronting family poverty and social exclusion; ensuring work-family balance; advancing social integration and intergenerational solidarity in Europe", Bryssel 6–8 juni, 2011.
- Garriga, Anna & Härkönen, Juho (2009). *The Effects of Marital Instability on Children's Well-Being and Intergenerational Relations*. Equalsoc State of the Art Report.
- Garriga, Anna & Härkönen, Juho (2010). *Parental Separation and Children's Well-Being*. Equalsoc Policy Brief No 4.
- Gidlund, Gullan & Möller, Tommy (1999). *Demokratins trotjänare. Lokalt partiarbete förr och nu*. SOU 1999:130, Demokratiutredningens forskarvolym X. Stockholm: Fakta info direkt.
- Grabowski, David C. & Hirth, Richard A. (2003). Competitive Spillovers Across Non-Profit and For-Profit Nursing Homes. *Journal of Health Economics*, 22(1): 1–22.
- Granqvist, Lena (red) (2011). *Livslön. Välja studier, arbete, familj*. Stockholm: SNS förlag.
- Green, Andy & Janmaat, Jan Germen (2011). *Regimes of Social Cohesion. Societies and the Crisis of Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Green, Andy, Janmaat, Jan Germen & Cheng, Helen (2011). Social Cohesion. Converging and Diverging Trends. *National Institute Economic Review*, 215(1): R6-R22.
- Green, Andy, Preston, John & Janmaat, Jan Germen (2006). *Education, Equality and Social Cohesion. A Comparative Analysis*. Basingstoke: Palgrave.
- Greve, Bent (2007). What Characterise the Nordic Welfare State Model. *Journal of Social Sciences*, 3(2): 43–51.

- Gruber, Jonathan H. & Mullainathan, Sendhil (2005). Do Cigarette Taxes Make Smokers Happier. *Advances in Economic Analysis & Policy*, 5(1): Article 4.
- Gustavsson, Magnus & Jordahl, Henrik (2008). Inequality and Trust in Sweden. Some Inequalities are More Harmful than Others. *Journal of Public Economics*, 92(1): 348–365.
- Hadenius, Axel (1999). Medborgarskap, social kontext och institutioner. Perspektiv på svensk demokrati. I Amnå, Erik (red), *Civilsambället* (sid. 61–80). SOU 1999:84, Demokratiutredningens forskarvolym VIII. Stockholm: Fakta info direkt.
- Halpern, David (2010). *The Hidden Wealth of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Hansson, Sven Ove & Hermansson, Jörgen (red) (2002). *Idéer om rättvisa. Texter av John Rawls, Amartya Sen, Michael Walzer*. 2 uppl. Stockholm: ePan.
- Harding, Tobias (2012a). *Framtidens civilsambälle*. Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Harding, Tobias (2012b). How to Establish a Study Association: Isomorphic Pressures on New CSOs Entering a Neo-Corporative Adult Education Field in Sweden. *Voluntas. International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(1): 182-203.
- Harkness, Susan (2011). The Future for Low-Income Families and Social Cohesion. I OECD, *The Future of Families to 2030* (sid. 51–117). Paris: OECD.
- Hartman, Laura (red) (2011). *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS förlag.
- Hawkins, Alan J., Blanchard, Victoria L., Baldwin, Scott A. & Fawcett, Elizabeth B. (2008). Does Marriage and Relationship Education Work? A Meta-Analytic Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(5): 723-734.

- Hawkins, Alan J. & Fackrell, Tamara A. (2010). Does Relationship and Marriage Education for Lower-Income Couples Work? A Meta-Analytic Study of Emerging Research. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 9(2): 181-191.
- Helliwell, John F. (2011). Institutions as Enablers of Well-Being. The Singapore Prison Case Study. *International Journal of Wellbeing*, 1(2): 255-65.
- Helliwell, John F., Layard, Richard, Sachs, Jeffrey (red) (2012). *World Happiness Report*. New York: The Earth Institute, Columbia University.
- Herbst, Chris M. (2013). Welfare Reform and the Subjective Well-Being of Single Mothers. *Journal of Population Economics*, 26(1): 203-238.
- Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe (1998). *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Stockholm: SNS förlag.
- Hickman, Mary J., Mai, Nicola & Crowley, Helen (2012). *Migration and Social Cohesion in the UK*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hinrichs, Karl & Kangas, Olli (2003). When is a Change Big Enough to Be a System Shift? Small System-shifting Changes in German and Finnish Pension Policies. *Social Policy & Administration*, 37(6): 573-591.
- Hjerm, Mikael & Schnabel, Annette (2012). How Much Heterogeneity Can the Welfare State Endure? The Influence of Heterogeneity on Attitudes to the Welfare State. *Nations and Nationalism*, 18(2): 346-369.
- Hjukström, Svante & Perkiö, Hans (2011). *Den offentliga marknaden*. Stockholm: Dagens Samhälle.
- Holt-Lunstad, Julianne, Smith, Timothy B. & Layton, J. Bradley (2010). Social Relationships and Mortality Risk. A Meta-Analytic Review. *PLoS Medicine*, 7(7): e1000316.

- Hodgson, Lesley (2004). Manufactured Civil Society. Counting the Costs. *Critical Social Policy*, 24(2): 139-164.
- Hojem, Petter (2013). *På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter*. Delutredning från Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Hooghe, Marc, Reeskens, Tim, Stolle, Dietlind & Trappers, Ann (2009). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. A Cross-National Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, 42(2): 198-223.
- Hsueh, JoAnn, Alderson, Desiree Principe, Lundquist, Erika, Michalopoulos, Charles, Gubits, Daniel, Fein, David & Knox, Virginia (2012). *The Supporting Healthy Marriage Evaluation. Early Impacts on Low-Income Families*. OPRE Report 2012-11. Washington, DC: Office of Planning, Research and Evaluation, Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services.
- Hunter, James Davidson (1998). The American Culture War. I Berger, Peter L. (red), *The Limits of Social Cohesion. Conflict and Mediation in Pluralist Societies* (sid. 1–37). Boulder, CO: Westview.
- Hulse, Kath & Stone, Wendy (2007). Social Cohesion, Social Capital and Social Exclusion. A Cross Cultural Comparison. *Policy Studies*, 28(2): 109-128.
- Hydén, Håkan (2002). *Normvetenskap*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Jablonska, Beata & Lindberg, Lene (2007). Risk Behaviours, Victimisation and Mental Distress Among Adolescents in Different Family Structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(8): 656-663.
- Jacobsson, Kerstin (red) (2010a). *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten*. Umeå: Boréa.

- Jacobsson, Kerstin (2010b). Känslan för det allmänna. I Jacobsson, Kerstin (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 15–38). Umeå: Boréa.
- Jacobsson, Kerstin & Löfmarck, Erik (2010). Ministerskandalen 2006 i moralsociologisk belysning. I Jacobsson, Kerstin (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 267–293). Umeå: Boréa.
- Jacobsson, Kerstin & Sandstedt, Eva (2010a). Medborgerligt medvetande och social sammanhållning. I Jacobsson, Kerstin (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 77–113). Umeå: Boréa.
- Jacobsson, Kerstin & Sandstedt, Eva (2010b). Arbetslös, sjuk och utanför. I Jacobsson, Kerstin (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 151–176). Umeå: Boréa.
- Jansen, Th., Chioncel, N. & Dekkers, H. (2006). Social Cohesion and Integration. Learning Active Citizenship. *British Journal of Sociology of Education*, 27(2): 189-205.
- Jansson, Sören (2001) Nya avhandlingar. Susanne Wollinger: Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga. *RIG - Kulturhistorisk tidskrift*, 84(1): 43-46.
- Jenson, Jane (2002). Identifying the Links. Social Cohesion and Culture. *Canadian Journal of Communication*, 27(2): 141-151.
- Jenson, Jane (2010) Social Cohesion. Anheier, Helmut K., Toepler, Stefan & List, Regina (red), *International Encyclopedia of Civil Society* (sid. 1400–1405). New York: Springer.
- Job Mobilities and Family Lives (2008). *Chasing Work: The Mobility Dilemma*. European Policy Brief.

- Johansson, Helene (2012). *Vårdval Stockholm, Husläkarverksamheten och det hälsofrämjande arbetet. En studie med utgångspunkt från vårdens professioner*. Public Health Report Series 2012:10. Umeå: Institutionen för folkhälsa och klinisk medicin, Umeå universitet.
- Johansson, Ola (2011a). *Tjäna eller tjäna? Om vård eller vinst. Privatisering av vård, omsorg, skola – vilka tar över?* Stockholm: Famna.
- Johansson, Ola (2011b). Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen. I *Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen* (sid. 49–82). Stockholm: Sektor 3 & Timbro.
- Johansson Heinö, Andreas (2009). *Hur mycket mångfald tål demokratin? Mångkulturella dilemman i ett mångkulturellt Sverige*. Malmö: Gleerups utbildning.
- Johansson Heinö, Andreas (2012a). *Gillar vi olika? Hur den svenska likhetsnormen hindrar integrationen*. Stockholm: Timbro.
- Johansson Heinö, Andreas (2012b). Många vägar till fredlig samvaro. *Axess magasin*, nr 8/2012: 86-87.
- Jonsson, Jan O, Mood, Carina & Bihagen, Erik (2010). Fattigdomens förändring, utbredning och dynamik. I Socialstyrelsen, *Social rapport 2010* (sid. 90–126). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jordahl, Henrik (2007). *Inequality and Trust*. IFN Working Paper No 715. Stockholm: Institutet för Näringslivsforskning.
- Kahneman, Daniel & Deaton, Angus (2010). High Income Improves Evaluation of Life But Not Emotional Well-Being. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107(38): 16489-16493.
- Kahneman, Daniel & Krueger, Alan B. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. *The Journal of Economic Perspectives*, 20(1): 3-24.

- Kahneman, Daniel & Riis, Jason (2005). Living, and Thinking About It: Two Perspectives on Life. I Huppert, Felicia A., Baylis, Nick & Keverne, Barry (red), *The Science of Well-Being* (sid. 285–304). Oxford: Oxford University Press.
- Keane, John (2005). Eleven Theses on Markets and Civil Society. *Journal of Civil Society*, 1(1): 25–34.
- Keane, John (2010). Civil Society, Definitions and Approaches. I Anheier, Helmut K., Toepler, Stefan & List, Regina (red), *International Encyclopedia of Civil Society* (sid. 461–464). New York: Springer.
- Kearns, Ade & Forrest, Ray (2000). Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. *Urban Studies*, 37(5-6): 995–1017.
- Keck, Wolfgang (2008). The Relationship Between Children and their Frail Elderly Parents in Different Care Regimes. I Saraceno, Chiara (red.), *Families, Ageing and Social Policy* (sid. 147–169). Cheltenham: Edward Elgar.
- Kings, Lisa (2012). Förorten och föreningen. Förvandlingen av det lokala. I Wijström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (sid. 55–69). Stockholm: European Civil Society Press.
- Kjellgren, Hanna (2007). Skolan som värdeförmedlare. I Pierre, Jon (red), *Skolan som politisk organisation* (sid. 121–144). Malmö: Gleerup.
- Knack, Stephen & Keefer, Philip (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4): 1251–1288.
- Knox, Virginia, Cowan, Philip A., Cowan, Carolyn Pape & Bildner, Elana (2011). Policies That Strengthen Fatherhood and Family Relationships: What Do We Know and What Do We Need to Know? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 635(1): 216–239.

- Kocka, Jürgen (2004). Civil Society from a Historical Perspective. *European Review*, 12(1): 65-79.
- Kramarz, Francis & Nordström Skans, Oskar (2011). *When Strong Ties are Strong. Networks and Youth Labor Market Entry*. IFAU-Rapport 2011:18. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Kristjánsson, Baldur (2001). *Barndomen och den sociala moderniseringen. Om att växa upp i Norden på tröskeln till ett nytt millenium*. Studies in Educational Sciences 48. Stockholm: HLS förlag.
- Krueger, Alan B. & Schkade, David A. (2008). The Reliability of Subjective Well-Being Measures. *Journal of Public Economics*, 92(8-9): 1833-1845.
- Kuisma, Mikko (2007). Nordic Models of Citizenship. Lessons from Social History for Theorising Policy Change in the 'Age of Globalisation'. *New Political Economy*, 12(1): 87-95.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo (2010). Questioning the New Liberal Dilemma. Immigrants, Social Networks, and Institutional Fairness. *Comparative Politics*, 43(1): 63-80.
- Kymlicka, Will (1998). *Mångkulturellt medborgarskap*. Nora: Nya Doxa.
- Lange, Anders (1999). *Invandrare om diskriminering. En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm: Centrum för invandringforskning, CEIFO.
- Larsson, Jörgen (2007). *Om föräldrars tidspress – orsaker och förändringsmöjligheter. En analys baserad på Statistiska centralbyråns tidsdata*. Forskningsrapport nr 139. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Larsson, Jörgen (2012). *Studier i tidsmässig välfärd – med fokus på tidsstrategier och tidspolitik för småbarnsfamiljer*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

- Lasch, Christopher (1995). *Eliternas uppror och sveket mot demokratin*. Stockholm: SNS förlag.
- Laurence, James (2011). The Effect of Ethnic Diversity and Community Disadvantage on Social Cohesion: A Multi-Level Analysis of Social Capital and Interethnic Relations in UK Communities. *European Sociological Review*, 27(1): 70-89.
- Layard, Richard (2005). *Happiness. Lessons from a New Science*. London: Penguin.
- Leigh, Andrew (2006). Trust, Inequality and Ethnic Heterogeneity. *The Economic Record*, 82(258): 268-280.
- Letki, Natalia (2008). Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods. *Political Studies*, 56(1): 99-126.
- Lidskog, Rolf (2006). *Staden, våldet och tryggheten. Om social ordning i ett mångkulturellt samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Lidskog, Rolf & Deniz, Fuat (2009). *Mångkulturalism. Socialt fenomen och politisk utmaning*. Malmö: Liber.
- Liljedal, Helena (2012). *Distriktssköterskans erfarenhet av att arbeta med utsatta barn och deras familjer*. Examensarbete. Kristianstad: Sektionen för hälsa och samhälle, Högskolan Kristianstad.
- Lindblad, Frank & Lindgren, Carl (2010). *Välfärdslandets gåta. Varför mår inte barnen lika väl som de har det?* Ny reviderad uppl. Stockholm: Carlssons.
- Linderyd, Andreas, Ardin, Anna & Rickne, Johanna (2012). *Välfärd bortom staten och kapitalet. Civila samhällets närvaro och förutsättningar i välfärden*. Stockholm: Sektor 3.
- Listhaug, Ola (1999). Macrovalues. The Nordic Countries Compared. *Acta Sociologica*, 33(3): 219-234.
- Ljungar, Erik (2010). Samkänsla eller exkludering? Utlandsfödda svenskars perspektiv. I Jacobsson, Kerstin (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 177–206). Umeå: Boréa.

- Lundbäck, Mattias & Lundberg, Anders (2012). *Varför är det så få idéburna organisationer i välfärden?* Rapport 0142. Stockholm: Tillväxtverket.
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94) (1998). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- MacMillan, Harriet L., Wathen, C. Nadine, Barlow, Jane, Fergusson, David M., Leventhal, John M. & Taussig, Heather N. (2009). Interventions to Prevent Child Maltreatment and Associated Impairment. *Lancet*, 373(9659): 250-266.
- Mahmood, Qaisar (2012). *Jakten på svenskbeten*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Malloy, David Cruise, Agarwal, James & Rasmussen, Ken (2010). Ethical Climate in Government and Nonprofit Sectors. Public Policy Implications for Service Delivery. *Journal of Business Ethics*, 94(1):3-21.
- Mau, Steffen & Buckhardt, Christoph (2009). Migration and Welfare State Solidarity in Western Europe. *Journal of European Social Policy*, 19(3): 213-229.
- McAllister, Shelece, Duncan, Stephen F. & Hawkins, Alan J. (2012). Examining the Early Evidence for Self-Directed Marriage and Relationship Education. A Meta-Analytic Study. *Family Relations*, 61(5): 742-755.
- Medrano, Jaime Diez (2012). *Interpersonal trust*. Madrid: ASEP/JDS. Tillgänglig på: <http://www.jdsurvey.net/jds/jdsurveyMaps.jsp?Idioma=I&SeccionTexto=0404&NOID=104>
- Mella, Orlando & Palm, Irving (2012). *Mångfaldsbarometern 2012*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Mella, Orlando, Palm, Irving & Bromark, Kristina (2011). *Mångfaldsbarometern 2011*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

- Meyer, Karl Ernest & Brysac, Shareen Blair (2012). *Pax Ethnica. Where and How Diversity Succeeds*. New York: Public Affairs.
- Mills, Melinda (2009). Globalization and Inequality. *European Sociological Review*, 25(1): 1-8.
- Myrberg, Gunnar (2011). Political Integration through Associational Affiliation? Immigrants and Native Swedes in Greater Stockholm. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1): 99-115.
- Noll, Heinz-Herbert (2008). European Survey Data: Rich Sources for Quality of Life Research. I Møller, Valerie et al. (red), *Barometers of Quality of Life Around the Globe* (sid. 1–21). Dordrecht: Springer Science+Business Media B.V.
- Norberg, Peter (2009). “I don’t Care that People don’t Like What I Do” – Business Codes Viewed as Invisible or Visible Restrictions. *Journal of Business Ethics*, 86(2):211-225.
- Norberg, Peter (2010). Marknadens ansvar och handlarerummets distans. I Wijkström, Filip (red), *Idéer för framtiden. Tankar på vägen in i det nya sparbankslandet* (sid. 84–99). Stockholm: SparbanksAkademien.
- Nordström, Maria (2005). Föräldrars arbetspendling ur barns perspektiv. I Boverket, *Är regionförstoring hållbar?* (sid. 23–73). Karlskrona: Boverket.
- Nordström Skans, Oskar & Åslund, Olof (2009). *Segregationen i storstäderna*. Stockholm: SNS förlag.
- Nyman, Anna & Sköld, Lovisa (2012). De ekonomiskt utsatta barnen. *Välfärd – SCB:s tidskrift om arbetsliv, demografi och välfärd*, 10(3): 14-16.
- OECD (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD.
- OECD (2011a). *Society at a Glance 2011*. Paris: OECD.
- OECD (2011b). *How’s Life? Measuring Well-Being*. Paris: OECD.

- OECD (2011c). *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising*. Paris: OECD.
- OECD (2011d). *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising. Country Note: Sweden*. Paris: OECD.
- OECD (2011e). *The Future of Families to 2030. A Synthesis Report*. Paris: OECD.
- OECD (2013). *Create Your Better Life Index*. Paris: OECD.
Tillgänglig på: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>
- Oldenburg, Ray (1999). *The Great Good Place. Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. New York: Marlowe.
- ONS (2012). *First ONS Annual Experimental Subjective Well-Being Results*. Newport: Office for National Statistics.
- Oscarsson, Henrik (2005). Om individualisering. I Bjereld, Ulf, Demker, Marie, Ekecrantz, Jan & Ekengren, Ann-Marie (red), *Det hyperindividualiserade samhället?* (sid. 59–80). Umeå: Boréa.
- Oscarsson, Henrik (2012). Värderingsförändringar i Sverige 1988-2011. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red), *I framtidens skugga* (sid. 527–538). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria (2011). Det (o)jämlika politiska landskapet. Politisk alienation vs politisk integration. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red), *Lycksalighetens ö* (sid. 115–125). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria & Rothstein, Bo (2012). Den sociala tilliten – håller vi på att tappa de unga? I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red), *I framtidens skugga* (sid. 539–544). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Papakostas, Apostolis (2012). De medlemslösa organisationernas tidevarv. I Wijström, Filip (red), *Civilsambället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (sid. 35–54). Stockholm: European Civil Society Press.
- Petersson, Olof (1989a). *Maktens nätverk. En undersökning av regeringskansliets kontakter*. Stockholm: Carlsson.
- Petersson, Olof (1989b). Maktens cirklar är slutna. *Dagens Nyheter*, 6 juli 1989.
- Pettersson, Billie (2012). *Lipid-Modifying and Glucose-Lowering Therapies in Clinical Practice. The Impact of Guidelines and Changing Reimbursement Schemes*. Linköping: Institutionen för medicin och hälsa, Linköpings universitet.
- Pichler, Florian & Wallace, Claire (2007). Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. *European Sociological Review*, 23(4): 423-435.
- Prior, Markus (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. New York: Cambridge University Press.
- Proposition 2011/12:100. *2012 års ekonomiska vårproposition*. Bilaga 3. Fördelningspolitisk redogörelse. Stockholm: Finansdepartementet.
- Proposition 2012/13:1. *Budgetpropositionen för 2013*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Putnam, Robert D. (2001). *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag.
- Putnam, Robert D. (2007). E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2): 137-174.

- Regeringskansliet (2008). *Överenskommelse mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Relationships Foundation (2010a). *Progressive Families, Progressive Britain. Why Britain Needs Family Proofing of Policy*. Cambridge: Relationships Foundation.
- Relationships Foundation (2010b). *Family Proofing Policy. A Review of International Experience of Family Impact Assessment*. Cambridge: Relationships Foundation.
- Relationships Foundation (2010c). *A Relationships State of the Nation. Wellbeing in the Mirror – Achieving and Measuring a New Sorts of Change*. Cambridge: Relationships Foundation.
- Ringbäck Weitoft, Gunilla, Hjern, Anders, Haglund, Bengt & Rosén, Måns (2003). Mortality, Severe Morbidity, and Injury in Children Living with Single Parents in Sweden. A Population-Based Study. *Lancet*, 261(9354): 289-295.
- Roine, Jesper (2012). *Varför ska vi bry oss om fördelningsfrågor? En översikt om relationen mellan ekonomi, politik och fördelning*. Rapport till Finanspolitiska rådet 2012/4. Stockholm: Finanspolitiska rådet.
- Roine, Jesper & Waldenström, Daniel (2008). *Globalisering och inkomstfördelning*. Underlagsrapport nr 20 till Globaliseringsrådet. Stockholm: Globaliseringsrådet.
- Rothstein, Bo (2011). Social tillit, lycka, korruption och välfärdsstat. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red), *Lycksalighetens ö* (sid. 1–20). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2013). De som inte har, inte älskar och inte är. I Strömbäck, Jesper (red), *Framtidsutmaningar. Det nya Sverige* (sid. 57–68). Stockholm: 8tto.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M. (2005). All for One. Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics*, 58(1): 41-72.

- Roy, Ranjan (2006). The Changing Nature of Families in the West. I Roy, Ranjan, *Chronic Pain and the Family. A Clinical Perspective* (sid. 1–15). New York, NY: Springer
- Ryner, J. Magnus (2007) The Nordic Model. Does It Exist? Can It Survive? *New Political Economy*, 12(1): 61-70.
- Sacks, Daniel W., Stevenson, Betsey & Wolfers, Justin (2012). The New Stylized Facts About Income and Subjective Well-Being. *Emotion*, 12(6): 1181-1187.
- Salamon, Lester M. (2010). Putting the Civil Society Sector on the Economic Map of the World. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81(2): 167-210.
- Salamon, Lester M., Sokolowski, S. Wojciech & List, Regina (2003). *Global Civil Society. An Overview*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Salonen, Tapio (2012a). *Barns ekonomiska utsatthet i Sverige. Årsrapport 2012*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Salonen, Tapio (2012b). *Barns ekonomiska utsatthet i Sverige. Årsrapport 2012:2*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Salonen, Tapio (2012c). *Befolkningsrörelser, försörjningsvillkor och bostadssegregation. En sociodynamisk analys av Malmö*. Diskussionsunderlag. Malmö: Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö.
- Sandin, Bengt & Bergnéhr, Disa (2012). *Samverkande föräldrastöd – nätverk för forskning och utveckling*. Rapport från tema Barn. Linköping: Linköpings universitet.
- Sandow, Erika (2011). *On the Road. Social Aspects of Commuting Long Distances to Work*. Umeå: Kulturgeografiska institutionen, Umeå universitet.
- SCB (2005). *Barn och deras familjer 2004*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2008). *Integration. En beskrivning av läget i Sverige*. Integration: Rapport 1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2010). *Tabeller över Sveriges befolkning 2009*. Stockholm:

- SCB (2011a). *Det civila samhället – ett regeringsuppdrag med undersökningar från Statistiska centralbyrån*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2011b). *Nästan 50 000 barn upplevde en separation 2010*. Rapport från 2011-12-14. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012a). *Hushållens ekonomiska standard*. Rapport från 2012-03-29. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012b). *Inkomstfördelningen 2010. Fortsatt uppåt för svenska hushåll*. Pressmeddelande 2012-02-17. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012c). *Hushållens ekonomi – Disponibel inkomst P10. Sökning på ”Disponibel inkomst per konsumtionsenhet, percentilgränser i tkr samt relativa avstånd till median efter kapitalvinst och gränsvärden/kvoter. År 1991–2010”*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. Tillgänglig på: <http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/Produkt.asp?produktid=HE0103>
- SCB (2012d). *Sveriges framtida befolkning 2012–2060*. Demografiska rapporter 2012:2. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012e). *Sambo, barn, gift, isär? Parbildning och separationer bland förstagångsföräldrar*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012f). *Nu för tiden. En undersökning om svenska folkets tidsanvändning år 2010/11*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Schall, Carly Elizabeth (2012). (Social) Democracy in the Blood? Civic and Ethnic Idioms of Nation and the Consolidation of Swedish Social Democratic Power, 1928–1932. *Journal of Historical Sociology*, 25(3): 440-474.
- Schlesinger, Mark & Gray, Bradford H. (2006). How Nonprofits Matter in American Medicine, and What to Do About It. *Health Affairs*, 25(4): W287-W303.
- Schneider, Leann & Schimmack, Ulrich (2009). Self-Informant Agreement in Well-Being Ratings. A Meta-Analysis. *Social Indicators Research*, 94(3): 363-376.

- Sennett, Richard (2000) *När karaktären krackelerar. Människan i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas.
- Sennett, Richard (2006) *The Culture of the New Capitalism*. New Haven, NJ: Yale University Press.
- Shehata, Adam & Wadbring, Ingela (2012). Allt fler står utanför nyhetsvärlden. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red), *I framtidens skugga* (sid. 373–385). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Siddique, Sharon (2001). Social Cohesion and Social Conflict in Southeast Asia. I Colletta, Nat J., Lim, Teck Ghee & Kelles-Viitanen, Anita (red), *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity through Development* (sid. 17–42). Washington, DC: The World Bank.
- Sivesind, Karl Henrik (2008). *Halvveis till Soria Moria – ikke kommersielle velferdstjeneste, politikkenes blinde flekk?* ISF-rapport 2008:3 Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Skolverket (1997). *Barn mellan arv och framtid. Konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor i ett segregationsperspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011). *Redovisning av uppdrag om skolans värdegrund*. Dnr U 2009/2848/S. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012a) *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid*. Rapport 374. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2012b). *Skolor och elever i grundskolan läsåret 2011/12*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på: <http://www.skolverket.se/statistik-och-analys/statistik/2.4290/2.4292/skolor-och-elever-i-grundskolan-lasar-2011-12-1.171366>
- Skolverket (2012c). *Skolor och elever i grundskolan läsåret 2007/08*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på: <http://www.skolverket.se/statistik-och-analys/statistik/2.4290/2.4292/skolor-och-elever-i-grundskolan-lasar-2007-08-1.77360>

- Socialdepartementet (2009). *Nationell strategi för ett utvecklat föräldrastöd*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen (2004). *Växelvis boende. Att bo hos både pappa och mamma fast de inte bor tillsammans*. Tredje uppdaterade uppl. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen & Centre for Health Equity Studies (2012). *Skolans betydelse för barns och ungas psykiska hälsa. En studie baserad på den nationella totalundersökningen i årskurs 6 och 9 hösten 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Slutbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2006:77. *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa. Analyser och förslag till åtgärder*. Slutbetänkande av Utredningen om ungdomars psykiska hälsa. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:131. *Föräldrastöd – en vinst för alla. Nationell strategi för samhällets stöd och hjälp till föräldrar i deras föräldraskap*. Betänkande av Föräldrastödsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:51. *Fortsatt föräldrar – om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull*. Betänkande av Utredningen om ekonomi och föräldrasamarbete vid särlevnad. Stockholm: Fritzes.
- Spicer, André & Levay, Charlotta (2012). Critical Theories of Organizational Change. I Boje, David M., Burnes, Bernard & Hassard, John (red), *The Routledge Companion to Organizational Change* (sid. 276–290). London: Routledge.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). *Slutrapport för regeringsuppdraget Kommunala strategier för föräldrastöd. Redovisning för åren 2010–2011*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens medieråd (2010). *Unga & medier. Fakta om barns och ungas användning och upplevelser av medier*. Stockholm: Statens medieråd.

- Stattin, Håkan (2012). *En nationell utvärdering av föräldrastödsprogram i Sverige. Vad kan vi lära oss?* Power Point-presentation. Tillgänglig på: http://www.svenskacope.se/index.php?option=com_content&view=article&id=172%3Autvaeringsresultat-av-cope-och-andra-foeraeldrastoedsprogram&catid=23%3Anyheter&Itemid=88
- Stattin, Håkan & Svensson, Ylva (2012). Skolan som trygg hamn i utsatta bostadsområden. *Socionomen. Facktidsskrift för kvalificerat socialt arbete*, nr 2: 19-24.
- Stensöta, Helena (2010a). *Barn och ungdomars sociala välbefinnande. Institutioner, kulturer och samhälle*. Vetenskapsrådets projekt-databas, diarenr. 2010-2304.
- Stensöta, Helena (2010b). *The Politics of Children and Youth. Is the Young Generation Lagging behind?* Projektbeskrivning. Tillgänglig på: http://www.helenastensota.com/text1_22.html
- Stichnoth, Holger & Van der Straeten, Karine (2011). Ethnic Diversity, Public Spending, and Individual Support for the Welfare State. A Review of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, under utgivning.
- Stiglitz, Joseph E., Sen, Amartya, Fitoussi, Jean-Paul (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Tillgänglig på: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2012). The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption. A Longitudinal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, under utgivning.
- Sunstein, Cass R. (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Svallfors, Stefan (2011). A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden, 1981-2010. *Social Policy & Administration*, 45(7): 806-825.

- Svedberg, Lars, von Essen, Johan & Jegermalm, Magnus (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet*. Stockholm: Ersta Sköndal Högskola.
- Svedberg, Lars & Trägårdh, Lars (red) (2006). *Det civila samhället som forskningsfält*. Riksbankens jubileumsfond & Gidlunds förlag.
- Svensson, Gert (2008). Föräldrakurser ska granskas. *Dagens Nyheter*, 5 december 2008.
- Sveriges Television (2002). *Strategi 2002–2005*. Stockholm: SVT.
- Taylor, Charles (1995). Erkännandets politik. I Gutman, Amy (red), *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik* (sid. 37–74). Göteborg: Daidalos.
- The National Evaluation of Sure Start Team (2012). *The Impact of Sure Start Programmes on Seven Year Olds and their Families*. Research Report DFE-RR220. London: Department for Education.
- Therborn, Göran (2007). Is There a Future for the Family? *Public Policy Research*, 14(1): 41-46.
- Trost, Jan (1986). Skilsmässor och separationer. *Sociologisk Forskning*, 23(2): 63-73.
- Trägårdh, Lars (1995). Svenskhet och civilitet: Om dygd, kärlek och oberoende i svensk politisk kultur. I Trägårdh, Lars (red), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (sid. 11–34). Stockholm: SNS förlag.
- Trägårdh, Lars (1999). Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I Amnå, Erik (red), *Civilsamhället* (sid. 13–59). SOU 1999:84, Demokratiutredningens forskarvolym VIII. Stockholm: Fakta info direkt.
- Trägårdh, Lars (2012). Mångfaldens utmaningar. *Axess magasin*, nr 6/2012: 21-22.

- Trägårdh, Lars (2013). Statsindividualismen och det civila samhället. I Trägårdh, Lars, Hallin, Hanna, Henriksen, Lars Skov & Selle, Per (red), *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital. Välfärd, mångfald, framtid*. Stockholm: SNS förlag, under utgivning.
- Trägårdh, Lars, Hallin, Hanna, Henriksen, Lars Skov & Selle, Per (2013). Inledning: Civilsamhället klämt mellan staten och kapitalet. I Trägårdh, Lars, Hallin, Hanna, Henriksen, Lars Skov & Selle, Per (red), *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital. Välfärd, mångfald, framtid*. Stockholm: SNS förlag, under utgivning.
- Turner, Heather A., Finkelhor, David & Ormrod, Richard (2007). Family Structure Variations in Patterns and Predictors of Child Victimization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77(2): 282-295.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Värdefulla möten. En kartläggning av insatser för att stärka social sammanhållning och samhällets värdegrund*. Stockholm: Fritzes.
- Uslaner, Eric M. (2008). Where You Stand Depends Upon Where Your Grandparents Sat. The Inheritability of Generalized Trust. *Public Opinion Quarterly*, 72(4): 725-740.
- Uslaner, Eric M. (2010). Trust and the Economic Crisis of 2008. *Corporate Reputation Review*, 13(2): 110-123.
- Uslaner, Eric M. (2011). Trust, Diversity, and Segregation in the United States and the United Kingdom. *Comparative Sociology*, 10(2): 221-247.
- Vassilev, Rossen (2008). Civil Society. I Darity, William A. (red), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2 uppl. (sid. 552–554). Detroit: Macmillan Reference USA.
- Vasta, Ellie (2004). *Communities and Social Capital*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 4/02. Malmö: Institutionen för internationell migration och etniska relationer (IMER), Malmö högskola.

- Vergolini, Loris (2011). Social Cohesion in Europe. How Do the Different Dimensions of Inequality Affect Social Cohesion? *International Journal of Comparative Sociology*, 52(3): 197–214.
- Vlachos, Jonas (2011). Friskolor i förändring. I Hartman, Laura (red), *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* (sid. 66–110). Stockholm: SNS förlag.
- Vogel, Joachim, Amnå, Erik, Munck, Ingrid & Häll, Lars (2003). *Föreningslivet i Sverige. Välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Wadensjö, Eskil (2012). *Framtidens migration*. Underlagsrapport 5 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Waldenström, Daniel (2010) Den ekonomiska ojämlikheten i finanskrisens Sverige. I *Råd till en finansminister* (s. 41–68). Stockholm: SNS förlag.
- Weber, Eugen (1976). *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford, CL: Stanford University Press.
- Werner, Yvonne Maria (2002). Nationalism, religion och genus i konstruktionen av det moderna. *Historisk tidskrift*, 122(3): 495–505.
- Wijkström, Filip (2012a). Hybrider i civilsamhället. När filantropiskan och ekonomiskan kom till byn. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (sid. 93–122). Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, Filip (2012b). Mellan omvandling och omförhandling. Civilsamhället i välfärdskontraktet. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (sid. 1–30). Stockholm: European Civil Society Press.
- Wikipedia (2013a). *About Wikipedia*. Tillgänglig på: <http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:About>

- Wikipedia (2013b). *Wikimedia Foundation*. Tillgänglig på: http://en.wikipedia.org/wiki/Wikimedia_Foundation#Volunteer_committees_and_positions
- Wilson, Chris M. & Oswald, Andrew J. (2005). *How Does Marriage Affect Physical and Psychological Health? A Survey of the Longitudinal Evidence*. IZA Discussion Paper 1619. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Wolff, Jonathan (2008). Social Justice. I McKinnon, Catriona (red), *Issues in Political Theory* (sid. 172–192). Oxford: Oxford University Press.
- Wollinger, Susanne (2000). *Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga*. Stockholm: Carlssons.
- Wood, Robert G., Moore, Quinn & Clarkwest, Andrew (2011). *BSF's Effects on Couples Who Attended Group Relationship Skills Sessions: A Special Analysis of 15-Month Data*, OPRE Report 2011-17. Washington, DC: Office of Planning, Research and Evaluation, Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services.
- World Economic Forum (2010). *Shared Norms for the New Reality. The Nordic Way*. Stockholm: Global utmaning.
- World Values Survey Association (2012). *World Values Survey. The World's Most Comprehensive Investigation of Political and Sociocultural Change*. Stockholm: World Values Survey Association. Tillgänglig på: <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Zetterberg, Hans L. (1995). Civila samhället, demokratin och välfärdsstaten. I Trägårdh, Lars (red), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (sid. 62–93). Stockholm: SNS förlag.
- Zigante, Valentina (2011). Subjective Well-Being as a Measure of Welfare and Equity. The Case of Choice Policies in Health Care. *CESifo Economic Studies*, 57(4): 715–739.
- Zimmer, Annette & Evers, Adalbert (2010). How Do Third Sector Organizations Deal with Change? Perspectives from

- Five Countries in Three Policy Fields. I Evers, Adalbert & Zimmer, Annette (red). *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five European Countries* (sid. 7–21). Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Åberg, Rune (1990). Människan i ett föränderligt industrisamhälle. I Åberg, Rune (red), *Industrisamhälle i omvandling. Människor, arbete och socialt liv i en svensk industristad från femtiotal till åttiotal* (sid. 409–453). Stockholm: Carlssons.
- Öberg, Perola, Oskarsson, Sven & Svensson, Torsten (2011). Similarity vs. Homogeneity. Contextual Effects in Explaining Trust. *European Political Science Review*, 3(3): 345–369.

Presentation av Framtidskommissionen

Framtidskommissionen utsågs av regeringen i november 2011. Syftet med Framtidskommissionen är att identifiera de viktiga samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt och att bidra till en mer framtidsinriktad debatt. Kommissionens slutsatser kommer att presenteras i en rapport våren 2013.

Inom ramen för Framtidskommissionen ska fyra särskilda framtidsutredningar genomföras, vilka ska fokusera på (1) den demografiska utvecklingen, (2) integration, jämställdhet, demokrati och delaktighet och (3) rättvisa och sammanhållning, samt (4) hållbar tillväxt i globaliseringens tid. Den här utredningen behandlar området rättvisa och sammanhållning.

Som ett led i Framtidskommissionens arbete har också ett antal rapporter beställts som ska belysa olika frågor med relevans för Sveriges framtida samhällsutmaningar.

Ordförande för Framtidskommissionen är statsminister *Fredrik Reinfeldt* och huvudsekreterare och kanslichef är professor *Jesper Strömbäck*. Övriga ledamöter är:

- *Jan Björklund*, utbildningsminister
- *Göran Hägglund*, socialminister
- *Annie Lööf*, näringsminister
- *Viveca Ax:son Johnson*, styrelseordförande i Nordstjernan
- *Klas Eklund*, seniorekonom på SEB och adjungerad professor
- *Helena Jonsson*, ordförande i LRF

Presentation av Framtidskommissionen

- *Eva Nordmark*, ordförande i TCO
- *Mernosh Saatchi*, vd för Humblestorm
- *Johan Rockström*, professor i naturresurshushållning
- *Lars Trägårdh*, professor i historia
- *Pekka Møllergård*, högskolerektor och docent
- *Stina Westerberg*, generaldirektör vid Statens musikverk.

Departementsserien 2013

Kronologisk förteckning

1. På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
2. Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
3. Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.

Departementsserien 2013

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter.

Delutredning från Framtidskommissionen. [1]

Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration.

Delutredning från Framtidskommissionen. [2]

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa.

Delutredning från Framtidskommissionen. [3]

Arbetsmarknadsdepartementet

Justitiedepartementet

Utrikesdepartementet

Försvarsdepartementet

Socialdepartementet

Finansdepartementet

Utbildningsdepartementet

Landsbygdsdepartementet

Miljödepartementet

Näringsdepartementet

Kulturdepartementet

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa

CHARLOTTA LEVAY

Den här utredningen handlar om sammanhållningen och rättvisan i det svenska samhället – hur det förhåller sig i dag, vilka trender det finns och vad dessa innebär för framtiden. Utredningen handlar om det som binder samman oss som bor i landet och som får oss att uppleva att vi tillhör en större gemenskap som vi vill bidra till. Det är särskilt viktigt ur ett framtidsperspektiv. Hur väl vi står rustade för eventuella kriser och hur väl vi förmår ta vara på nya möjligheter beror till stor del på vår förmåga att hjälpas åt, dela bördorna och komma överens om gemensamma lösningar.

Sammanhållningen analyseras på tre nivåer – samhället som helhet, det civila samhället och de nära relationerna i familjeliv och vardag. Frågan om rättvisa i samhället återkommer och ställs på olika vis i varje kapitel. Den handlar om hur resurserna och möjligheterna att leva ett gott liv är fördelade. Utredningen lyfter också fram nya mått på välfärd och utveckling och diskuterar hur dessa kan användas för att synliggöra nya aspekter av samhällslivet och som redskap för praktisk politik i framtiden.

Charlotta Levay är ämnessakkunnig vid Framtidskommissionen och docent i företagsekonomi vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-598 191 90 Fax 08-598 191 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-38-23884-4